

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการชลประทานท้องถิ่น ระยะที่ 2

โดย

นายสุจินต์ หลิมโตประเสริฐ และคณะ

กันยายน 2550

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

สกว. ฝ่าวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เลขที่รับ 1490
วันที่ 23 S.A. 2551

โครงการชลประทานท้องถิ่น ระยะที่ 2

คณะผู้วิจัยสังกัด

สถาบันพัฒนาการชลประทาน

1. นายสุจินต์ หลิมโตประเสริฐ
2. นายสมยศ พูลธนะสาร
3. นายณัฐพล วุฒิจันทร์
4. นายประจักษ์ ศรีจักร
5. นายจักรประพันธ์ จันทรขันธ์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อ

โครงการชลประทานท้องถิ่นระยะที่ 2 เป็นโครงการต่อเนื่องจากระยะแรก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ศักยภาพของกลุ่มผู้ใช้น้ำ แนวทางการพัฒนาโครงการชลประทานท้องถิ่นที่สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำและพัฒนากลไกการจัดการงานชลประทานท้องถิ่นในเขตพื้นที่นำร่อง โครงการฯท่ามะกา จ.กาญจนบุรี โครงการฯลำตะคอง จ.นครราชสีมา โครงการฯเพชรบุรี โครงการฯท่าบัว จ.พิจิตร โครงการฯคงเสริญ จ.พิจิตร และโครงการชลประทานเพชรบุรี

จากการลงพื้นที่ตลอด 1 ปี 8 เดือน พบว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำมีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ เพราะความต้องการในเวลาเดียวกัน แต่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด ไม่มีการจัดการแบ่งปันให้เกิดความเป็นธรรม ต่างคนต่างก็ต้องการมากๆ โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ต้นน้ำมักกักเก็บไว้ไม่ยอมปล่อยเพื่อแผ่คนที่อยู่ปลายน้ำจึงมักเกิดการทะเลาะวิวาทอยู่เป็นประจำ ผู้นำไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้ เนื่องจากขาดภาวะความเป็นผู้นำ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนจึงห่างเหิน แต่เมื่อทดลองนางงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นใช้เป็นเครื่องมือเพื่อบริหารจัดการ ในระยะแรกๆชุมชนให้ความร่วมมือไม่มากนัก แต่เมื่อเวลาผ่านไปหลายเวทีประชาคม ก็เริ่มเข้าใจแนวคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่า เป็นงานชลประทานแบบมีส่วนร่วมทุกสิ่งทุกอย่าง ต้องร่วมกันคิดร่วมกันแก้ มิใช่ชลประทานนำโครงการ / งบประมาณมาให้อย่างแต่ก่อน ชาวบ้านจึงกล้าคิดกล้าพูดมากขึ้นจนสามารถทำให้ชาวบ้านทั้งชุมชนออกมาช่วยกันแสดงความคิดเห็นในเวทีชุมชนเพิ่มขึ้น ช่วยกันรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และตัดสินใจทางเลือกบนข้อมูลที่ได้มา สุดท้ายปัญหาต่างๆที่หมักหมมมาช้านานก็ได้รับการแก้ไข ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เกิดขึ้นที่โครงการฯท่าบัวเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้พื้นที่ศึกษาทั้ง 5 แห่งไม่สามารถขึ้นเป็นงานวิจัยได้ เนื่องจากเป็นเพียงการจัดการความรู้ บางพื้นที่มีขอบเขตขนาดใหญ่เกินกำลังที่ชาวบ้านจะวิจัยได้ บางพื้นที่การเมืองท้องถิ่นเข้าแทรกมากเกินไป และบางพื้นที่ชาวบ้านให้ความสนใจไม่มากเท่าที่ควร แต่ทั้ง 5 พื้นที่ศึกษาก็สามารถสร้างการเรียนรู้ให้กับทีมจัดการฯได้เป็นอย่างดี สำหรับการขยายผลออกไปยังพื้นที่ชลประทานอื่นๆได้

สารบัญ

หน้า

บทที่1 บทนำ	1
บทที่2 แนวคิดและกระบวนการการวิจัยชลประทานท้องถิ่น	
2.1 แนวคิด	7
2.2 กระบวนการ	8
บทที่3 การจัดการงานวิจัยชลประทานท้องถิ่น	
3.1 สภาพปัญหาและศักยภาพขององค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน	10
3.2 ลักษณะงานชลประทานท้องถิ่น	11
3.3 กลไกการจัดการงานชลประทานท้องถิ่น	14
3.4 รูปแบบของงานชลประทานท้องถิ่น	15
3.5 ผลการดำเนินงาน	24
บทที่4 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	
4.1สรุปผลการศึกษา	29
4.2ข้อเสนอแนะ	30
ภาคผนวก	
บทความประจำเดือนชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่ในเวปไซด์กรมชลประทาน	

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมา

ในปัจจุบันประเทศต่าง ๆ ในโลก รวมทั้งประเทศไทย ต่างก็ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในทุกภาคส่วน โดยทวีความถี่และความรุนแรงยิ่งขึ้น น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดแต่ความต้องการใช้น้ำในทุกภาคส่วนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และการอุปโภคบริโภค ตามการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร การขยายตัวของเมือง และความต้องการอาหารเพิ่มขึ้น รวมทั้งปริมาณน้ำที่จำเป็นต่อการรักษาระบบนิเวศน์ และสัตว์น้ำ ฯลฯ

ภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นภาคที่ใช้น้ำมาก และถูกเพ่งเล็งว่าเป็นภาคที่ใช้น้ำเปลือง และได้ผลตอบแทนต่ำกว่าภาคอื่น ๆ จึงถูกเรียกร้องให้ใช้น้ำอย่างประหยัดและมีความยั่งยืน ดังนั้นการบริหารจัดการน้ำชลประทานในอนาคต จึงมุ่งไปที่การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อขยายพื้นที่ชลประทาน เป็นหลักโดยการปรับเปลี่ยนจากการพัฒนาเชิงปริมาณ (Quantitative Oriented) ไปเป็นการพัฒนาเชิงคุณภาพ (Qualitative Oriented) ด้วย “ยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Approach)” เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการชลประทาน ด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology) เพื่อเพิ่มคุณค่าของน้ำชลประทาน โดยมีกระบวนการที่สำคัญที่สุด คือการส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ใช้น้ำมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำชลประทานอย่างจริงจัง

การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม (Participatory Irrigation Management :PIM) หมายถึงการบริหารจัดการชลประทาน โดยเกษตรกรหรือผู้ใช้น้ำชลประทานเป็นกลุ่มเป้าหมายของการบริหารจัดการชลประทาน เข้ามามีส่วนร่วมกับกรมชลประทานในการตัดสินใจบริหารจัดการ และดำเนินงานกิจกรรมชลประทาน ทั้งในด้านการก่อสร้าง และด้านการส่งน้ำ และบำรุงรักษา ตามที่ได้ตกลงเห็นชอบร่วมกันหรือได้กำหนดขึ้น

นอกจากนี้ การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วมตามความหมายของกรมชลประทาน ยังรวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมขององค์กรปกครองท้องถิ่น อันได้แก่องค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอีกด้วย

การบริหารจัดการชลประทาน โดยเกษตรกรมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา หมายถึง การบริหารจัดการชลประทานทุกระดับของโครงการชลประทาน โดยให้เกษตรกรหรือผู้ใช้น้ำชลประทาน เข้ามามีส่วนร่วมกับกรมชลประทาน โดยการตัดสินใจบริหารจัดการและดำเนินงานกิจกรรมชลประทานด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา ตามที่ได้ตกลงเห็นชอบร่วมกัน หรือได้กำหนดขึ้น โดยการดำเนินงานการมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา ได้จำแนกออกเป็น 11 กิจกรรม คือ

กิจกรรมที่ 1	การสร้างความเข้าใจในการมีส่วนร่วม
กิจกรรมที่ 2	การจัดข้อตกลงการมีส่วนร่วม
กิจกรรมที่ 3	การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน)
กิจกรรมที่ 4	การเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน
กิจกรรมที่ 5	การยกระดับองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน
กิจกรรมที่ 6	การจัดตั้งคณะกรรมการจัดการชลประทาน
กิจกรรมที่ 7	การจัดตั้งกองทุนชลประทาน
กิจกรรมที่ 8	การจ้างเหมางานบำรุงรักษาแก่กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน
กิจกรรมที่ 9	การมีส่วนร่วมในการส่งน้ำและบำรุงรักษา
กิจกรรมที่ 10	การประเมินความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน
กิจกรรมที่ 11	การจัดทำข้อมูลพื้นฐานโครงการ

การดำเนินงานทั้ง 11 กิจกรรมดังกล่าว จะดำเนินการครบทั้ง 11 กิจกรรมหรือไม่หรือจะเริ่มที่กิจกรรมไหนก่อน สามารถประยุกต์ให้เหมาะสมกับ วัฒนธรรม สังคม สภาพภูมิประเทศ ของแต่ละพื้นที่ และความต้องการของเกษตรกรเป็นสำคัญ แต่ถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ชลประทาน ที่จะต้องสร้างความเข้าใจให้กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน ตระหนักถึงผลประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับจากการดำเนินงานแต่ละกิจกรรม และผลักดันการดำเนินงานให้ครบทั้ง 11 กิจกรรม เพื่อสร้างความยั่งยืนในการบริหารจัดการน้ำ อนึ่ง การดำเนินงานทั้ง 11 กิจกรรมที่ผ่าน ๆ มา ยังขาดเครื่องมือหรือขาดกระบวนการจัดการที่ดีพอ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ขาดความต่อเนื่อง

สถาบันพัฒนาการชลประทานเล็งเห็นเครื่องมือใหม่ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใช้กับชุมชนต่างๆอยู่ทั่วประเทศขณะนี้ ได้แก่ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น นำจะนำมาปรับใช้กับกิจกรรมทั้ง 11 กิจกรรมดังกล่าวได้เป็นอย่างดีตามปรัชญางานวิจัยท้องถิ่นที่ว่า สร้างสรรค์ปัญญาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นโดยภาครัฐทำหน้าที่เพียงสนับสนุนให้กลุ่มผู้ใช้น้ำได้สร้างกลไกการจัดการปัญหาของกลุ่มด้วยตนเอง โดยยึดถือความต้องการของกลุ่มเป็นที่ตั้งและให้กลุ่มผู้ใช้น้ำได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่กำหนดประเด็นวิจัยจนถึงการวิเคราะห์และสรุปผลงานวิจัยจนก่อเกิดเป็นความรู้ที่บูรณาการระหว่างภูมิปัญญาชาวบ้านกับความรู้สมัยใหม่ด้านวิศวกรรมชลประทาน

สถาบันพัฒนาการชลประทาน คาดหวังว่าหากนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาใช้เป็นเครื่องมือการทำงาน PIM น่าจะเกิดประโยชน์ต่อโครงการชลประทานทั่วประเทศดังนี้

1. การก่อสร้างอาคารชลประทาน ทั้งในกรณีก่อสร้างใหม่หรือปรับปรุงอาคารเก่า สอดคล้องหรือเป็นไปโดยคำนึงถึงความต้องการของเกษตรกรเป็นสำคัญ

2. เกษตรกรและองค์กรปกครองท้องถิ่น มีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของโครงการชลประทาน อันเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่การเข้าร่วมการบริหารจัดการชลประทานด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษาอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน
3. การจัดสรรน้ำและบำรุงรักษามีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพิ่มขึ้น โดยการจัดสรรน้ำเป็นไปหรือตรงตามความต้องการของเกษตรกรอย่างทั่วถึง เป็นธรรม และประหยัด
4. การบำรุงรักษาระบบชลประทาน ได้รับการดูแลบำรุงรักษาซ่อมแซมเป็นอย่างดี ให้ใช้งานได้ดีและยาวนาน ตลอดอายุการใช้งาน
5. เกิดหน่วยประสานงานส่วนกลางของสถาบันพัฒนาการชลประทาน เพื่อประสานงานกับโครงการชลประทานทั่วประเทศในการนำเครื่องมือ “วิจัยเพื่อท้องถิ่น” ไปปรับใช้ในการทำงาน PIM

จากความเป็นมาดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดโครงการความร่วมมือระหว่าง สฟช. และ สกว. โดยมีเป้าหมายเพื่อนำกระบวนการวิจัยท้องถิ่นมาทดลองใช้กับภารกิจของโครงการชลประทานและเพื่อพัฒนาทีมจัดการให้เกิดความเข้มแข็ง ซึ่งทีมจัดการตระหนักถึงปัญหาของบ้านเมืองในปัจจุบันได้ถึงขั้นวิกฤตทุกองคาพยพ ตามที่ นพ.ประเวศ วะสี ได้เขียนสารถึงนายกรัฐมนตรี ฉบับที่ 1 เมื่อ 14 พฤษภาคม 2544 ว่าวิกฤตการณ์คลื่นลูกที่ 4 เป็นวิกฤตทางสังคม เศรษฐกิจ ช่องว่างระหว่างคนจน คนรวย ความแตกสลายทางสังคม วิกฤตสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม แก่ไขยาก เพราะซับซ้อน และไม่รู้ว่าคำศัตรคืออะไร ถ้าศัตรคือตัวเราเอง เราย่อมหาไม่พบ นำไปสู่การทำลายตัวเอง

ส่วนเหตุปัจจัยเกิดจากเราติดอยู่ในโครงสร้างทอนกำลัง ซึ่ง นพ.ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่ามีอยู่ถึง 5 โครงสร้าง ได้แก่ เราขาดวัฒนธรรมการเรียนรู้ โครงสร้างอำนาจและผลประโยชน์ ความมีจิตสำนึกเล็ก พลังอนุรักษ์ที่ยังคิดแบบเก่า ๆ และสุดท้ายได้แก่ อิทธิพลของต่างประเทศ

นพ. ประเวศ วะสี จึงเสนอทางออกไว้หลายทาง อาทิ การใช้ยุทธศาสตร์ทางปัญญาโดยการแสวงหาผู้รอบรู้และรู้ลึก มาสื่อสารกับสังคม แล้วหาวัฒนธรรมในการจัดการหรือยุทธศาสตร์ ดังกองทุนพลังแผ่นดิน ซึ่งเกิดจากการผนึกกำลังของ 5 พลัง ได้แก่ พลังสังคม พลังวัฒนธรรม พลังศีลธรรม พลังการจัดองค์กร และพลังทางปัญญา

ทางทีมจัดการมองเห็นว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสอดคล้องกับทางออกที่ นพ.ประเวศ วะสี เสนอไว้ จึงมีความมุ่งมั่นร่วมกันที่จะผลักดันให้เกิดขึ้นในกรมชลประทาน ซึ่งนับว่าเป็นหน่วยงานหลักของประเทศหน่วยงานหนึ่งที่อยู่ใกล้ชิดกับกลุ่มคนรากแก้วและเชื่อมั่นว่าคนวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสร้างพลังทั้ง 5 อย่าง ให้ผนึกรวมกันเป็นพลังแผ่นดินได้

ดังนั้น วิธีการที่จะให้ทีมจัดการเข้าใจอย่างลงลึกถึงปรัชญาของงานวิจัยท้องถิ่น ทางทีมจึงเข้าอบรมหลักสูตรต่าง ๆ ของเสมสิกขาลัย และสมาคมพลักษณ์ไทย ซึ่งผลที่เกิดขึ้นทำให้ทีมงานเข้าใจถึงคุณค่าในวิชาชีพว่าสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคมได้

นอกจากนั้นการไปสังเกตการณ์งานรวมพลคนวิจัยภาคกลาง, ภาคตะวันออก และภาคตะวันตกที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ก็ได้เห็นรูปธรรมของงานวิจัย ชื่นชมกับนักวิจัยชาวบ้านที่กล้าแสดงศักยภาพของตนให้เป็นที่ประจักษ์ ได้เห็นการทำงานเป็นทีมของทีมจัดงาน (สกว.) เห็นรอยยิ้ม ความรัก ความสุข ความมีไมตรี ความเอื้อเฟื้อต่อกัน ทำให้คิดว่าถ้าจะถึงวันนี้ได้ ทุกคนคงผ่านความยากลำบากมาพอสมควร ก็เป็นกำลังใจให้กับทีมจัดการงานวิจัยชลประทานเพื่อท้องถิ่นชุดนี้ได้ต่อไป

1.2 เป้าหมาย

1. เพื่อพัฒนางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำ และผู้เกี่ยวข้องให้สามารถบริหารจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้แนวคิด “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” โดยมุ่งเน้นที่กลุ่มผู้ใช้น้ำเป็นสำคัญ
2. เพื่อสร้างและพัฒนาทีมจัดการงานวิจัย “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น”

1.3 โจทย์วิจัย

1. แนวคิด “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” คืออะไร
2. จะสร้างรูปธรรม “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” ได้อย่างไร
3. จะพัฒนากลไกการสนับสนุนงานวิจัย “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” ได้อย่างไร

1.4 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสภาพ ศักยภาพ และปัญหาของกลุ่มองค์กรผู้ใช้น้ำในพื้นที่เป้าหมาย
2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาโครงการวิจัย “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” ที่เสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำตลอดจนปัจจัยเงื่อนไขสำคัญที่เกี่ยวข้อง
3. เพื่อพัฒนากลไกการจัดการงานวิจัย “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” โดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือ

1.5 แผนการดำเนินงาน

1. สรุปรบทเรียนร่วมกันระหว่างทีมจัดการฯและทีมชลประทานในพื้นที่ที่ได้ดำเนินการศึกษาไปแล้วเพื่อปรับแนวคิดทั้งสองฝ่ายให้สอดคล้องกัน จำนวน 1 ครั้ง
2. ลงพื้นที่พัฒนาโจทย์และร่างข้อเสนอโครงการวิจัย
โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่ามะกา จ.กาญจนบุรี จำนวน 3 ครั้ง
โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาดงเศรษฐี จ.พิจิตร จำนวน 3 ครั้ง
โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบัว จ.พิจิตร จำนวน 3 ครั้ง
โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเพชรบุรี จ.เพชรบุรี (นาพันสาม) จำนวน 2 ครั้ง
ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.เพชรบุรี จำนวน 3 ครั้ง
โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำตะคอง จ.นครราชสีมา จำนวน 6 ครั้ง
3. ศึกษาดูงาน โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของทีมจัดการฯและกลุ่มผู้ใช้น้ำ จำนวน 2 ครั้ง
4. สรุปรบทเรียนก่อนปิดสัญญาระหว่างทีมจัดการฯ กลุ่มผู้ใช้น้ำ ทีมชลประทานในพื้นที่ ทีมสกว. และผู้เกี่ยวข้อง จำนวน 1 ครั้ง

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ข้อมูลพื้นฐาน ศักยภาพ และปัญหาของกลุ่มผู้ใช้น้ำ และองค์กรผู้ใช้น้ำในพื้นที่เป้าหมาย
2. เกิดโครงการวิจัยการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำ โดยเน้นที่กลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่เป้าหมายจำนวน 6 โครงการ
3. เกิดทีมจัดการงานวิจัย “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” ที่มีความเข้าใจในกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และสามารถนำไปปรับใช้และสนับสนุนการทำงานชลประทานทั้งส่วนกลางและพื้นที่ได้
4. ได้แนวทางความร่วมมือของ 2 หน่วยงาน ในการสนับสนุนโครงการวิจัย “ชลประทานเพื่อท้องถิ่น” ปีงบประมาณ 2550

1.7 ระยะเวลา

ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2549 ถึง 31 มีนาคม 2550

1.8 งบประมาณ

ในวงเงิน 220,000 บาท (สองแสนสองหมื่นบาท) แยกเป็นหมวดได้ดังนี้

ค่าใช้สอย	210,000	บาท
ค่าวัสดุ	10,000	บาท
รวมทั้งสิ้น	220,000	บาท

โครงการนี้เป็นการร่วมทุนของ 2 องค์กร คือ

- **กรมชลประทาน 300,000 บาท** เพื่อการจัดประชุมสัมมนา การประชุมระดับพื้นที่ และกิจกรรมสร้างการเรียนรู้ ฯลฯ โดยมีรายละเอียด ดังนี้
 - 1.1. สรุปบทเรียนของทีมจัดการฯ และจนท.ชลประทานในพื้นที่ 25,000 บาท
ก่อนดำเนินการในสัญญาฉบับนี้ จำนวน 1 ครั้ง
 - 1.2. นำทีมงานวิจัยและนักวิจัยชุมชนไปทัศนศึกษาดูงานในพื้นที่ 100,000 บาท
ซึ่งมีบทสรุปจากงานวิจัยที่สมบูรณ์แล้วจำนวน 2 ครั้ง
 - 1.3. ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปราชการของทีมจัดการฯ 100,000 บาท
ที่เป็นข้าราชการกรมชลประทาน
 - 1.4. สรุปบทเรียนของทีมจัดการฯ และจนท.ชลประทานในพื้นที่ 75,000 บาท
ก่อนวันสิ้นสุดสัญญา จำนวน 1 ครั้ง
- **สกว.สำนักงานภาค 220,000 บาท** เพื่อใช้จ่ายในส่วนที่กรมชลประทานไม่สามารถสนับสนุนได้ เช่น ค่าตอบแทนเกษตรกรหรือสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ค่าเดินทางทีมสกว. – ทีมกรมชลประทาน (ลูกจ้างชั่วคราว) การประชุมทีมงาน การจัดทำรายงาน วัสดุ-อุปกรณ์ เป็นต้น

บทที่ 2

แนวคิดและกระบวนการวิจัยชลประทานท้องถิ่น

2.1 แนวคิด

การจัดสัมมนาของภาครัฐที่มีการแบ่งกลุ่มย่อย คำพูดที่มักได้รับฟังจากผู้เข้าร่วมสัมมนาอยู่เสมอเกี่ยวกับระบบราชการ “การทำงานภาครัฐทำแบบเช้าชามเย็นชาม เรื่อยๆ ไม่มีเป้าหมาย ทำตามคำสั่งอย่างเดียว เจ้าขุนมูลนาย สมองไม่ค่อยสั่งงาน ใจแคบไม่รับฟังใคร ขึ้นตอนซับซ้อน ไม่มีประสิทธิภาพในการทำงาน” ในส่วนของเจ้าหน้าที่ก็ “ยึดมั่น ถือมั่น ไม่มีเหตุผล ทำงานตามอารมณ์ ไม่มีมนุษยสัมพันธ์ ฟังความข้างเดียว เชื่อในสิ่งที่ผิดๆ กลัวความผิด กลัวถูกซ้ำเติม หมดกำลังใจ” เมื่อระบบงานขาดประสิทธิภาพประกอบกับความสัมพันธ์ของบุคลากรในองค์กรห่างเหิน จึงส่งผลกระทบให้กลไกภาครัฐตั้งแต่ระดับหน่วยปฏิบัติงานถึงระดับนโยบายอ่อนแอ เกิดความขัดแย้งภายในหน่วยงาน ความไร้ความไว้วางใจ และการรับฟังกันน้อยลง ต่างคนต่างอยู่ ขาดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดภาวะความเครียดจากการทำงานขยายสู่ครอบครัว สังคม ชุมชน และระดับชาติ

เมื่อวิเคราะห์สาเหตุหลักๆ แล้วน่าจะเกิดจากความสลับซับซ้อนของสภาพสังคมปัจจุบันที่แก้ไม่ได้ด้วยวิธีคิดแบบแยกส่วน คายตัว หรือแบบเส้นตรงตามแนวคิดวิทยาศาสตร์เก่า (เมื่อ 4 – 500 ปีที่แล้ว) การแก้วิกฤตต่างๆ ตั้งแต่ระดับครอบครัว หน่วยงาน ชุมชน สังคม ต้องอาศัยความคิดของทุกภาคส่วนเพราะทุกสิ่งล้วนเชื่อมโยงสัมพันธ์เกี่ยวกันและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาซึ่งเป็นหลักคิดทางวิทยาศาสตร์ใหม่ นั่นก็หมายความว่าแนวคิดชลประทานท้องถิ่นจึงเน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกระดับ (Interactive Learning Thorough Action) ตั้งแต่ ประชาชน หน่วยงานท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หน่วยงานของกระทรวงต่างๆ รวมทั้งกรมชลประทานและภาคเอกชน เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ที่แต่ละคนประสบพบมาเพื่อหาทางออกร่วมกัน โดยใช้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง ภาครัฐเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ไปกับชาวบ้าน ลดการคิดให้ทำให้เชื่องดีดที่ผ่านมาแบบ “คุณพ่อรู้ดี” (Dad Syndrome) เพราะเป็นการคิดแบบแยกส่วน (คิดคนเดียว-ทำคนเดียว) มองปัญหาไม่รอบด้านเหมือนคนตาบอดคลำช้างจึงแก้ปัญหาไม่ได้ โดยมีภาครัฐเป็นศูนย์กลางและประชาชนเป็นผู้รับการพัฒนาดังคำเปรียบเทียบของ ดร.เสรี พงศ์พิศ ว่าชาวบ้านเหมือนต้นไม้ในกระถาง วันไหนเขารดน้ำก็สดชื่น วันใดเขาลืมรดน้ำก็เหี่ยวเฉา

แนวคิดชลประทานท้องถิ่นจึงเน้นให้กลุ่มเป็นผู้วิเคราะห์สภาพปัญหา หาสาเหตุของปัญหา ร่วมกันหาทางแก้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และร่วมลงมือปฏิบัติ เพราะปัญหาเป็นของชุมชนๆ ย่อมรู้และ เห็นปัญหาแบบเชื่อมโยงได้ชัดเจนทุกมิติมากกว่าภาครัฐซึ่งเป็นคนนอกชุมชน ภาครัฐเพียงหนุนเสริมใน ส่วนที่เกินกำลังของภาคประชาชนเท่านั้น ด้วยแนวคิดเช่นนี้เราจึงเชื่อว่าในอนาคต กลุ่มจะสามารถจัดการ และพึ่งพาตนเองภายในกลุ่มได้ และนำกระบวนการแก้ปัญหาในประเด็นเรื่องน้ำไปเป็นบทเรียนเพื่อ ปรับใช้กับประเด็นปัญหาอื่นๆที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ต่อไป ถึงที่สุดแล้วชุมชนนี้ก็จะเป็ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้นั่นเอง

2.2 กระบวนการ

แนวคิดประชาชน (กลุ่มผู้ใช้น้ำ) เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มิได้หมายถึง การมีอำนาจเหนือกว่าภาครัฐ (Power over) แต่เป็นการใช้อำนาจร่วมกัน (Power with) ระหว่างภาครัฐและประชาชน ผ่านการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมในเวทีสาธารณะ

กระบวนการของชลประทานท้องถิ่น(ขปท.)จึงใช้เวทีประชาคมเป็นเครื่องมือสำคัญซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

(1) การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ ผ่านประวัติศาสตร์ชุมชนที่ชาวบ้านหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำได้ เล่าออกมาในเวทีสาธารณะ โดยเจ้าหน้าที่ชลประทานเอื้อบริบทรายการการเรียนรู้ร่วมกันแบบกันเอง ผ่อนคลาย และช่วยจับประเด็นที่เป็นจุดเปลี่ยนของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความเจริญเข้ามา ได้ส่งผลกระทบทั้งเชิงบวกและลบอย่างไรต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ปัจจัยใดที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆในชุมชน ความรุนแรงของปัญหาที่เกิดเป็นอย่างไร

(2) การค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่น จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นทางชุมชนได้แก้ไขกันเองด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไร ผลของการแก้ไขกันเองเป็นอย่างไร ใครบ้างที่เข้ามาช่วยกันแก้ มีวิธีการจัดการอย่างไร คำถามต่างๆนี้ทางชลประทานจะเป็นผู้ถามเพื่อกระตุ้นให้กลุ่มเห็นถึงศักยภาพของตนเอง ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยกันด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

(3) กำหนดโจทย์และวางแผนการวิจัย จากขั้นตอนที่ (1) และ (2) จะทำให้ชุมชนเห็นว่า ปัญหาใดที่ยังแก้ไขไม่ได้ด้วยตนเอง หากมีภาครัฐหรือเอกชนเข้ามาร่วมแก้ปัญหอาจคลี่คลายลงได้ ปัญหาต่างงั้นได้แก่ปัญหาใดบ้าง และจัดลำดับความรุนแรงของปัญหาเพื่อเลือกมาเป็นโจทย์วิจัย

จากนั้นร่วมกันวางแผนการวิจัย ตั้งแต่ การกำหนดสภาพปัญหา ศักยภาพชุมชน วัตถุประสงค์การวิจัย โจทย์วิจัย ประเด็นศึกษา พื้นที่ดำเนินการ ระยะเวลา ผลที่คาดว่าจะได้รับ

แผนการปฏิบัติการ แผนงบประมาณ ทีมวิจัย และประเด็นอื่นๆ เช่น กรอบแนวคิดการดำเนินงาน
หน่วยงานสนับสนุน เป็นต้น

(4) การเก็บรวบรวมข้อมูล ทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้าน (กลุ่มผู้ใช้น้ำ) ใช้เครื่องมือต่างๆ เพื่อเก็บ
รวบรวมข้อมูล เช่น เชิญชาวบ้านมาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลในเวทีประชาคม การออกแบบสัมภาษณ์
การสอบถามแบบเจาะลึกตามบ้าน การสำรวจสภาพปัญหาในพื้นที่ การจัดทำแผนที่เดินดิน เป็นต้น

(5) ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล ทีมวิจัยนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ในเวทีประชาคม
ร่วมกับชาวบ้าน หากข้อมูลไม่ครบหรือคลาดเคลื่อนต้องดำเนินการเก็บใหม่ แล้วนำกลับมาวิเคราะห์
ร่วมกันอีก เพื่อกำหนดแนวทางแก้ไขหลายๆแนวทาง

(6) ร่วมตัดสินใจทางเลือกและทดลองปฏิบัติ ขั้นตอนนี้นับว่าสำคัญ ที่ชาวบ้านทั้งหมดจะ
ได้ตัดสินใจร่วมกันจากชุดข้อมูลที่ทีมวิจัยสังเคราะห์ขึ้นมาเป็นทางเลือก จากนั้นนำทางเลือกที่ตัดสินใจ
ร่วมกันไปทดลองปฏิบัติ

(7) ร่วมสรุปบทเรียนและสังเคราะห์ความรู้ ผลจากการทดลองสามารถถอดบทเรียนถึง
ปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ และปัจจัยที่ยังต้องปรับปรุงเพื่อให้การแก้ปัญหาในครั้ง
ต่อไปเกิดผลดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ต้องใช้เวทีประชาคมเป็นเครื่องมือเพื่อให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมสังเคราะห์ชุด
ความรู้ต่างๆที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ และนำความรู้ที่ได้ไปใช้แก้ปัญหาคืออื่นๆที่เกิดในชุมชนได้อีก

จากกระบวนการดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เป็นการแก้ปัญหาแบบยั่งยืน เพราะคนแก้เป็นคนใน
ชุมชนที่รู้บริบทของตนได้ดีกว่าคนนอกชุมชนอย่างภาครัฐ ซึ่งภาครัฐควรทำหน้าที่เพียงกระตุ้นให้ความ
ช่วยเหลืออยู่ห่างๆ และนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) มา
เป็นเครื่องมือแก้ไข ที่มีระบบเชื่อมโยง เน้นการดึงศักยภาพชุมชนออกมาเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับ
ชุมชนว่า ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาเองได้ หากเกินกำลังจึงขอความช่วยเหลือจากคนนอกชุมชน หาก
ชุมชนฝึกแก้ปัญหาเช่นนี้บ่อยครั้ง จะทำให้ชุมชนเกิดการจัดการที่ดี ใช้ความรู้มาแก้ปัญหาแทนการใช้แต่
อารมณ์ การประท้วง หรือการร้องขอแต่อย่างเดียว ไม่นานชุมชนหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำนั้นก็จะมีสติและ
เข้มแข็งได้ในที่สุด

บทที่ 3

การจัดการงานวิจัยชลประทานท้องถิ่น

3.1 สภาพปัญหาและศักยภาพขององค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน

การประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่อยู่ในเขตชลประทานย่อมเกิดความมั่นคงกว่าพื้นที่นอกเขตที่รอรับเฉพาะน้ำฝนหรือแหล่งน้ำอื่นๆ นั้นหมายความว่า ผลผลิต รายได้ ย่อมสูงกว่าด้วย แต่คุณภาพชีวิตความเป็นอยู่จะดีขึ้นตามรายได้ที่เพิ่มขึ้นหรือไม่ยังไม่แน่ใจ เพราะในหลายพื้นที่ยังเกิดปัญหาการแย่งน้ำและการไม่พูดคุยกัน ต่างคนต่างทำมาหาเลี้ยงชีพ ซึ่งปัญหาดังกล่าวได้สะสมต่อเนื่องมายาวนานจนบางชุมชนราวลิกยากที่จะเยียวยา แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาจึงทำให้ชุมชนไม่เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ยาก เพราะเป็นการพัฒนาที่ขาดความสมดุล เน้นโครงสร้างพื้นฐานมากกว่าเน้นที่คนเป็นศูนย์กลาง แนวคิดการพัฒนาในอนาคตจึงควรเน้นการพัฒนาแบบคู่ขนานให้ความสำคัญกับคนและโครงสร้างพื้นฐานอันจะส่งผลต่อเศรษฐกิจที่มั่นคง สังคมและประเทศชาติเข้มแข็งได้

ทีมจัดการงานวิจัยชลประทานท้องถิ่น สถาบันพัฒนาการชลประทาน ได้พบสภาพปัญหาดังกล่าวที่คล้ายๆ กันทั้ง 6 พื้นที่วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น ชาวบ้านเล่าว่า ยังเลือกตั้งยังแตกแยก จากเดิมเคยเป็นเครือญาติพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อมาเป็นคู่แข่งทางการเมืองอยู่คนละกลุ่ม ความเป็นญาติก็ขาดสะบั้นลง เพราะทะเลาะกันด้วยเรื่องผลประโยชน์ ปัญหาในชุมชนต่างๆ จึงส่งผลกระทบต่อการบริหารจัดการน้ำของกรมชลประทาน กล่าวคือเมื่ออยู่คนละกลุ่มแต่ต้องมารับน้ำจากคลองคูเส้นเดียวกันความร่วมมือในการจัดการ การแบ่งปันน้ำจึงยากมากขึ้น อาทิการปล่อยน้ำทิ้งลงแปลงนาผู้อื่นที่กำลังรอการเก็บเกี่ยว คั้นน้ำกักน้ำไม่ยอมแบ่งปันให้น้ำที่อยู่ปลายคลองหรือคู การลักขโมยรอบเวรการรับน้ำหรือแย่งคิวคนอื่น พฤติกรรมเชิงลบต่างๆ นี้อาจครั้งรุนแรงมากต้องขึ้นโรงขึ้นศาล เพราะทำร้ายร่างกายกัน ความสงบสุขไม่เกิดขึ้นภายในชุมชน ระแวงระวังไม่ไว้วางใจกัน รวมกลุ่มกันไม่ได้

แต่อย่างไรก็ตามเมื่อน้ำชลประทานท้องถิ่นเข้าไปในพื้นที่ ทีมจัดการฯ กลับพบศักยภาพของเกษตรกรมากมาย เพียงแต่ขาดโอกาสที่จะนำศักยภาพทั้งหลายมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ขาดการประสานที่จะให้คนเหล่านั้นมานั่งคิดร่วมกันทำร่วมกัน พลังต่างๆ จึงกระจัดกระจายอยู่ตามชุมชนและมอดดับไปเมื่อเวลาล่วงเลย

เราพบเกษตรกรรายหนึ่งอยู่ในเขตชลประทานที่กาญจนบุรี (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่ามะกา) ได้นำรถปิกอัพนำเข้ามาจากประเทศญี่ปุ่น เพื่อทดลองในที่นาตนเองพบว่า สามารถปลูกข้าว

ได้ถือว่าการปักดำด้วยมือและต้นข้าวแข็งแรงเพราะรากปักลงดินได้ลึก ส่งผลถึงผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น เขาเป็นผู้ที่ใฝ่รู้ กล้าที่จะทดลองนำร่อง แต่ไม่มีเกษตรกรรายใดสนใจมาศึกษาไปปรับใช้เพื่อขยายวงกว้าง ความรู้จึงอยู่ในวงแคบๆ

อีกรายอยู่ที่จังหวัดพิจิตร อดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านได้ทดลองแก้ปัญหาข้าวตืด¹ ด้วยการคัดพันธุ์ไว้เป็นข้าวปลูกเอง ไม่ซื้อพันธุ์ข้าวจากตลาดและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการทำนา ผลปรากฏว่าปัญหาข้าวตืดยังคงเกิดขึ้นแต่ไม่รุนแรง จึงทดลองใหม่ในรอบที่ 2 ได้ผลดีขึ้นจนชาวบ้านใกล้เคียงมาขอศึกษาวิธีการและขั้นตอนต่างๆเพื่อนำไปทดลองในที่นาตนเอง

กรมชลประทานนอกจากบริการน้ำกับเกษตรกรแล้ว ยังมีอีกหน้าที่หนึ่งคือ ให้ความมั่นใจว่ากลุ่มสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆภายในชุมชนหรือภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำได้ด้วยกลุ่มเอง เพราะกลุ่มมีศักยภาพที่เกิดจากคนหลายคนมาหลอมรวมกันเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านั้น ถึงเวลาที่ภาครัฐต้องสร้างการเรียนรู้ให้กับกลุ่ม คอยเป็นกำลังใจและหนุนเสริมฝึกให้ชาวบ้านได้ตัดสินใจแก้ปัญหาเป็นระบบ มีข้อมูลที่มากพอ มิใช่จัดแค่โครงสร้างพื้นฐานแต่ขาดการพัฒนาคนควบคู่กันไป มิฉะนั้นการพัฒนานี้จะเป็นแบบแยกส่วนแก้ปัญหาที่ซับซ้อนไม่ได้ ภาระต่างๆตกที่ภาครัฐเช่นเดิม

3.2 ลักษณะงานชลประทานท้องถิ่น

จากสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงจนนักวิชาการหลายสำนักกล่าวไว้ว่า สงครามการแย่งน้ำจะต้องเกิดขึ้นในไม่ช้า เพราะข้อจำกัดของการพัฒนาแหล่งน้ำไม่เท่าทันกับความต้องการที่จะอุปโภคและบริโภคของคนในประเทศ ปัญหาการแย่งน้ำระหว่างภาคเกษตรกรรมด้วยกันเอง และระหว่างภาคเกษตรกับภาคอุตสาหกรรมจะทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ หากไม่รีบจัดการให้ทุกภาคส่วนมาร่วมคิดร่วมทำวิธีแก้ทางอื่นดูจะยังหาทางออกไม่ได้

กรมชลประทานเก็บกักน้ำทั่วประเทศได้ปีละประมาณ ห้าหมื่นล้านลูกบาศก์เมตร แต่ความต้องการมีมากถึง เจ็ดหมื่นล้านลูกบาศก์เมตร ปัญหาการแย่งน้ำจึงเกิดขึ้นทุกปี โดยเฉพาะในฤดูแล้ง ส่วนฤดูฝนก็เกิดปัญหาน้ำท่วมซึ่งก็แก้แบบเฉพาะหน้า ระยะยาวก็ใส่เทคโนโลยีเข้าช่วยเพื่อความแม่นยำของข้อมูลและทดแทนอัตราค่าลี้ยงภาครัฐที่ลดลงทุกปี แต่ยังขาดการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน งาน

¹ ข้าวตืด คือ เป็นข้าววัชพืชชนิดรวงก่อนเก็บเกี่ยว เจริญเติบโตได้รวดเร็ว และสูงงมข้าวปลูกในระยะแตกกอ ออกดอกและเมล็ดสุกแก่ก่อนปลูกข้าวประมาณ 2 สัปดาห์ ชาวนาไม่สามารถ เก็บเกี่ยวได้เพราะ เมล็ดร่วงเกือบหมด ทำให้ผลผลิตข้าวเสียหาย 10-100 %

ชลประทานท้องถิ่นจึงเป็นทางเลือกใหม่ที่มีแนวคิด และกระบวนการชัดเจนดังกล่ามาแล้วที่จะใช้เป็นเครื่องมือไว้แก้ปัญหาต่างๆด้วยคนในชุมชน

ปัญหาเป็นของชุมชน ๆ ต้องรู้วิธีแก้ได้ดีกว่าคนนอกชุมชน แต่วิธีคิดวิธีปฏิบัติอาจไม่เป็นระบบ ซึ่งต้องอาศัยคนนอกมาช่วยเสริม ลักษณะของงานชลประทานท้องถิ่นลักษณะแรกจึงเป็นแบบงานวิจัย เพื่อแก้ปัญหา โดยปกติงานชลประทานทั่วไปมักใช้กระบวนการมีส่วนร่วมอยู่ก่อนแล้วในระดับของการให้ข้อมูลและแค่การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน แต่งานชลประทานท้องถิ่นจะก้าวข้ามไปถึงให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจบนฐานข้อมูลและนำผลการตัดสินใจไปทดลองแก้ปัญหาเลย ด้วยฐานคิดที่ว่าชุมชนมีศักยภาพอยู่แล้วแต่ซ่อนเร้นอยู่ภายในชุมชนและภายในตัว ภาครัฐมีหน้าที่ดึงศักยภาพทั้งหลายให้ออกมาเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาจริงๆเท่านั้น มิใช่เป็นผู้คิดให้และแก้ปัญหาให้เช่นแนวคิดการพัฒนาที่ผ่านมา

ตัวอย่างของงานชลประทานท้องถิ่น ลักษณะแรกได้แก่ที่ชุมชนบ้านใหม่ หมู่ 6 ตำบลวัดขวาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นเขตรับน้ำชลประทานจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาทำบั่ว บริเวณคลองข่อยชี 95 ประกอบด้วยคูส่งน้ำจำนวน 9 แยกพื้นที่ประมาณ 5,058 ไร่ จำนวนแปลงรับน้ำทั้งหมด 232 แปลง สภาพปัญหาทางกายภาพเป็นพื้นที่รับน้ำช่วงปลายของคลองส่งน้ำสายใหญ่ชี 1 ทำให้ปริมาณน้ำไหลเข้าคลองข่อยชี 95 ไม่เพียงพอ การแย่งน้ำจึงเกิดขึ้นทุกครั้งของการเพาะปลูก แต่เมื่องานชลประทานท้องถิ่นเข้ามาแก้ปัญหา โดยเริ่มจากการปรับแนวคิดให้ทุกคนมองเห็นภาพใหญ่ของระบบทั้งหมดตั้งแต่ต้นน้ำ คือเขื่อนสิริกิติ์ ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ ปล่อยน้ำลงแม่น้ำน่าน ผ่านพื้นที่เกษตรกรรมของอุตรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร และปลายน้ำที่นครสวรรค์ จนชาวบ้านท่านหนึ่งบอกว่า “กว่าน้ำจะมาถึงบ้านตนเองต้องผ่านพื้นนาเป็นพันๆราย น้ำไม่ได้เป็นของเราคนเดียว เราบอกว่าเราอยู่ปลายน้ำ แต่ในเวลาเดียวกันเราก็อยู่ต้นน้ำของพื้นที่แควนครสวรรค์ เราควรแบ่งกันใช้”

จากนั้นก็ให้ค้นหาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นผ่านประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อหาเหตุปัจจัยและค้นหาศักยภาพของชุมชนที่นำมาใช้แก้ปัญหาในอดีต นอกจากนั้นยังทำให้เห็นข้อมูลภาพรวมของสภาพปัญหาทั้ง 9 แยกได้พร้อมๆกัน จากที่เห็นแต่พื้นนาตนเองก็จะทำให้เกิดการเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน เข้าใจและรับฟังกันมากขึ้น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดสรรน้ำของภาครัฐ และเป็นจุดเริ่มต้นของการเยียวยา และการสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่จะต้องกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อต่อยอดแนวคิดการพึ่งตนเองและพึ่งพากันภายในชุมชนที่เป็นพลังของการแก้ปัญหาาร่วมกันต่อไป ที่กล่าวมาทั้งหมดเราใช้เวทีประชาคมเป็นเครื่องมือสำคัญในทุกขั้นตอน

ลักษณะของงานชลประทานท้องถิ่นอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นลักษณะของการจัดการความรู้ในงานพัฒนาหรือการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ ที่ไม่ลงลึกในเรื่องข้อมูลมากมายนักก็สามารถแก้ปัญหาความเดือดร้อนได้ เนื่องจากมีคำตอบที่แน่ชัดอยู่แล้ว เพียงแต่หาข้อมูลบางส่วนมาสนับสนุนก็เพียงพอ ตัวอย่างเช่น ที่โครงการห้วยทราย จ.เพชรบุรี ราษฎรที่มีที่นาอยู่ปลายคูส่งน้ำมักไม่ได้รับน้ำสาเหตุเนื่องจากตะกอนดินจากกันคู การเปิดเวทีประชาคมหารือกันจึงนำไปสู่การนัดหมายเพื่อมาช่วยกันขุดลอก และมีการถอดบทเรียนภายหลังการขุดลอก หรือการเรียนรู้ร่วมกันผ่านประสบการณ์(การขุดลอก) จึงทำให้รู้ว่าสาเหตุที่มาของปัญหาตะกอนดินและการป้องกันมิให้เกิดอีกในอนาคต

อีกตัวอย่างหนึ่งที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาดงเศรษฐี จังหวัดพิจิตร เกิดกรณีพิพาทระหว่างราษฎรนอกเขตกับในเขตชลประทาน เมื่อถึงฤดูน้ำหลากพื้นที่นอกเขตบริเวณตำบลไผ่ท่าโพ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง มีน้ำเหนือ 2 ส่วน ๆ แรกไหลมาจากกำแพงเพชรตลอด ถ.นครสวรรค์ – พิชญ์โลก มาท่วมบริเวณตลาดไผ่ท่าโพ ก่อนที่จะไหลลงสู่ที่ต่ำในอำเภอโพทะเลลงสู่จังหวัดนครสวรรค์ และอีกส่วนมาจากแม่น้ำน่านที่มักเอ่อล้นเข้าตลาดไผ่ท่าโพ แต่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำน่านมีคันกันเพื่อป้องกันพื้นที่ในเขตชลประทานที่สร้างมานานกว่ายี่สิบปีแล้ว ซึ่งชุมชนตลาดไผ่ท่าโพยอมรับสภาพที่เกิดได้ แต่ไม่พอใจที่นำกระสอบทรายมาเสริมคันเพิ่มอีกทำให้น้ำท่วมฝั่งตะวันตกหนักมากขึ้น

การเปิดเวทีประชาคมให้คนฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกมาพูดคุยกัน ในเวทีครั้งแรกต่างฝ่ายต่างก็นั่งกันคนละฝั่งของเวที โดยมีหัวหน้าฝ่ายส่งน้ำทำหน้าที่กระบวนกร (Facilitator) สอบถามถึงความรู้สึกของแต่ละฝ่าย รวมถึงสภาพปัญหาที่ได้รับจากกรณีน้ำท่วม เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ และเสนอแนวทางแก้ไขซึ่งทุกครั้งที่เปิดเวทีจะได้คำตอบเหมือนกันทุกครั้งว่าคนฝั่งตะวันตกต้องการสะพาน 2 – 3 แห่งเพิ่ม เพื่อระบายน้ำเหนือเพราะสะพานที่มีอยู่เดิมเพียงแห่งเดียว ระบายน้ำได้ไม่ทันกับปริมาณน้ำที่หลากมามาก

นอกจากนั้นการสะท้อนความรู้สึกต่างๆของคนทั้ง 2 ฝั่งซึ่งต่างก็มีข้อจำกัดในการทำมาหากินเหมือนกัน ในเวทีต่อมาเริ่มมีการนั่งปะปนกันมากขึ้น และช่วยกันหาข้อมูลเพื่อให้คนฝั่งตะวันตกนำไปเป็นหลักฐานการยื่นเรื่องกับกรมทางหลวงในการขอสะพานคอนกรีตเพื่อระบายน้ำ ซึ่งจากการพูดคุยเกือบปีก็ได้ข้อมูลและผลักดันให้เกิดโครงการก่อสร้างสะพานได้จริงตามที่เสนอขอไป

กรณีดังกล่าวเห็นได้ชัดว่า วิธีการแก้ปัญหาหน้าท่วมมีอยู่วิธีเดียวได้แก่การสร้างสะพาน การชวนชาวบ้านค้นหาเหตุปัจจัยอื่นๆ เพื่อหาทางเลือกอื่นๆ ไม่สามารถจัดการได้ เพราะทุกคนให้คำตอบอยู่ที่สะพานไปแล้ว งานชลประทานท้องถิ่นลักษณะนี้จึงกระทำได้เพียงการจัดการความรู้เท่านั้น

3.3 กลไกการจัดการงานชลประทานท้องถิ่น

จากแนวคิดและกระบวนการงานวิจัยชลประทานท้องถิ่น ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ทำให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างชัดเจนกับแนวคิดในระบบราชการที่เน้นการสั่งการจากบนลงล่าง มีขั้นตอนมากและมักเป็นโครงการที่คิดจากคนเพียงไม่กี่คนแล้วสั่งการให้ปฏิบัติทั่วประเทศ จึงเกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน ปฏิบัติการไม่ได้ตามวัตถุประสงค์โครงการ ขาดทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผล การปรับมาเป็นแบบชลประทานท้องถิ่นจึงต้องใช้กลไกการจัดการที่ดีพอ มิฉะนั้นการขับเคลื่อนจะเป็นไปได้ยาก เพราะจากการลงพื้นที่ทั้ง 6 แห่งทำให้เห็นถึงกรอบแนวคิดที่แข็งตัวของระบบราชการ ขาดการยืดหยุ่นที่พอดี ยึดกฎระเบียบคำสั่งมากกว่าความพึงพอใจของประชาชน ขาดการมีส่วนร่วม ทีมจัดการจึงขอนำประสบการณ์ในพื้นที่ทั้ง 6 แห่ง มาสรุปถึงการจะขับเคลื่อนงานวิจัยชลประทานท้องถิ่น โดยจะต้องใช้กลไกด้านการจัดการดังต่อไปนี้

3.3.1 โครงสร้างองค์กร แม้กลุ่มงานพัฒนาการบริหารจัดการน้ำ ภายใต้สำนักอุทกวิทยาและบริหารน้ำ รับผิดชอบงานด้านการพัฒนาองค์กรผู้ใช้น้ำให้เข้มแข็งอยู่แล้วก็ตาม แต่จุดเน้นอยู่ที่ผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการ จึงทำให้คนของภาครัฐต้องแบกรับงานด้านการบริหารจัดการน้ำต่อไป เนื่องจากกลุ่มผู้ใช้น้ำยังไม่เข้มแข็งพอ เพราะกระบวนการสร้างกลุ่มให้คิดเองทำเองยังไม่เคยเกิดขึ้นในพื้นที่ชลประทาน อีกเหตุปัจจัยหนึ่งอาจเกิดจากกลุ่มเองที่ขาดความมั่นใจในพลังกลุ่ม และอาจเกิดจากภาครัฐขาดทักษะในการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มักคุ้นแต่เวทีชี้แจงหรือให้ความรู้เท่านั้น

ดังนั้นการขับเคลื่อนงานชลประทานท้องถิ่นจำเป็นต้องมีโครงสร้างองค์กรที่มีแนวคิดชัดเจนถึงกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ทุกคนในหน่วยงานต้องมีทักษะการเป็นกระบวนการมากกว่าวิทยากร มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของเกษตรกรว่าสามารถจัดการตนเองได้ ลดแนวคิดการสั่งการจากบนลงล่าง ให้โอกาสกลุ่มได้ทดลองจัดการกลุ่มเองแล้วนำบทเรียนที่ได้ทั้งสำเร็จและไม่ประสบผลมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้การพัฒนากลุ่มเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆจากประสบการณ์ทำงานจริงและการถอดบทเรียน

3.3.2 องค์ความรู้ การที่กลุ่มสามารถบริหารจัดการตนเองได้หรือไม่ได้ ทุกประสบการณ์เป็นความรู้ทั้งสิ้น ต้องสกัดออกมาเพื่อให้กลุ่มได้ตระหนักและนำไปทดลองใหม่ ส่วนองค์ความรู้อีกชุดที่ภาครัฐจะได้ก็คือการสนับสนุนกลุ่มอย่างไรให้กลุ่มเกิดความเข้มแข็ง การพัฒนาองค์กรในโลกยุคสังคมความรู้ถือว่า ความรู้คืออำนาจและต้องเป็นความรู้ไม่หยุดนิ่งแปรเปลี่ยนไปตามกระแสของการเปลี่ยนแปลง

กรมชลประทานจะก้าวหน้าต่อไปในทศวรรษหน้า ต้องใช้ความรู้เป็นตัวขับเคลื่อนทั้งความรู้ในตำราและความรู้จากการปฏิบัติจริง ต้องสังเคราะห์ขึ้นมาเพื่อให้การก้าวเดินไปข้างหน้าแบบไม่ ต้องเริ่มต้นใหม่ สามารถต่อยอดได้ทันกับเหตุการณ์ เช่นกรณีน้ำท่วมในบริเวณลุ่มเจ้าพระยา หรือกรณีน้ำ แล้งในภาคอีสาน หากนางานวิจัยชลประทานท้องถิ่นเข้ามาเป็นเครื่องมือช่วย จะทำให้เกิดพลังของชุมชน ข้าราชการ ภาคเอกชน และสถานศึกษา ที่เข้ามาช่วยกันคิด ช่วยกันตัดสินใจบนฐานข้อมูลแล้วทดลอง ปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วก็นำมาถอดบทเรียน ซ้ำๆแบบไม่รู้จบเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ การเป็นองค์กรแห่งการ เรียนรู้ของกรมชลประทานย่อมเกิดขึ้นได้ในที่สุด

นอกจากนั้น การยกระดับองค์ความรู้จากระดับท้องถิ่นสู่ระดับภาคและระดับประเทศก็ เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะขับเคลื่อนงานชลประทานท้องถิ่นให้ได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น

3.3.3 การเผยแพร่แนวคิดชลประทานท้องถิ่น ผ่านช่องทางของสื่อต่างๆ เช่น วารสารข่าว ประชาสัมพันธ์กรมชลประทาน เว็บไซต์ การเขียนบทความลงในเว็บไซต์ การเปิดกระดานข่าว การจัดเวทีเสวนา เป็นต้น เพื่อให้ข้าราชการตามภูมิภาคต่างๆ ได้รับทราบแนวคิด กระบวนการ และ ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อภาครัฐ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายได้แก่ ผู้อำนวยการโครงการ หัวหน้าฝ่ายส่งน้ำและ บำรุงรักษา เนื่องจากอยู่ใกล้ชิดเกษตรกรมากที่สุด

3.3.4 งบประมาณ อันที่จริงแล้วกลไกทั้ง 3 ที่กล่าวมาแล้วมีความสำคัญและสามารถ ขับเคลื่อนงานชลประทานท้องถิ่นไปได้เช่นกัน เพราะถ้าเข้าใจแนวคิดอย่างลึกซึ้งแล้วก็สามารถดำเนินการ ไปได้ทันที เนื่องจากเป็นลักษณะของงานประจำที่ทำอยู่แล้ว เพียงแต่เปลี่ยนเครื่องมือใหม่เท่านั้น เคยใช้ งบประมาณเช่นไรก็สามารถบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และตัวเกษตรกรเองก็ต้องประกอบอาชีพอยู่ แล้ว เพียงแต่เปลี่ยนจากการคิดเองคนเดียวก็มาร่วมกันคิด ผ่านเวทีประชาคม งบประมาณต่างๆจึงไม่ จำเป็น แต่ถ้าจะต้องใช้อาจเป็นค่าวัสดุอุปกรณ์เพื่อการเรียนรู้ หรือถ้าต้องไปศึกษาดูงานชุมชนอื่นที่ทำวิจัย ท้องถิ่นอยู่ ก็อาจจำเป็นต้องใช้งบประมาณในเรื่องของค่าที่พัก ค่าเช่าพาหนะ ค่าอาหาร เป็นต้น

3.4 รูปธรรมของงานชลประทานท้องถิ่น

งานชลประทานท้องถิ่นได้เริ่มก่อตัวจากทีมจัดการฯ ด้วยการดึงทีมงาน 5 – 6 คนที่สนใจ และอยากทำงานด้านนี้อย่างจริงจัง เข้ามาร่วมกันสร้างงานชลประทานท้องถิ่นให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้น โดยมีทีมงานจาก สกว.(สำนักงานภาค) และทีมผู้ประสานงานท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม คอยเป็นที่ปรึกษาเดิน งาน

3.4.1 การลงพื้นที่นำร่อง 6 พื้นที่ใน 5 จังหวัด

เริ่มก้าวเดินด้วยการทดลองผดลองถูกกับการลงพื้นที่ถึง 6 พื้นที่ที่เข้าไปพร้อมๆกัน แบบลุ่มลูกคลุกคลาน ฝึกวางแผนเวที ทำเวที ซึ่งก็ทำได้บ้างไม่ได้บ้าง เรียนรู้ผ่านพื้นที่ ผ่านการถอดบทเรียนหลายระดับชั้น กล่าวคือระหว่างชาวบ้านกับทีมชลประทานพื้นที่ / ทีมชลประทานพื้นที่กับทีมจัดการฯ และทีมจัดการฯกับทีมพี่เลี้ยง สกว. เป็นการเรียนรู้อย่างทำไปปรับไปจนพี่เลี้ยงสกว. เห็นว่าทีมจัดการฯมีแนวคิด สามารถเป็นที่เลี้ยงให้กับทีมชลประทานพื้นที่ได้จึงเริ่มปล่อยให้ทำเอง ซึ่งพื้นที่ทั้ง 6 ได้แก่ ๑. พื้นที่ “ต.สามสิบหาบ” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่ามะกา จ.กาญจนบุรี ๒. พื้นที่ “ต.กุดจิก” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำตะคอง จ.นครราชสีมา ๓. พื้นที่ “ต.นาพันสาม” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเพชรบุรี ๔. พื้นที่ “ต.สามพระยา” โครงการชลประทานเพชรบุรี ๕. พื้นที่ “ต.ไผ่ท่าโพ” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาดงเศรษฐี จ.พิจิตร ๖. พื้นที่ “ต.วัดขวาง” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบัว จ.พิจิตร

ก. พื้นที่ “ต.สามสิบหาบ” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่ามะกา

กระบวนการ :

พื้นที่ ต. สามสิบหาบนี้จัดเป็นปฐมพื้นที่ของการทำงานชลประทานท้องถิ่น ซึ่งทีมจัดการฯ ได้ลงพื้นที่และทำเวทีพูดคุยกับชาวบ้านไปทั้งหมด 6 ครั้ง (เฉลี่ย เดือนละครั้งหรืออาจนานกว่านั้น) ในแต่ละครั้งของการทำเวทีบทบาทหน้าที่หลักคือกระบวนการที่มักตกอยู่กับทีมจัดการฯ ส่วนชลประทานพื้นที่เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์และผู้เอื้ออำนวยความสะดวกให้กับทีมจัดการฯได้สามารถติดต่อกับชาวบ้านจนเปิดเวทีได้

ประเด็นแต่ละเวทีเริ่มจากการสร้างความคุ้นเคย หรือการนำประวัติศาสตร์ชุมชนเข้ามาเป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อค้นหาคน หาโจทย์ของชุมชน หรือการฉายวิทัศน์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของสกว. เพื่อให้เห็นกระบวนการงานวิจัยชัดเจนขึ้น

สิ่งที่พบ :

- พื้นที่ที่มีความหลากหลายของอาชีพที่มีทั้งการทำนา / การทำสวนชมพู / รับจ้าง
- ชาวนาส่วนใหญ่เช่าที่ดินทำนา ไม่ได้มีที่นาเป็นของตนเอง การทำนาจึงมุ่งแต่ใช้ประโยชน์จากผืนดินโดยตรง ไม่คำนึงถึงความเสื่อมของดินที่เกิดขึ้น
- ผู้เข้าร่วมเวทีแต่ละครั้งส่วนใหญ่เป็นผู้มาใหม่ จะซ้ำหน้าก็มีเพียง 2-3 คนเท่านั้น และเมื่อเวลาผ่านไปยิ่งมีน้อยลง

บทสรุป :

ความต้องการของชาวบ้านที่เกิดขึ้น จึงเป็นประเด็นของการลดต้นทุนการผลิต ซึ่งแม้จะได้
โจทย์ของชุมชนบางส่วน แต่ก็ยังไม่ชัดเจนพอ และยังขาดผู้นำที่จะสานต่อ เพราะความเชื่อถือในตัวบุคคลที่
จะมาเป็นผู้นำต่อชุมชนมีไม่มากพอ จึงไม่สามารถพากันไปได้ การลงพื้นที่จึงชะงักไป

ข. พื้นที่ “ต.กุดจิก” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำตะคอง

กระบวนการ :

ทีมจัดการฯลงพื้นที่และทำเวทีพูดคุยกับชาวบ้านไปทั้งหมด 3 ครั้ง (เฉลี่ยเดือนละครั้ง ตั้งแต่
สิงหาคม – ตุลาคม 2549) กระบวนการที่เกิดขึ้นมีทั้งการเปิดเวทีพูดคุยถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมในชุมชน / การเดิน
สำรวจสัมภาษณ์คนในชุมชนกุดโคกน ในระแวกศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ต.โค้งยาง อันเป็นสถานที่เปิดเวที
พูดคุย / การฉายวิดีโอทัศนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อกระตุ้นให้เกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนว่า
ชาวบ้านก็ทำงานวิจัยได้ สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการร่วมแรง ร่วมใจในชุมชนของคน

เกิดเป็นประเด็นของการค้นหาสายน้ำ ที่เชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป
กับการบริโภคนิยมจนเป็นปัญหาไปทั้งลุ่มน้ำลำตะคอง ครอบคลุมถึง 18 หมู่บ้าน

สิ่งที่พบ :

- ชาวบ้านมีพลังที่อยากทำงานชลประทานท้องถิ่น
- ได้คน ได้โจทย์ของชุมชนชัดเจน

บทสรุป :

แม้ว่าจะเป็นชุมชนที่มีพลังก่อการ ซึ่งมีทั้งคน ได้ทั้งโจทย์ที่แน่ชัดแล้ว แต่ก็มองว่าพื้นที่ของ
ลุ่มน้ำลำตะคองที่ครอบคลุมถึง 18 หมู่บ้านและยังเชื่อมโยงกับประปาในเขตอำเภอเมืองกลายเป็นโจทย์
ของพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ การทำงานต้องใช้เวลาอันยาวนาน อาจเกินกำลังของทีมจัดการฯ อีกทั้งเกิดเหตุการณ์
ความไม่สอดคล้องกันของแนวคิดในคนภาครัฐ กล่าวคือ แนวคิดหนึ่ง อยากให้เกิดกลุ่มผู้ใช้น้ำตัวอย่างที่
เข้มแข็ง และอยาคนำวิธีการของชลประทานท้องถิ่นเข้ามาใช้ แต่กลับเป็นการสวนกระแสความรู้สึกของ
อีกแนวคิดหนึ่งที่มีความรู้สึกว่าการบริหารที่ใช้เหมือนเป็นการปลุกปั่นให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาพร้อมตัว หัน
มาต่อต้านชลประทาน ทั้งที่สถานการณ์ปัจจุบันก็สงบอยู่แล้ว

ทีมจัดการฯจึงได้หยุดการลงพื้นที่ และฝากความหวังไว้ว่า หากชาวบ้านสนใจที่จะทำงาน
วิจัยต่อไป ก็คงจะติดต่อกลับมา เพื่อให้สานต่อกระบวนการอีกครั้ง

ค. พื้นที่ “ค.นาพันสาม” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเพชรบุรี

กระบวนการ :

ทีมจัดการฯ ได้ลงพื้นที่ทั้งหมด 3 ครั้งใน 8 เดือน (สิงหาคม 2549 – มีนาคม 2550) ที่วัดนาพรหม ค.นาพันสาม ซึ่งเห็นได้ว่า การลงพื้นที่ของทีมจัดการฯขาดความต่อเนื่อง มีการทิ้งพื้นที่ไปนาน การประสานงานกับทีมชลประทานพื้นที่มีน้อย เพราะเวลานั้นทีมจัดการฯมุ่งไปเน้นในพื้นที่อื่นที่คาดว่าจะเกิดงานวิจัยชลประทานท้องถิ่นมากกว่า

เวทีที่เกิดขึ้นเป็นเวทีของการรับฟัง และตั้งวงพูดคุยถึงบริบทชุมชนนาพันสาม ที่สภาพพื้นที่เป็นแอ่งท้องกระทะ ระบายน้ำยาก มีวิถีอาชีพทำนาและนาทุ่ง อยู่กระจัดกระจาย สลับพื้นที่กันเป็นหย่อมๆ ไม่มีการแบ่งโซนที่ชัดเจนแน่นอน จึงเกิดปัญหาน้ำเสีย น้ำดีปะปนกันและระบายลงในคูสายเดียวกัน

สิ่งที่พบ :

- ชาวบ้านส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชลประทาน เพราะเห็นว่าเจ้าหน้าที่ชลประทานหย่อนการดูแล / ค้างเวลาการขอใบพัฒนา
- ผู้เข้าร่วมประชุมแต่ละครั้งไม่เข้าหน้ากัน และมารวมน้อย
- ตัวต่อมีประเด็นซ่อน (อิงอำนาจการเมืองเป็นสำคัญ)
- สภาพพื้นที่ที่ส่งผลให้ต่างคนต่างอยู่ เพราะพื้นที่ทำนาและนาทุ่งอยู่ปะปนกัน ทำให้พลังของการรวมกลุ่มมีน้อย

บทสรุป :

เป็นพื้นที่ที่ไม่สามารถขึ้นงานวิจัยฯ ได้ อันอาจสืบเนื่องจากทีมจัดการยังขาดประสบการณ์ที่จะจัดการกับพื้นที่ลักษณะเช่นนี้ จึงได้ให้ทีมพี่เลี้ยงจากสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) เข้าไปสานงานต่อ

ง. พื้นที่โครงการชลประทานเพชรบุรี

กระบวนการ :

เป็นพื้นที่ของชุมชนไทยมุสลิมในศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ค.สามพระยา อ.ชะอำ จ.เพชรบุรี ซึ่งทีมจัดการฯได้ลงพื้นที่ไปเปิดเวทีพูดคุยทั้งหมด 2 ครั้ง

สิ่งที่ได้เรียนรู้:

- การนำความภาคภูมิใจของชุมชนที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นพลังในการดึงให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในชุมชน
- วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเพาะปลูกมาทำปศุสัตว์เลี้ยงวัวเลี้ยงแพะ ปัญหาเรื่องน้ำจึงไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญพอที่จะทำให้เกิดงานชลประทานท้องถิ่น
- ผอ.โครงการอยากนำเครื่องมือชลประทานท้องถิ่นเข้ามาใช้ในพื้นที่ แต่ ฝสบ. ซึ่งเป็นชลประทานพื้นที่ยังมีแนวคิดงานวิจัยไม่ชัดเจนไม่สามารถเป็นตัวต่อได้ เพราะเขารู้สึกว่า การทำงานชลประทานท้องถิ่นเป็นการเพิ่มงานให้เขาทำ

บทสรุป :

เป็นพื้นที่ที่มีหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงานให้การสนับสนุนด้านการพัฒนา ได้แก่ สำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 10 สำนักงานเกษตรจังหวัดเพชรบุรี สำนักงานประมงเพชรบุรี สำนักงานปศุสัตว์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเพชรบุรีเขต 2 สำนักงานสาธารณสุขชะอำ ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 8 ฯลฯ รวมทั้งโครงการชลประทานเพชรบุรี ซึ่งเข้ามีส่วนช่วยพัฒนาจัดหาแหล่งน้ำ และวางระบบเกี่ยวกับงานชลประทานและก่อสร้างระบบชลประทาน โจทย์ของชุมชนจึงเป็นเพียงงานพัฒนาเพื่อให้เกิดการขุดลอกคูส่งน้ำที่ตื้นเขิน งานชลประทานท้องถิ่นที่นี้จึงเป็นลักษณะการจัดการความรู้จากการปฏิบัติเท่านั้น

จ. พื้นที่ “ต.ไผ่ท่าโพ” โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาดงเศรษฐี

กระบวนการ :

ทีมจัดการฯลงพื้นที่โครงการฯดงเศรษฐี ทั้งสิ้น 8 ครั้ง เป็นการใกล้ชิดความขัดแย้งของชาวบ้านที่อยู่นอกเขตและในเขตชลประทาน ด้วยการใช้กระบวนการเปิดเวทีพูดคุย ดึงให้เห็นความรู้สึที่เดือดร้อนของทั้ง 2 ฝ่าย เห็นสภาพของปัญหาที่เกิดและมีความต้องการสร้างสะพานคอนกรีตที่จะระบายน้ำเหนือที่หลากมาได้รวดเร็วขึ้น

สิ่งที่ได้เรียนรู้ :

- การมีเป้าหมายอยู่ในใจแล้วที่ต้องการสะพานของคนในชุมชน ไม่สามารถดึงเข้าสู่การมีส่วนร่วมที่จะทำงานวิจัยชลประทานท้องถิ่นได้

บทสรุป :

แม้พื้นที่จะมีเหตุวิกฤติที่มองเห็นว่า ชุมชนจะมาร่วมแรงร่วมใจกันอยากแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน เห็นคนที่จะมารวมกลุ่มกันทำงาน แต่ทุกคนก็มีเป้าหมายแค่เพียงงานพัฒนาเท่านั้น สิ่งที่ทีมจัดการฯทำได้คือเป็นที่เลี้ยงช่วยจัดการความรู้เกี่ยวกับสภาพปัญหาและสาเหตุ เพื่อยืนยันในความต้องการสะพานของชุมชนนี้เท่านั้น ดังนั้น การจะขึ้นงานวิจัยได้นั้นต้องศึกษาทั้งตัวต่อและบริบทของชุมชนให้เป็นอย่างดีก่อนลงพื้นที่

จ. พื้นที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบัว

กระบวนการ :

กระบวนการนั้นเริ่มจากทีมจัดการฯลงพื้นที่ไปเปิดเวทีสร้างความคุ้นเคย สืบค้นวิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านใหม่ หมู่ 6 ชวนให้หาคนหาปัญหาสาเหตุจนสามารถได้โจทย์ของชุมชนว่าจะทำงานวิจัยกันในเรื่องของ “น้ำ นา คน” ภายใต้งานวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่ในการบริหารจัดการน้ำคลองส่งน้ำ C95 ทั้งระบบ ต.วัดขวาง อ.โพทะเล จ.พิจิตร ระยะที่1”

ทีมจัดการฯลงพื้นที่นี้เฉลี่ยเดือนละ 2 ครั้ง ตั้งแต่ มิถุนายน 2549 – กันยายน 2550 รวม 18 ครั้ง ซึ่งเวทีแรกๆชาวบ้านยังเคยชินกับการ โยนงานให้ชลประทานเป็นผู้แก้ไขปัญหาให้ ว่าปัญหาของคลองส่งน้ำ C95 นั้นมีหนทางเดียว คือการทุดประตูปากคลอง C95 ให้ต่ำลง ต้องใช้งบประมาณ ต้องให้ชลประทานทำ ซึ่งทีมจัดการฯและชลประทานพื้นที่ได้รับฟังและชวนทดลองส่งน้ำ เกิดเป็นเวทีหยั่งเชิงที่มีการฝึกทดลองหาปัญหาสาเหตุจากการปฏิบัติจริง ทดลองกันเดินสำรวจ แล้วกลับมาพูดคุยกัน จนสามารถสร้างแนวคิดงานชลประทานท้องถิ่นให้กับชาวบ้านทีมวิจัยได้เข้าใจว่า ปัญหาของชุมชน ชุมชนเป็นคนแก้ เพราะเป็นผู้รู้ปัญหา ไม่ต้องพึ่งพาคนภายนอกมาแก้ไข ไม่ต้องรอภาครัฐ จนเกิดจุดเปลี่ยนของชุมชนที่ทุกคนใน ทีมชลพท.(ชลประทานท้องถิ่น) เริ่มเข้ามาอาสาเป็นนักวิจัยรวมตัวกันเป็นทีมวิจัย โดยมีทีมจัดการฯและชลประทานพื้นที่คอยเป็นที่เลี้ยงให้

ที่เลี้ยงเริ่มสอนงานด้วยเวทีของการชวนลงมือปฏิบัติจริงต่อ เช่นที่เลี้ยงตั้งคำถามไว้ว่าทำอย่างไรจึงจะได้ข้อมูลของชาวบ้านออกมาและเป็นข้อมูลที่แท้จริง เกิดเป็นการร่วมคิดกันว่าจะต้อง

ออกแบบแบบสอบถามกันอย่างไรจึงจะเหมาะสมกับลักษณะนิสัยของชาวบ้าน และสามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมกันได้เป้าหมายที่ต้องการ กระบวนการเวทีดำเนินไปจนเกิดเป็นแผนที่เดินดินของแต่ละแฉกส่งน้ำที่ชาวบ้านทำขึ้นมาตัวเอง ที่นำมาเป็นข้อมูลหลักในการหาวิธีการที่จะส่งน้ำไปในแต่ละแฉกส่งน้ำเป็นไปอย่างชอบธรรมที่สุด

เมื่อทีมจัดการฯ เห็นจุดเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจึงได้จัดเวทีที่จะนำเสนอให้กับภาคราชการทั้งกรมชลประทานและหน่วยงานท้องถิ่นได้มองเห็นศักยภาพของคนในชุมชน เกิดเป็นเวทีเสวนาทำประชาคมให้ทุกคนทั้งชาวบ้านหมู่ 6 ทั้งภาครัฐได้รับรู้กิจกรรมที่ทีมชลประทานท้องถิ่นได้ลงมือทำไป และสิ่งที่จะทำต่อ เพื่อเผยแพร่งานวิจัยฯ ทั้งเป็นการเพิ่มพลังทางกายและใจให้กับทีมวิจัยชลปท.ที่จะเดินงานต่อไป

หลังจากเวทีจุดเปลี่ยน ทีมจัดการฯ ได้จุดประกายให้ชาวบ้านทีมวิจัยกล้าแสดงออกมากขึ้น ด้วยการลงมือทำเวทีค้นหาความต้องการของแต่ละแฉกเอง หรือเพิ่มศักยภาพด้วยการพาไปดูงานวิจัยฯที่บ้านสามขา จ.ลำปาง หรือเติมเต็มแนวคิดกับเสมสิกขาลัย หรือแม้แต่เวทีพบปะแม่บ้านของทีมชลปท. เพราะเห็นว่าเมื่อชาวบ้านอาสาเข้ามาเป็นนักวิจัยนั้นแนวคิดงานชลประทานท้องถิ่นต้องชัดเจน มีความอยากที่จะแก้ปัญหาของชุมชน และการยอมรับเสียสละเวลามาประชุมต้องไม่กระทบกับทางบ้าน เหล่านี้เป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านสามารถเดินงานวิจัยท้องถิ่นได้อย่างสบายใจ เชื่อมั่นว่าเราจะเป็นพี่เลี้ยงที่ไม่ทอดทิ้งเขาแม้งานวิจัยได้สิ้นสุดไปแล้วเมื่อ 30 กันยายน 2550

การลงพื้นที่ทำบวยังเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ ตุลาคม 2550 – ตุลาคม 2551 อีก 10 ครั้ง กระบวนการที่ทีมจัดการฯ ใช้ลงพื้นที่มีทั้งเวทีตั้งวงพูดคุย หรือลงสำรวจสภาพพื้นที่ของแต่ละแฉก หรือเวทีถอดบทเรียน หรือเวทีแบ่งกลุ่มย่อยใช้เครื่องมืองานวิจัยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ เวลาผ่านไปบางครั้งทีมชลปท.ก็อ่อนแรงบ้าง เพราะรู้สึกท้อกับการทำวิจัยที่มีอยู่มากมายหลายขั้นตอนจนไม่มีเวลาทำมาหากินของตนเอง และยังถูกชาวบ้านด้วยกันครหาว่าทีมชลปท.นั้นเป็นคนโกงชลประทานหลอกใช้เพื่อหวังสิ่งเล็กๆน้อยๆจากการมาประชุม หรือหวังได้ไปเที่ยว (ดูงาน) เท่านั้น

ทีมจัดการฯ ต้องหมั่นสอบถาม และคอยเฝ้าสังเกต เพื่อเติมกำลังใจตอกย้ำแนวคิดให้ทีมวิจัยสามารถเดินไปได้ตลอดของงานวิจัย ซึ่งต้องกระทำทั้งฝ่ายทีมวิจัยชาวบ้านกับทั้งฝ่ายชลประทานพื้นที่ที่ต้องสัมพันธ์โดยตรงกับกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ แต่บางครั้งทีมจัดการฯ ก็เกิดอาการจนแค้นตัวเองเช่นกัน ดังเช่นมีอยู่คราวหนึ่งที่เกิดการเจาะประเด็นให้ลงลึกเพื่อให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดที่ว่า การตัดสินใจนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่ชุมชนมีอยู่จริง ด้วยการตั้งคำถามที่เกิดจากการมวนเอาคำตอบนั้นมาเป็นคำถามใหม่ ทำให้ชาวบ้านอย่างลุงเอ็ม รู้สึกอึดอัดและเกิดความเสียหน้า (ลุงเอ็มเองมีเป้าหมายอยู่ในใจแล้วว่าต้องการทรุดประตูท่อปากคลอง C95 ตามความต้องการของชาวบ้าน) จนแกโกรธอยู่มากว่า สิ่งที่แกพูด

ชลประทานคือไม่เคยฟัง แต่ก็มีบางเรื่องที่เป็นกำลังใจให้ทีมชลปท. “ตอนนี้บ้านใหม่หมู่ 6 เปลี่ยนไปจากที่เคยต่างคนต่างอยู่ ก็กลับหันหน้าเข้าหากันอีกครั้งเกิดการเก็บเงินเฉลี่ยต่อไร่เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการขุดลอกแจกคูส่งน้ำของสายตนเอง หรือจากกลุ่มชาวบ้านที่ไม่เคยให้ความร่วมมือก็กลับมาร่วมมือร่วมใจอย่างเช่นกรณีของกุสยาคิมอร์ตะวันออก (คูน้ำ C95-1 กับ C1-150) ที่เป็นอย่างนี้ได้เพราะหมู่บ้านเรามีทีมชลปท.เข้ามา...” นี่เป็นคำพูดของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 นางฉลาด ลอประเสริฐ

ปัจจุบันการลงพื้นที่ทำบวของทีมงานจัดการฯ ได้ลดระดับความถี่ลงในระดับที่ ให้ทีมนักวิจัยชาวบ้านติดต่อมาเอง หากต้องการความช่วยเหลือจากทีมงานจัดการฯ เพราะทีมชลปท.สามารถดำเนินงานได้ด้วยกลุ่มพอสมควรและกำลังเขียนโครงการระยะที่ 2 ต่อ

สิ่งที่ได้เรียนรู้:

ด้านการทำงานกับทีมวิจัยชาวบ้าน :-

- การที่ชุมชนนั้นจะขึ้นงานวิจัยฯ ได้ต้องเกิดจากความอยากของคนในชุมชนที่ต้องการแก้ปัญหาชุมชนของตนเอง
- การค้นหาคนหรือตัวต่อ จำเป็นต้องทำอย่างลงลึก หาข้อมูลตลอดเวลา เพื่อไม่ให้มันเป็นเครื่องมือของการสร้างฐานอำนาจทางการเมือง
- การเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ นั้นต้องลงมือทำอย่างจริงจัง ต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้น จึงจะเข้าถึงชุมชนได้
- พื้นฐานของชาวบ้านมักชอบลงมือทำมากกว่าคิด ทำให้ไม่อยากร่วมประชุม และเห็นว่าการประชุมเป็นสิ่งที่ไร้สาระ เสียเวลาทำมาหากิน ทีมจัดการฯ ต้องคอยหมั่นตรวจสอบ และปรับกระบวนการให้ทันกับความเปลี่ยนแปลง
- การตั้งคำถามเพื่อเจาะในบางประเด็นให้ออกมา อาจทำให้ชาวบ้านรู้สึกเหมือนโดนคาดคั้น อึดอัด และเสียหน้า ขอบไม่เกิดผลดี เพราะอาจเกิดการมุ่งเอาชนะที่จะให้รัฐเป็นฝ่ายลงมือทำให้เช่นแต่เดิม จึงเป็นเรื่องที่ต้องควรระวังอย่างยิ่ง

ด้านการทำงานกับทีมชลประทานพื้นที่ :-

- การคาดหวังของชลประทานพื้นที่ที่จะให้ทีมจัดการฯขึ้นไปทำเวทีให้ จนเกิดการขาดตอน ไม่ต่อเนื่อง ทำให้งานชลประทานท้องถิ่นไม่สามารถเดินต่อได้
- งานชลประทานท้องถิ่นเป็นงานที่รีบร้อนไม่ได้ ต้องค่อยเป็นค่อยไป การดันให้เร่งงาน เพื่อหวังผลงานเร็วๆ อาจทำให้ล้มกลางคันได้
- ข้าราชการยังคุ้นชินกับการพูดชี้แจงมากกว่าการกระตุ้นให้คิดด้วยคำถาม ขาดการยอมรับฟังอย่างลงลึก
- ปลุกฝังและตอกย้ำแนวคิด ให้รู้สึกว่าการรัฐจะปฏิบัติการใดๆ ต้องใช้ชุมชนเป็นตัวตั้ง ต้องสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในภาคประชาชนให้ได้
- การเปลี่ยนสายงานหรือตำแหน่งของเจ้าหน้าที่ชลประทานพื้นที่ย่อมเป็นอุปสรรคหนึ่งที่ทำให้งานชลประทานท้องถิ่นชะงักหรือสะดุดได้

บทสรุป :

เป็นพื้นที่ที่สามารถขึ้นเป็นงานวิจัยชลประทานท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เกิดทีมงาน เกิดเป็นองค์ความรู้ที่ทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำจากจังหวัดอุทัยธานีมาดูงานชลท.บ้านใหม่ หรือนำไปต่อยอดกับงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด หรือการทดลองหาพันธุ์ข้าวและวิธีการทำนาเพื่อแก้ปัญหาข้าวคดในทีมวิจัยกันเอง เพื่อนำกลับมาพูดคุยกับคนในชุมชนอีกครั้งหากทำสำเร็จ

3.4.2 องค์ความรู้ที่เกิดจากงานชลประทานท้องถิ่น

งานวิจัยชลประทานท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่จะชวนให้ชุมชนอยากแก้ปัญหาด้วยตนเอง อย่างมีส่วนร่วม เลิกการยึดติดกับภาครัฐ เป็นกระบวนการที่จะต้องกระตุ้นให้ชุมชนหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำเกิดความคิด ได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมแก้ไขปัญหามุมมองของคน เพราะคนที่ประสบปัญหา และรับประโยชน์ก็คือคนที่อยู่ในชุมชนนั่นเอง

เน้นที่กระบวนการงานวิจัย (ตั้งปัญหา / สืบสาวสาเหตุ / ใช้ข้อมูล / สรุปวิเคราะห์ / เรียนรู้ / ทดลองทำ / ถอดบทเรียน) และให้เริ่มก่อตัวจากจุดเล็กๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ด้วยตนเอง พื้นสำนึก

พื้นพลังท้องถิ่น ตระหนักถึงคุณค่าและวิถีชีวิตชุมชนของตน รวมทั้งฝึกให้มองภาพแบบองค์รวมเชื่อมโยงกับผู้เกี่ยวข้อง ทั้งหน่วยงานภาครัฐกับรัฐ และรัฐกับชาวบ้าน

จากการลงพื้นที่ทดลองทั้ง 6 แห่ง ทีมจัดการฯ ได้เรียนรู้ว่า

- งานวิจัยของชุมชนหนึ่งไม่ได้เป็นแบบสำเร็จรูปที่จะนำไปใช้กับชุมชนอื่นๆ เพราะบริบทของชุมชนนั้นแตกต่างกันสิ่งที่นำไปใช้ได้มีเพียงแนวคิดและหลักการงานวิจัยเท่านั้น
- ทีมจัดการฯ ไม่สามารถขึ้นโครงการงานวิจัยได้ทั้งหมดใน 6 พื้นที่ เพราะระยะเวลาของการลงพื้นที่ในแต่ละแห่งนั้นต้องทำอย่างต่อเนื่อง แต่ทีมไม่สามารถจัดสรรเวลาให้เหมาะสมได้ อีกทั้งความแตกต่างทางวิถีชุมชน / บริบทของชุมชน / สภาพทางภูมิศาสตร์ / ทุนเดิม / วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ไม่เหมือนกันในแต่ละแห่ง ทำให้เกิดโครงการงานวิจัยได้เพียงแห่งเดียว คือที่ทำบั่วเท่านั้น
- “ภูมิปัญญาของชาวบ้านนั้นมีอยู่เสมอ เพียงแต่เราไปกระตุ้นให้เขาคิดเป็นเท่านั้น” การกระตุ้นให้เขาเกิดความคิดนั้น ทำผ่านเครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ และชักชวนให้ชาวบ้านหรือกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ เข้ามารวมกลุ่มกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกันแก้ไข หาทางเลือกที่เหมาะสมให้กับชุมชนของตน เพราะชุมชนเป็นผู้เห็นปัญหาของตนเอง
- กระบวนการวิจัยเป็นขั้นตอนที่เสริมสร้างปัญญาให้กับชุมชน ให้ชาวบ้านรู้จักตั้งคำถาม สืบสาวสาเหตุ เก็บข้อมูล รู้จักบันทึก รู้จักวิเคราะห์/สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้เรียนรู้ด้วยการทดลองลงมือทำจริง ยังผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ มองเห็นและเข้าใจ ขอมรับสภาพหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน พยายามปรับตัวให้อยู่ได้ หรือพยายามแก้ไขปัญห และเรียนรู้ตัวเองอยู่กับทุกข์ได้อย่างระมัดระวังมากขึ้น จึงเชื่อมั่นได้ว่าการใช้ปัญญานำการพัฒนาจะเป็นหนทางนำไปสู่การแก้ไขปัญหา ความขัดแย้ง หรือการอยู่อย่างตัวใครตัวมันในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

3.5 ผลการดำเนินงาน

การลงพื้นที่ 6 แห่งประกอบด้วย โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่ามะกา จ.กาญจนบุรี 6 ครั้ง โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาดงเศรษฐี จ.พิจิตร 8 ครั้ง โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำตะคอง 3 ครั้ง โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเพชรบุรี 3 ครั้ง โครงการชลประทานเพชรบุรี 2 ครั้ง และโครงการส่งน้ำ

และบำรุงรักษาทำบัว จ.พิจิตร จำนวน 18 ครั้ง รวมทั้งสิ้น 40 ครั้งในรอบ 16 เดือน (1 มิถุนายน 2549 – 30 กันยายน 2550) เกิดกิจกรรมที่หลากหลายขึ้นในชุมชน เริ่มตั้งแต่การเปิดเวทีแนะนำโครงการชลประทานท้องถิ่น / เวทีสร้างแนวคิดชลประทานท้องถิ่น / เวทีวิเคราะห์สถานการณ์ภายในชุมชน / เวทีการศึกษาผลงานชุมชนวิจัยอื่นๆ / เวทีการเก็บรวบรวมข้อมูล / เวทีวิเคราะห์ข้อมูล / เวทีการตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ไขปัญหามาและนำแนวทางสู่การปฏิบัติจริง / เวทีสรุปถอดบทเรียน ผลที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรหรือไม่ พอสรุปผลในภาพรวมของทั้ง 6 พื้นที่ดังนี้

(ก.) ผลกระทบในเชิงบวก ชุมชนเกิดการตื่นตัว แม้ในช่วงแรกๆหลายคนไม่เข้าใจไม่รู้ว่าทำอะไรกัน แต่เมื่อผ่านหลายๆเวทีบางคนเริ่มเข้าใจว่านี่คือวิธีการแก้ปัญหาโดยชุมชน เห็นประเด็นปัญหาและเหตุที่มาของปัญหาได้ชัดขึ้น นายกิติ ยงยี (หนึ่งในทีมชลประทานท้องถิ่นทำบัว) กล่าวว่า “ผมเข้าประชุมใหม่ๆ ก็ไม่เข้าใจคำถามอาจารย์ แต่พอจับประเด็นเรื่อง น้ำ นา หนี้ ก็เริ่มมีเป้าหมายที่จะทำงาน” หลายคนกล้าแสดงความคิดเห็นในเวทีต่างๆมากขึ้น นี่เป็นพื้นฐานสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งทีมวิจัยต้องเริ่มเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นก่อน โดยเฉพาะการเสียสละเวลามาช่วยของทีมวิจัยจนชาวบ้านชื่นชมว่า “คนที่รักหมู่บ้าน จริงใจเท่านั้น ที่ทำได้ เพราะว่าการเสียสละขนาดนี้ไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับทุกคน”

ในเวทีแรกๆที่ใช้ประวัติศาสตร์ชุมชนมาดำเนินงานวิจัย ทำให้ผู้เฒ่าผู้แก่เกิดความภาคภูมิใจที่ได้นำเรื่องราวในอดีตที่มีตนเองเสมือนเป็นพระเอกนางเอกของเรื่องมาสื่อให้ลูกหลานได้ฟัง และที่สำคัญมากกว่านั้นก็คือ ข้อมูล เนื่องจากผู้สูงอายุได้ผ่านร้อนผ่านหนาวมาหลายฤดูกาล ย่อมมีประสบการณ์สูง ทำให้คนที่เกิดทีหลังได้รู้ไปด้วย นับว่าได้ผลเกินคาด จนเมื่อผ่านไปหลายเวทีคนในชุมชนเริ่มกล้าพูด กล้าแสดงออก กล้าคิดกันมากขึ้น ข้อมูลจึงไหลออกมาอย่างมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งชีวิตความเป็นอยู่ การเมืองท้องถิ่น การทำมาหากิน ตลอดจนปัญหาสุขภาพ แต่เมื่อถามว่าสนใจปัญหาไหนก่อน มักได้คำตอบคล้ายๆกันทั้ง 6 พื้นที่คือ ด้านน้ำ ซึ่งอาจเป็นความเคยชินของเกษตรกร หากข้าราชการหน่วยใดเข้ามาก็จะให้ความสำคัญกับเรื่องนั้นๆ ตามภารกิจหน่วยงาน

ในส่วนของโจทย์วิจัย ที่ชุมชนบ้านใหม่ (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาทำบัว จ.พิจิตร) ประเด็นเรื่องน้ำ ก็เป็นที่สนใจก่อนเรื่องการทำนาและหนี้สิน ด้วยเหตุผลว่าเป็นเรื่องใกล้ตัว หากแก้เรื่องน้ำได้จะทำให้ต้นทุนการทำนาลดลง เพราะไม่ต้องสิ้นเปลืองน้ำมันเพื่อสูบน้ำบาดาลขึ้นมา นอกจากนั้นปัญหาการแย่งน้ำ ปัญหาไม่มีคูระบายน้ำทั้งก็เป็นปัญหาแรกที่ต้องรีบแก้ไข ที่ผ่านมามีชาวบ้านมักแก้กันแบบ “ใครรู้ใครแก้ ใครรู้ใครทำ ไม่หันหน้าเข้าหากัน” ทีมวิจัยได้ค้นหาสาเหตุของปัญหาทั้งหมด พบว่าจริงๆแล้วเกิดจากคนที่ไม่คิดให้ลึกซึ้ง “ถ้าจะแก้ต้องแก้ที่คน ให้รู้จักรักลูกคลอง ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นของๆ

เรา เอาใจลงลึกให้ถึงต้นตอ” ลุงสำเร็จ หมื่นยงค์ กล่าวไว้ในบทความ และเสนอวิธีแก้ว่า “เน้นที่คน ให้มีส่วนร่วมให้มากๆ งานทุกอย่างไม่เกินความสามารถของคน เพราะคนเป็นผู้สร้างได้ ทำลายได้”

จุดเปลี่ยนของชุมชนบ้านใหม่อย่างหนึ่งคือ สมาชิกแต่ละแฉกส่งน้ำมารวมตัวกัน ได้แลกเปลี่ยนความคิดซึ่งกันและกัน ขอมเสียสละแรงกายแรงใจและแรงเงิน ซึ่งผิดกว่าแต่ก่อนที่รอแต่ให้ภาครัฐมาช่วยเหลือ นอกจากนั้นได้เห็นความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกไปช่วยกันขนเศษวัสดุที่ผู้รับเหมาทุบตึกโรงเรียนบ้านทุ่งน้อยไปถมถนนบนคันคลองที่เป็นหลุมเป็นบ่อ ต่างก็นำรถ 6 ล้อ รถอีแต๋น ไปใส่เศษวัสดุหินปูน คนที่ไม่มีรถก็ใช้แรงงานช่วยขนวัสดุขึ้นรถ ชุมชนเริ่มเห็นความสำคัญของการพัฒนาในรูปแบบการมีส่วนร่วม การพัฒนาแบบไม่ต้องรองบประมาณจากภาครัฐ อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดการพึ่งตนเองก่อนค่อยๆ ถูกปลูกไว้ด้วยงานชลประทานท้องถิ่นนั่นเอง

ในส่วนของหน่วยงานภาครัฐเองก็เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น กล่าวคือ เกิดการรับฟังชาวบ้านมากขึ้น ใช้เวทีเพื่อแสดงความคิดเห็นแทนการคิดให้ชาวบ้าน นำรูปแบบงานชลประทานท้องถิ่นขยายในพื้นที่อื่นที่ตนเองรับผิดชอบ แม้อาจไม่เต็มรูปแบบแต่ก็ทำให้เกษตรกรพึงพอใจมากขึ้น เนื่องจากที่ผ่านมารองรับชุมชน เพื่อรับรู้สภาพปัญหาเกิดขึ้นน้อยมาก ภาครัฐเองก็เริ่มเบาแรงเพราะจากการที่ต้องรับผิดชอบพื้นที่หลายหมื่นไร่ต่อคนซึ่งบริการได้ไม่ทั่วถึง แต่เมื่อได้ปรับวิธีการทำงาน ความผูกพันกับเกษตรกรเกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการวิจัย ปัญหาที่หนักๆ ก็สามารถร่วมกันแก้ไขให้ลุล่วงไปได้

สำหรับหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อพัฒนาองค์กรผู้นำสู่ความเข้มแข็งของสถาบันพัฒนาการชลประทานนั้น ได้มีการปรับรูปแบบการติดตาม ซึ่งเดิมภายหลังจบหลักสูตรแล้วผู้เข้าร่วมจับกลุ่มในเขตพื้นที่ใกล้เคียงกัน เพื่อทดลองใช้เวทีประชาคมปฏิบัติงานตาม 11 กิจกรรมของกลุ่มงานพัฒนาบริหารจัดการน้ำ (กพ.จน.) โดยทีมจัดการงานวิจัยชลประทานท้องถิ่นมิได้ลงไปสังเกตการณ์ทำเวทีของผู้เข้าร่วม แต่เมื่อศึกษารูปแบบของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงนำมาปรับด้วยการติดตามลงไปทุกพื้นที่ เพื่อร่วมวางแผน สังเกตการณ์ขณะทำเวที และถอดบทเรียน เป็นการติดตามเวทีที่มีรูปแบบชัดเจนมากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นทำให้ผู้เข้าร่วมเข้าใจและได้บทเรียนการเปิดเวทีที่เป็นระบบ บางคนแจ้งว่า การถอดบทเรียนเกิดประโยชน์ทำให้ได้เรียนรู้ว่าเราทำอะไรได้ดี และมีสิ่งใดต้องปรับบ้างสำหรับการเปิดเวทีครั้งต่อไป

(ข.) ข้อควรคำนึง เมื่อภาครัฐนำเครื่องมือชลประทานท้องถิ่นไปใช้เพื่อการปฏิบัติราชการ จะเกิดผลที่ดีทั้งต่อประชาชนและภาครัฐดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ผลข้างเคียงที่เกิดขึ้นจากการลงพื้นที่สามารถนำมาเป็นข้อควรคำนึงสำหรับการทำงานในอนาคตได้ดังนี้

ประเด็นแรก ควรทำความเข้าใจกับผู้บริหารในระดับพื้นที่ ให้เข้าใจถึงแนวคิดชลประทานท้องถิ่นให้ชัดเจนก่อน มิเช่นนั้นหากเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน อาจส่งผลกระทบต่อบุคลากรและ

เกษตรกรที่สนใจงานชลประทานท้องถิ่นถูกมองว่าไม่หวังดีต่อหน่วยงาน เพราะลักษณะงานแบบนี้จะส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมสูงถึงระดับ 5 คือเสริมพลังอำนาจให้ประชาชน (Empower) บุคลากรภาครัฐอาจยังไม่คุ้นเคยเนื่องจากระบบราชการมักสั่งการจากบนลงล่างเป็นการใช้อำนาจเหนือมากกว่า ดังนั้นหากผู้บริหารระดับพื้นที่สนใจอยากแก้ปัญหาด้วยงานชลประทานท้องถิ่น ทีมจัดการฯ ควรสร้างความเข้าใจแนวคิดให้กับผู้บริหารท่านนั้นก่อนเริ่มทำงาน

ประเด็นที่ 2 ความเป็นกลางของทีมจัดการฯ การวางตัวเข้าข้างใดข้างหนึ่งระหว่างเกษตรกรกับชลประทานในพื้นที่อาจทำให้อีกฝ่ายระแวงได้ ความเชื่อมั่นต่อทีมจัดการฯ อาจลดลง ดังนั้นการลงพื้นที่ของทีมจัดการฯ ต้องหมั่นเตือนสติตนเองหรือของกลุ่ม ให้รับฟังอย่างลงลึกไม่ควรรีบตัดสินกับความคิดเห็นที่ได้ยิน ฟังด้วยความสงบ พยายามคิดคำถามแทนการตอบให้เท่าทัน หากยังไม่นิ่งพอ ควรมีทีมงานหนุนเสริมเพื่อกระตุ้นให้รู้ตัว การวางตัวเป็นกลางจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยากในระยะแรกๆ แต่ก็เกิดการเรียนรู้ที่จะไม่ให้ฝักใฝ่รายใดอีก

ประเด็นที่ 3 การเมืองระดับท้องถิ่น การรวมตัวของชาวบ้าน ควรเกิดจากการมีฉันทะก่อน คือ มีใจอยากแก้ปัญหาของท้องถิ่นจากคนหรือสองคน เมื่อแนวคิดชัดเจนจึงเชิญชวนเพื่อนๆ ในชุมชนที่มีจิตอาสา เพิ่มมากขึ้นเป็นกลุ่ม 10 – 20 คนเข้าร่วมเป็นแกนในเวทีสาธารณะ เป็นการรวมกลุ่มกันเองตามธรรมชาติ มิได้เกิดจากภาครัฐหรือฐานการเมืองท้องถิ่น ซึ่งมักเป็นการรวมตัวแบบหลวมๆ ขาดพลังหรืออุดมคติ ไม่เข้าไม่นานก็ล้มได้ ทีมจัดการฯ ควรระวังมิให้เกิดการครอบงำในเวทีเพียงคนหรือกลุ่มคนที่อาจแสวงหาประโยชน์จากงานชลประทานท้องถิ่นด้วยการรับฟังอย่างจริงจังกับคนเล็กคนน้อยที่ไม่มีบทบาทในหมู่บ้าน ให้ทุกคนในเวทีรับรู้ว่าคุณทุกคนในเวทีไม่มีใครเก่งกว่าใคร ทุกความคิดของทุกคนล้วนมีคุณค่าต่อหมู่บ้าน ความคิดของคนที่เคยก่อนดูไม่น่าเชื่อถือแต่ทำไมเวทีวันนี้ คนๆ นั้นจึงเสนอความคิดเห็นที่ยอดเยี่ยมออกมาได้ เช่นนี้จะสามารถสร้างวัฒนธรรมใหม่ให้ค่อยๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชุมชนที่ผู้นำมีจำเป็นต้องเป็นผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ แต่ภาวะผู้นำที่เน้นพลังกลุ่มต่างหากที่นำพาชุมชนสู่ความเข้มแข็งได้

ประเด็นที่ 4 การสร้างภาพด้วยชลประทานท้องถิ่น คำว่า “วิจัย” บางครั้งก็ทำให้ภาพลักษณ์ของหน่วยงานนั้นๆ ดีขึ้น ผู้บริหารในระดับพื้นที่จึงอยากนำเครื่องมือชนิดนี้มาใช้ด้วยเจตนาเพียงการสร้างภาพลักษณ์ให้กับตนเอง ไม่สนใจในขั้นตอนหรือวิธีการที่เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมากกว่าเป้าหมายหรือภาพลักษณ์ ซึ่งต้องใช้เวลา ใช้ฉันทะความอดทน ความเพียร ผู้นำที่เน้นแต่เป้าหมายอาจดูเหมือนเข้าใจกระบวนการ เพราะสามารถบรรยายได้อย่างดีจนน่าเชื่อถือ แต่นั่นเป็นการบรรยายเพื่อให้ภาพลักษณ์ตนเองดูดีเท่านั้น หากจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติตามกระบวนการที่บรรยายออกมาจึงเป็นเรื่องยากยิ่งนัก

ดังนั้นทีมจัดการฯควรแจกแจงถึงปัจจัยที่จะทำให้ชลประทานท้องถิ่นประสบความสำเร็จได้ ขึ้นอยู่กับการรวมตัวของชาวบ้านตามธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญมิใช่เกิดจากการจัดตั้ง ซึ่งกว่าจะรวมตัว ขึ้นมาได้ต้องใช้เวลาและความอดทน การเร่งรีบหรือใจร้อนนั้นเป็นสัญญาณแรกๆว่างานจะไม่ประสบความสำเร็จ

ประเด็นที่ 5 ความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างงานประจำกับงานชลประทานท้องถิ่น ในบางพื้นที่เกิดทัศนคติแบบเดิมๆว่าเป็นการเพิ่มงานจากงานประจำที่มีอยู่มากมายแล้ว ทำแล้วไม่ได้อะไร เหนื่อย และเสียเวลา ทีมจัดการฯหมั่นตรวจสอบแนวคิดทีมชลประทานพื้นที่เสมอว่า แน่ใจไหมที่จะนำ งานนี้เข้ามาในพื้นที่ เพราะต้องเสียเวลาและถูกรบกวนจากเกษตรกรหรือทีมจัดการที่จะต้องมาเยี่ยม บ่อยครั้ง เมื่อใดที่ชลประทานพื้นที่ยืนยันว่าเป็นงานประจำที่ต้องทำอยู่แล้วนั้น แสดงให้เห็นถึงการ ปรับเปลี่ยนทัศนคติได้แล้ว แต่ควรย้ำแนวคิดนี้เสมอเมื่อทีมจัดการฯลงไปในพื้นที่

ประเด็นที่ 6 ประชาชนเป็นศูนย์กลาง เป้าหมายสูงสุดของงานชลประทานท้องถิ่นคือ ชุมชน เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ วิธีการเพื่อให้ถึงเป้าหมายคือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกภาคส่วน ที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆ ประเด็นการเรียนรู้จึงต้องเกิดจากความอยากของคนในชุมชน ทีมชลประทานพื้นที่ และทีมจัดการฯมีหน้าที่ออกแบบกระบวนการเรียนรู้ในประเด็นที่ผู้เรียนหรือประเด็นสนใจ เพื่อนำไปสู่ การวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุร่วมกันอย่างผู้รู้จริงมากกว่าคนจากภาครัฐ ซึ่งเมื่อนำทางแก้ไขไปปฏิบัติจริงจะ เกิดพลังขับเคลื่อนปัญหาได้อย่างสัมฤทธิ์ผล เมื่อเปลี่ยนประเด็นใหม่แต่ใช้วิธีการเดิมซ้ำอีกหมุนไปเช่นนี้ นานวันเข้ากลุ่มได้เรียนรู้ทักษะการจัดการที่ดีเพิ่มขึ้น เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้และเข้มแข็งได้

นอกจากประเด็นที่กลุ่มเกษตรกรสนใจแล้ว แม้แต่วันเวลา สถานที่เปิดเวที กลุ่มควรเป็นผู้ กำหนดด้วยเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทชุมชนเพราะประชาชนไม่มีคำว่าเวลาราชการ เกร็ดเล็กน้อยๆนี้ สามารถสร้างความมั่นใจให้กับประชาชนได้ว่าปัญหาเป็นของท้องถิ่น ผู้แก้คือท้องถิ่น ภาครัฐทำหน้าที่ที่ เลี้ยงยินให้กำลังใจอยู่ห่างๆในระยะเวลาที่เหมาะสม หากจำเป็นต้องเข้าไปช่วยก็พร้อมเสมอ ไม่ทอดทิ้งให้ แก่ปัญหาอย่างเดียวดายเหมือนที่ผ่านมา หรือเข้าไปชิดมากจนประชาชนคิดเองทำเองไม่ได้

บางประเด็นไม่สามารถไปถึงงานวิจัยได้เพราะชุมชนมีคำตอบสุดท้ายรอไว้แล้ว ภาครัฐก็มิ ควรผลักดันต่อเพราะจะทำให้ชุมชนรู้สึกอึดอัด ซึ่งอาจเกิดผลเสียมากกว่า การเลือกใช้ลักษณะงานแบบที่ 2 คือ การจัดการความรู้ในงานพัฒนาน่าจะเพียงพอ

งานวิจัยชลประทานท้องถิ่นทั้ง 6 พื้นที่แม้จะมีข้อควรคำนึงอยู่บ้าง แต่ผลโดยรวมแล้วเกิด ประโยชน์มากทั้งภาคประชาชนและภาครัฐ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งยืนยันถึงคุณค่าของงาน ชลประทานท้องถิ่นที่สมควรผลักดันในระดับนโยบายของกรมชลประทานต่อไป

บทที่ 4

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

จากการลงพื้นที่ตลอด 1 ปี 8 เดือน ทั้ง 6 พื้นที่ศึกษาเพื่อตอบโจทย์ว่า แนวคิดชลประทานท้องถิ่นคืออะไร รูปแบบงานชลประทานท้องถิ่นเป็นอย่างไร และกลไกการขับเคลื่อนงานชลประทานท้องถิ่นให้เกิดขึ้นในกรมชลประทานได้อย่างไร พอสรุปผลการศึกษาไว้ดังนี้

4.1 สรุปผลการศึกษา

การเล่าประวัติศาสตร์ชุมชนของกลุ่มเกษตรกรทั้ง 6 พื้นที่ มีความคล้ายกันในภาพใหญ่ๆ กล่าวคือ ในสมัยปู่ย่าตายายถึงแม้จะลำบากไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกเช่นสมัยนี้ แต่ก็มีความสุข เพราะได้อยู่กันเป็นครอบครัว เป็นชุมชน ต่างก็พึ่งพาอาศัยกัน การปล้นจี้ก็ไม่มากเหมือนทุกวันนี้ วัฒนธรรมประเพณีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนให้สามัคคีกันเกื้อกูลกัน การเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อแบ่งปัน ความไว้วางใจกันทำให้สังคมน่าอยู่ ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความละเอียดต่อการทำบาป ผู้เฒ่าจึงถูกหลานเข้าวัดทำบุญ บ้าน วัด โรงเรียนประสานงานร่วมกันสร้างคนให้เก่ง เป็นคนดี และมีความสุข

ต่อมามีการนำแนวคิดตะวันตกเข้ามาพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างความเจริญ มีถนนหนทางสะดวก อาคารบ้านเรือนเปลี่ยนเป็นคอนกรีต การศึกษาก็แยกออกจากบ้านและวัดเพื่อให้ทันสมัย เน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก การเกษตรก็เน้นพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง หวังการส่งออก พึ่งพาเงินตราจากต่างชาติ ขยายระบบชลประทานเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจกระจายตัวทั่วประเทศ เกษตรกรแข่งขันกันทำนา หวังได้รับผลตอบแทนสูงๆ จนเกิดปัญหาการแย่งน้ำ ปัญหานี้สืบ ปัญหาสุขภาพเสื่อมโทรมเพราะการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร เร่งการผลิตจนพื้นดินเสื่อมโทรม ปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย พื้นที่ป่าลดลง น้ำเน่า ขยะ เกิดมลพิษ โรงงานอุตสาหกรรมผุดขึ้นเป็นดอกเห็ด และเกิดช่องว่างของการพัฒนาระหว่างชุมชนเมืองกับชนบทจนส่งผลกระทบต่อสังคมตามมามากมาย เกิดการแบ่งฝักแบ่งฝ่าย แบ่งเป็นสีต่างๆ ตั้งแต่ระดับประเทศ ภูมิภาคต่างๆ จังหวัด ชุมชน ลงลึกจนถึงในระดับครอบครัวเดียวกัน ยากที่จะสมานฉันท์ให้กลับคืนมาเช่นอดีตได้

เมื่อนำชาวบ้านมานั่งคิดร่วมกันถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ประเทศหรือชุมชนเป็นเช่นนี้ หลายคนบอกว่าเกิดจากความอยากและความหลงในอำนาจ การเลียนแบบตะวันตกจนลืมรากเหง้าความเป็นไทย ชุมชนเคยชินกับการรอแต่การช่วยเหลือจากภาครัฐ ดังตัวอย่างในพื้นที่ชลประทานกับนอกเขต

ชลประทานที่จะเห็นความร่วมมือ ความรักสามัคคีของคนนอกเขตที่เข้มแข็งกว่าคนในเขตชลประทาน การมีน้ำใช้อุดมสมบูรณ์เชื่อว่าจะทำให้ชุมชนสงบสุข แต่กลับเกิดการแย่งชิงทรัพยากรมากขึ้น ต่างคนต่างอยู่ ความสัมพันธ์เหือดแห้ง และเมื่อถามว่าหากปล่อยให้เป็นอย่างนี้ไปตามยถากรรมจะเกิดอะไรขึ้นในชุมชน? ถ้าตอบว่าไม่ปล่อยไปแล้วชุมชนต้องทำอะไร?... คำตอบที่ได้คือ ต้องให้ทุกคนหันหน้าเข้าหากัน กลับมาทบทวนอดีตร่วมกัน เรียนรู้สิ่งดีๆ ของปู่ย่าตายายที่เคยทำได้ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แล้วนำภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่มาใช้แก้ปัญหา เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อหาแนวทางออกร่วมกัน แก้วร่วมกันไม่ใช่ต่างคนต่างแก้เหมือนที่ผ่านมา โดยมีชลประทานเป็นที่เล็งมากกว่าการคิดหรือทำให้ชาวบ้าน แต่ทำหน้าที่สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เนื่องจากปัญหามีความสลับซับซ้อนเกินกว่าที่ใครคนใดคนหนึ่งจะแก้ไขได้

เมื่อชุมชนมาคิดและทำร่วมกัน ปัญหาต่างๆ จึงได้รับการแก้ไข เกิดความรู้สึกร่วมกัน ความสัมพันธ์ที่ห่างหายไปก็กลับคืนมา ทุกคนได้รับประโยชน์ร่วมกัน มิใช่ใครมีกำลังก็ได้ประโยชน์มากกว่า เหมือนเช่นแต่ก่อน นี่เป็นแนวทางแก้ไขที่ถูกทางที่สามารถขยายจากชุมชนหนึ่งสู่ชุมชนอื่นๆ ภาครัฐสามารถกำหนดเป็นนโยบายสนับสนุนให้ทุกชุมชนรู้จักการพึ่งพาตนเอง ลดการร้องขอจากภาครัฐ เมื่อชุมชนฝึกแนวทางนี้บ่อยครั้งๆ ในที่สุดก็กลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง หลายชุมชนรวมกันทำให้ภูมิภาคเข้มแข็ง ผลรวมของแต่ละภูมิภาคทำให้ประเทศเข้มแข็งต่อไป

ชุมชนบ้านใหม่ (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาทำบว จ.พิจิตร) นับเป็นตัวอย่างที่เริ่มเห็นความเข้มแข็ง คนในชุมชนเกิดความมั่นใจในสิ่งที่ทีมวิจัยทำมาตั้งแต่ต้น สามารถเป็นทีมหลักที่จะแก้ไข ปัญหาเรื่องอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การผลิตปุ๋ยอัดเม็ด การทำน้ำพริกของกลุ่มแม่บ้าน การทดลองแก้ไขปัญหาวัวติดของหัวน้ำที่มวิจัย ปัจจุบันเริ่มมีชุมชนจากจังหวัดใกล้เคียงมาขอคูงานจนขยายสู่กลุ่มผู้ใช้น้ำที่ ต.หนองตะพาน อ.บ้านค่าย จ.ระยอง (ฝ่ายบ้านค่าย) เพื่อบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม และที่ ต.คลองด่าน จ.สมุทรปราการ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาลูกของเกษตรกรผู้เลี้ยงหอยแครง งานชลประทานท้องถิ่นเกิดขึ้นในแต่ละแห่ง แม้จะเป็นประเด็นด้านการจัดการน้ำเพียงอย่างเดียว แต่ก็สามารถจุดประกายกระบวนการมีส่วนร่วมได้พอสมควร

4.2 ข้อเสนอแนะ

ภารกิจของกรมชลประทานนอกจากการบริหารจัดการน้ำแล้วการพัฒนาแหล่งน้ำใหม่ก็นับว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เพราะอัตราประชากรที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี ตลอดจนกิจกรรมของแต่ละภาคส่วนทั้งอุตสาหกรรม การประปา การท่องเที่ยว การเกษตร และภาคบริการอื่นๆ ล้วนแต่

ต้องอาศัยน้ำเป็นองค์ประกอบหลักทั้งสิ้น แต่กรมชลประทานไม่สามารถจัดหาแหล่งน้ำให้เพิ่มขึ้นตามความต้องการได้ เพราะกลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบมักต่อต้านการกีดขวางน้ำไหลผ่านฝาย มาโดยตลอด 5 ปีที่ผ่านมา ดังนั้นในทศวรรษหน้าหากการจัดหาแหล่งน้ำไม่เพิ่มขึ้นตามความต้องการ อาจเกิดวิกฤตขั้นรุนแรงเรื่องน้ำได้ และเพื่อป้องกันวิกฤตที่อาจเกิดขึ้น ทีมจัดการงานชลประทานท้องถิ่นขอเสนอข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มศึกษาโครงการ การวางแผนโครงการเพื่อตัดสินใจทางเลือก การเตรียมงานก่อนก่อสร้าง ระหว่างการก่อสร้าง และหลังการก่อสร้าง เพื่อบริหารจัดการน้ำให้เกิดความเป็นธรรมกับทุกภาคส่วน ทั้งนี้ให้ยึดระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน พ.ศ. 2548 และยึดกระบวนการวิจัยชลประทานท้องถิ่นเป็นเครื่องมือสำคัญ

นอกจากนั้นภาครัฐควรให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนที่ได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 66 และมาตรา 67 ประกอบกับแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามมาตรา 87 (1) (2) ของรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว

2) กระบวนการจัดการความขัดแย้ง การดำเนินการตามข้อ 1) ในบางกรณีอาจเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ ขอนำข้อเสนอของพ.วันชัย วัฒนศักดิ์ เพื่อแก้ไขความขัดแย้ง ดังนี้

2.1 ยึดหลักการ การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยเน้นให้เห็นความสำคัญของจุดสนใจ คือผลประโยชน์ร่วมกันแทนการยึดจุดยืนหรือความคาดหวังความสำเร็จของตนเองเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะทำให้หาข้อยุติได้ยาก และการใช้หลัก “วิถีทางออกที่ดีที่สุดแทนการหาข้อตกลงด้วยการเจรจาไกล่เกลี่ย” (Best Alternative to a Negotiated Agreement : BATNA) ที่พยายามให้นำปัญหาข้อขัดแย้งขึ้นสู่โต๊ะเจรจา

2.2 การปรับปรุง กฎหมาย หรือระเบียบปฏิบัติที่ทำให้เกิดความล่าช้า หรือขัดข้องในการปฏิบัติงาน เช่น การพัสดุ การเงิน ฯลฯ

2.3 การบูรณาการ “ระบบการบริหารงาน” ทุกภาคส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ มีความรวดเร็วโดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางของการแก้ไขปัญหาทุกเรื่อง

2.4 การใช้หลักธรรมาภิบาล ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง คือ ทุกกระบวนการ ต้องมีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคม คู่ค้า โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และนิติธรรม

- 2.5 การนำหลักธรรมตามพระพุทธศาสนามาใช้ในการบริหารจัดการโครงการ เช่น หลักธรรมพรหมวิหาร ๔ มาเป็นแนวปฏิบัติต่อทุกฝ่าย
- 2.6 เลิกวิธีปฏิบัติแบบคุณพ่อรู้ดี (Father knows best) หรือ D-A-D Syndrome และเปิดให้ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาพร้อมกับภาครัฐ ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนช่วยเสนอความคิดเห็น โดยกลุ่มขอเสนอตัวแบบแก้ไขโรค D-A-D Syndrome ด้วย “A-D-D Medicine” กล่าวคือ ๑) **ASK** ก่อนริเริ่มทำโครงการใดๆ ต้องสอบถามความต้องการของประชาชน เพื่อให้เกิด Dialogue เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องข้อมูลต่างๆ ทุกด้าน ทั้งด้านความเหมาะสมของโครงการ (Feasibility Study) ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (Environment Impact Assessment) ผลกระทบทางด้านสังคม (Social Impact Assessment) ผลกระทบทางด้านสุขภาพ (Health Impact Assessment) ๒) **Citizens Dialogue** การจัดประชาเสวนา อย่างถูกต้องตามกระบวนการ ทั้งนี้ในขั้นตอนการให้ข้อมูลจะต้องมีการจัดทำสานเสวนา (Dialogue) อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องด้วย ๓) **Decision making** การออกแบบและตัดสินใจเลือกแบบร่วมกันเพราะหลังจากมีความรู้ ความเข้าใจ การยอมรับแล้วจะเกิดความร่วมมือกันในการทำที่สุด

ดังนั้นหากดำเนินการตามแบบ A-D-D Medicine ที่มีการสร้างการมีส่วนร่วมภาคประชาชนด้วยวิธีสานเสวนา และวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างถูกต้อง จะช่วยแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาที่เกิดจาก D-A-D Syndrome ได้ ทั้งนี้จะต้องประกอบด้วยปัจจัยสำคัญดังนี้

- การตัดสินใจให้คำนึงถึงผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นที่ตั้ง
- ให้ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มโครงการ
- มีการช่วยคิด ช่วยวางแผน ตัดสินใจร่วมกัน ยอมรับไว้วางใจซึ่งกันและกัน
- รับฟังความคิดเห็นของประชาชนทุกขั้นตอนการทำงาน
- รับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกกลุ่ม

- ประชาชนมองเห็นปัญหาร่วมกันได้
- เปิดช่องทางเลือก (Exit) ให้กับประชาชนอยู่เสมอ

2.7 การที่มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันจัดการประชาเสวนา (Citizen Dialogue) เพื่อหาทางออกของปัญหา การจัดสานเสวนา (Dialogue) นั้น จะต้องคำนึงถึงการสร้างความไว้วางใจ (Trust) ให้เกิดขึ้น เช่น เลือกเวลาสานเสวนาที่เป็นเวลาราชการเป็นหลัก เลือกสถานที่จัดสานเสวนาอย่างเปิดเผย เพราะการแยกกลุ่มย่อย จะทำให้เกิดความหวาดระแวงและไม่เชื่อใจขึ้นได้ ที่ดีที่สุดคือการจัดการประชาเสวนา (Citizens Dialogue) ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มมีส่วนร่วมตลอดการดำเนินโครงการ

ทั้งนี้ ในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากการดำเนินโครงการของรัฐเพื่อประโยชน์สาธารณะ หากใช้วิถีทางออกที่ดีที่สุดแทนการหาข้อตกลงด้วยการเจรจาไกล่เกลี่ย ซึ่งเป็นหลักการที่นำมาใช้และเผยแพร่โดย Robert Fisher และ William Ury ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สหรัฐอเมริกา โดยหลักการคือ ทุกคนเมื่อมีความขัดแย้งกันมักจะมีมุมมองของตนเองว่า มีวิถีทางอื่นที่ดีกว่าหรือดีที่สุดแทนการมาเจรจาหาข้อตกลงเพราะบางครั้งเข้าใจว่ากระบวนการเจรจา คือการถูกเกลี้ยกล่อม บางครั้งเข้าใจผิดว่า การยอมมาเจรจา คือ การยอมแพ้ ฉะนั้นในการเข้าไปพบพูดคุยกับคู่กรณี คนกลางต้องพยายามถามถึงวิถีทางออกที่ดีที่สุดของแต่ละฝ่าย หากยังไม่สามารถหาข้อตกลงโดยการเจรจาไกล่เกลี่ย ก็ต้องพยายามวิเคราะห์ให้คู่กรณีได้เห็นว่ วิถีทางที่แต่ละฝ่ายเห็นว่า ดีที่สุดนั้นอาจจะไม่จริงอย่างที่คิดก็ได้

ดังนั้น แนวคิดของวิถีทางเลือกที่คู่เจรจาคิดว่าดีที่สุดแทนการหาข้อตกลงโดยการเจรจาไกล่เกลี่ย จึงมีประโยชน์ที่จะช่วยให้คู่เจรจาได้คิด และอาจตัดสินใจมาสู่โต๊ะเจรจาได้อย่างเหมาะสมกว่าการหว่านล้อมด้วยวิธีการอื่น หรือการไปบีบบังคับให้มาเจรจาซึ่งไม่ใช่วิถีทางที่ถูกต้อง ในการเจรจาไกล่เกลี่ยที่หวังผลให้เกิดการยอมรับและยั่งยืน

จากแนวทางดังกล่าว จึงสรุปได้ว่า ในการดำเนินโครงการต่างๆ เพื่อประโยชน์สาธารณะการร่วมกันคิดร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยความโปร่งใส จริงใจ มุ่งประสานประโยชน์และหาทางออกร่วมกันด้วยความรักความเมตตาต่อกันจะสามารถแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นให้ลดลงได้อย่างสันติ

“ชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่แก้ไขเรื่องน้ำ”

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านใหม่ โพทะเล พิจิตร

สุจินต์ หลิมโตประเสริฐ

“ชลประทานท้องถิ่นคืออะไร... เป็นใคร... และทำอะไร...”

ลุงเอี่ยมยกมือขอเสนอชื่องาน วันที่ 26 มิถุนายนว่า “ชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่แก้ไขเรื่องน้ำ” ท่ามกลางเสียงขานรับดังทั่วห้องประชุมของศูนย์การเรียนรู้บ้านใหม่ เพราะนักวิจัยชาวบ้านทุกคนกำลังคิดชื่องาน แต่ก็คิดกันไม่ออก จนกระทั่งลุงเอี่ยมเสนอขึ้นมาและโดนใจทุกคนในวงประชุม นี่คือการที่มาของชื่องาน ในวันนี้ที่กลุ่มผู้ใช้น้ำจะนำเสนอวิธีแก้ปัญหาในกลุ่ม ด้วยงานวิจัยชลประทานเพื่อท้องถิ่น

ชลประทานท้องถิ่นคืออะไร?... เป็นใคร?...

นับจากปีที่ผู้ใหญ่ลีตึกลองประชุมแล้วบอกลูกบ้านว่า “ทางการเขาสั่งมาว่าให้ชาวบ้านเลี้ยงเบ็ดและสุกร” โดยเข้าใจความหมายของคำว่า “สุกร” ผิดเป็น “สุนัข” ไป หลายท่านอาจนึกถึงเพลงผู้ใหญ่ลีได้ เพราะเป็นปีแรกของการพัฒนาประเทศแบบใหม่ที่เน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในเนื้อเพลงสะท้อนให้เห็นว่า ประเทศจะพัฒนาให้ทันกับโลกภายนอกได้ผู้บริหารของรัฐบาลจะเป็นผู้คิด ผู้ตัดสินใจ ให้เกิดโครงการพัฒนาต่างๆ ประชาชนเป็นเพียงผู้รับประโยชน์และทำหน้าที่เสียภาษีเท่านั้น กว่า 40 ปีของแนวคิดการพัฒนาประเทศในลักษณะนี้ ได้ส่งผลเกือบถาวรต่อกระบวนการคิด การตัดสินใจของประชาชนให้เคยชินกับการพึ่งพาจากคนนอกหรือรัฐบาลเท่านั้น ไม่ได้คิดที่จะพึ่งตนเองหรือพึ่งพากันเองในชุมชนก่อน ชุมชนหรือถ้ามองเข้ามาในกรมชลประทานก็คือกลุ่มผู้ใช้น้ำเกิดความอ่อนแอพึ่งตนเองไม่ได้ จนกระทั่งรัฐธรรมนูญปี 2540 กำหนดให้ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐให้มากขึ้นก็ตามที แต่ด้วยความคุ้นชินแบบเก่า วิธีคิดแบบเดิมๆ การจะฟื้นฟูกลุ่มผู้ใช้น้ำให้เข้มแข็งจึงกระทำได้ค่อนข้างยาก แม้จะผ่านมากว่า 10 ปีแล้วก็ตาม

ถึงแม้ว่าคนกลุ่มใหญ่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ แต่ก็มีหลายกลุ่มอยู่ไม่น้อยที่ลุกขึ้นมาจัดการกับชีวิตตนเอง ชีวิตในชุมชนได้ดีจนเกิดความเข้มแข็งในที่สุด อย่างที่ ไม่เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช, หนองกลางดง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์, นาฮีสาน ที่จังหวัดฉะเชิงเทรา, ม่วงหวานโคกเจริญ ที่จังหวัดบุรีรัมย์, ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, บ้านสามขา จังหวัดลำปาง, และอื่นๆ อีกหลายชุมชนทั่วประเทศ

จากจุดเล็กๆ ที่กระจายอยู่ทั่ว เกิดความเข้มแข็งที่ยั่งยืนได้ก็เพราะมีเครือข่ายที่ถักทอร้อยเรียงหลายๆ ชุมชนเข้าด้วยกัน เมื่อวิเคราะห์ลงลึกจะพบว่า ความเข้มแข็งที่เกิดขึ้นนั้น มาจากทุนทางความรู้และทางปัญญา การพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยกัน การมีจารีตประเพณีและวัฒนธรรม จนเกิดเป็นความสัมพันธ์แนวราบที่ผูกมัดให้แข็งแรงมั่นคง จากตัวอย่างทั้งหลายได้จุดประกายให้ชุมชนบ้านใหม่ หมู่ 6

ตำบลวัดขวาง อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร เกิดความอยากที่จะจัดการกับชีวิตตนเองบ้าง เกิดการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำ 10 ถึง 20 คน มาพูดมาคุยกัน มาเรียนรู้รากเหง้าตนเองว่า “ทำไมบรรพบุรุษจึงอยู่รอดมาได้จนถึงรุ่นลูกหลาน” ทำให้ได้รู้จักตนเอง รู้ว่าตน “เป็นใครมาจากไหน... ทำไมยิ่งทำนา ยิ่งยากจน... ทำไมถึงเป็นหนี้เป็นสิน... ทำไมยิ่งเลือกตั้งคนในชุมชนยิ่งแตกแยกกัน...” คำถามในใจของคนกลุ่มนี้ได้นำมาแลกเปลี่ยนในวงสนทนาหลายต่อหลายครั้ง จนในที่สุดทุกคนก็สรุปคล้ายกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดหลายปัญหาทับซ้อนกันไปมาหรือเกี่ยวโยงกันไม่สิ้นสุดนี้ น่าจะมาจากหลายปัจจัย แต่เรื่องน่าก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ หากแก้เรื่องน้ำได้ เรื่องอื่นๆ ก็น่าจะคลี่คลาย

เมื่ออ่านถึงตรงนี้ หลายท่านอาจได้คำตอบไปแล้วว่า ชลประทานท้องถิ่นคืออะไร? และเป็นใคร? ซึ่งพอสรุปได้ว่า “ชลประทานท้องถิ่น คือการรวมตัวของกลุ่มผู้ใช้น้ำที่มีความเชื่อมั่น และมีใจอยากจะทำแก้ปัญหาของกลุ่มหรือชุมชนด้วยตนเองก่อน หากเกินกำลังจึงจะขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง วิธีการแก้ปัญหาจะใช้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ใครมีความรู้มีประสบการณ์ด้านใดก็แสดงความคิดเห็นออกมา ผสมผสานกับข้อมูลข้อเท็จจริงจากสนามและจากผู้รู้ภายนอกชุมชน สรุปเป็นแนวทางแก้ไขแล้วนำไปทดลองทำ จากนั้นก็นำผลการทดลองมาถอดบทเรียนว่าสำเร็จเพราะอะไร ไม่สำเร็จเพราะอะไร แล้วนำแนวทางใหม่ไปทดลองอีกครั้งซ้ำไป ซ้ำมา ภายใต้วงจรแห่งการเรียนรู้ (Action Learning)”

หัวใจสำคัญของชลประทานท้องถิ่น คือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในกลุ่มบริหารการใช้น้ำหรือในชุมชน บรรยากาศการพูดคุยเป็นแบบพี่แบบน้อง ฟังพาอาศัยกันและกัน เกื้อกูลกัน รับฟังอย่างลงลึก ไม่รีบตัดสินความคิดผู้อื่นว่าผิดหรือถูก ทำให้การแลกเปลี่ยนข้อมูลเกิดขึ้นอย่างมากมาย และส่วนใหญ่จะเป็นข้อเท็จจริง ที่นำไปตัดสินใจ หาวิธีแก้ไขได้อย่างมีระบบเชื่อมโยง

“ทำอย่างไร...”

การสร้างคนสร้างกลุ่มให้เข้มแข็ง ต้องให้คนหรือกลุ่มได้ลงมือทดลองปฏิบัติแล้วนำมาถอดบทเรียน มิใช่คนนอกชุมชนไปคิดให้ทำให้ กล่าวคือ เป็นการสอนวิธีจับปลา ไม่ใช่ไปจับปลาให้ชาวบ้าน ดังนั้นวิธีการของชลประทานท้องถิ่น จึงเน้นเวทีประชาคมเป็นเครื่องมือสำคัญ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งความคิดเห็น ความรู้สึก และตระหนักรู้ถึงผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาในชุมชน แล้วชุมชนหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำจะอยู่กับการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไร จะอยู่แบบเดิมต่างคนต่างอยู่ หรือจะรวมตัวช่วยกันแก้ปัญหาต่างๆ ผ่านการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมด้วยเหตุด้วยผลบนฐานข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากภายในชุมชนและความรู้จากภายนอก จากนั้นจึงลงมือแก้ไขปัญหาด้วยชุมชนเอง

“ข้อสรุป”

กลุ่มบริหารการใช้น้ำคลองC95 บ้านใหม่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นเวลาพอสมควร จนสังเคราะห์ความรู้ขึ้นมาชุดหนึ่งที่อยากนำเสนอผู้บริหารกรมชลประทานและผู้บริหารจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในวันนี้ว่าผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนโดยตรง ทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนเริ่มดีขึ้นเป็นลำดับได้อย่างไร? โดยเฉพาะความร่วมมือของคณะวิจัยชาวบ้าน การเปลี่ยนมุมมองของสมาชิกในแจ่งส่งน้ำที่ขยายกว้างขึ้น เห็นภาพรวมของปัญหา ซึ่งเดิมมักจะมองแต่ปัญหาของตน ทำให้การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้น ตลอดจนเข้าใจภารกิจของกรมชลประทาน และช่วยแบ่งเบางานบางอย่างได้เช่น กรณีเกิดปัญหาน้ำท่วมขัง คณะวิจัยสามารถเล่าถึงสาเหตุของการท่วมขัง ได้อย่างชัดเจน เพราะออกไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ด้วยตนเอง จนนำไปสู่วิธีแก้ปัญหาที่ทุกคนในเวทีร่วมกันคิดได้เอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นคณะชลประทานท้องถิ่นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากขาดกลไกสนับสนุนด้วยดีจากผู้อำนวยการโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาทำบัว นายวิศาล วสุนธราพร

การนำคนที่มีความทุกข์ยากมาเปิดใจพูดคุยผ่านงานวิจัยท้องถิ่น ทำให้เกิดความเข้าใจและเข้าถึงกันมากขึ้น เห็นอกเห็นใจกัน มีการผ่อนหนักผ่อนเบา ไม่ใช้ความรุนแรง หรือเงินเพียงอย่างเดียวมาแก้ไข ปัญหาต่างๆก็สามารถคลี่คลายลงได้ ทุกคนมีความสุข มีรอยยิ้ม เกิดสายใยแห่งความรักความอาทรต่อกัน งานชลประทานท้องถิ่นจึงเป็นเครื่องมือ ที่ประสานช่องว่างระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนได้เป็นอย่างดี

เพราะเราพึ่งกัน.....เรื่องที่ยาก ก็กลายเป็นเรื่องง่าย ๆ

สุจินต์ หล่มโตประเสริฐ¹

ย้อนกลับไปเมื่อกลางปี 2549 ลุงสำเร็จกับลุงเอ็ม สองผู้อาวุโสของบ้านใหม่ ซึ่งเป็นเกษตรกรที่รับน้ำชลประทานจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบว จ.พิจิตร ได้พาชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ มาร่วมแสดงความคิดเห็นในเวทีกับผู้แทนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) แม้ในคำคิ่สนั้นจะมองเห็นหน้ากันไม่ถนัด แต่รอยยิ้มและจิตใจของหลายคนที่ยอยากรู้อยากเห็นการแก้ปัญหาการทำนาที่สะสมมาหลายสิบปี ด้วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่าเป็นอย่างไร?... จะใช้แก้ปัญหาได้จริงหรือไม่?

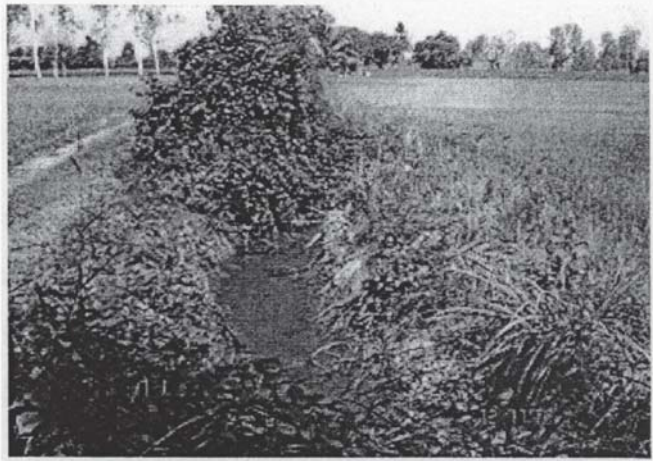

เมื่อวัน เวลา ผ่านไป เวทีแล้วเวทีเล่า ที่ทีมวิจัยชาวบ้านได้เชื่อเชิญให้สมาชิกในแต่ละแจกส่งน้ำมาเล่าถึงข้อติดขัดต่าง ๆ ในการทำนา รวมทั้งวิเคราะห์สาเหตุกันอย่างลงลึก ทีละแจก ทีละคน ค่อยเป็นค่อยไป เพื่อค้นหารากที่แท้จริงของปัญหา ในที่สุดก็พบว่าปัญหาเกิดขึ้นหลายแห่งมากกว่าที่คาดการณ์ไว้ ที่ผ่านมามีเคยรับรู้ ว่าแจกอื่นก็มีปัญหาด้วย และต่างคนก็ต่างแก้ปัญหาตัวเอง จึงส่งผลกระทบต่อเกษตรกรรายอื่น ๆ โดยไม่ตั้งใจ ทำให้ผิดใจกันมาตลอดสุดท้ายก็ไม่พูดคุยกัน แม้จะมีที่นาหรือบ้านติดกันก็ตาม

ผลของการมานั่งจับเข้าคุยกันในเวทีของชาวบ้านด้วยตนเอง ทำให้ทุกคนเริ่มมองเห็นปัญหาที่เชื่อมโยงกันในแต่ละแจกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และพบว่าสาเหตุที่ทำให้น้ำไม่พอใช้เกิดมาจากหลายปัจจัย เช่น คนต้นน้ำมักจะกักน้ำไว้ใช้ก่อน ไม่มีรอบเวร ไม่มีกติกา ทำให้คนปลายน้ำไม่ได้รับน้ำ คูส่งน้ำในช่วงนี้จึงถูกกลบ ปัญหาการระบายน้ำออกจากแปลงนาไม่ได้เพราะคุระบายกมีต้นไม้อุดตันขึ้นหนาแน่น คูส่งน้ำตื้นเขินเพราะใช้งานมาหลายสิบปี ไม่มีการขุดลอก เป็นต้นหลายคนในเวทีจึงร่วมกันเก็บข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อหาทางแก้ไข ซึ่งได้ข้อสรุปร่วมกันว่าจะจ้างรถขุดมาขุดลอกคุระบายน้ำ แล้วออกค่าใช้จ่ายแบบหารยาวตามจำนวนไร่ ใครมีที่นามากก็ออกมาก มีน้อยก็

¹ หนึ่งในทีมจัดการงานชลประทานท้องถิ่น สถาบันพัฒนาการชลประทาน

ออกน้อย ส่วนต้นไม้ที่ขึ้นตามคันคูน้ำ “นาใครนามันตัดกันเอง” เสียงชาวบ้านคนหนึ่งร้องตะโกนขึ้น เมื่อแนวทางแก้ไขชัดเจนขึ้น จึงนำไปสู่การลงมือปฏิบัติในเวลาต่อมาจนพิสัยนต์ (สมาชิกผู้ใช้น้ำ) ยอมรับว่า “แรก ๆ ไม่มั่นใจ คิดว่าทีมชปท². เขาทำเล่น ๆ แต่ในที่สุดก็รู้ว่าเขาเสียสละเป็นผู้นำร่องให้เกิดความสามัคคีตอนนี้เข้าใจมากขึ้น” ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

(นางฉลาด) กล่าวว่า “ตั้งแต่สร้างคูน้ำเมื่อสิบปีที่แล้วชาวบ้านไม่เคยคุยกัน ต่างคนต่างแก้ พึ่งวันนี้ได้มาคุยกัน” “เคยคิดว่ากระบวยสายนี้ชาตินี้ก็แก้ไม่ได้” ชาวบ้านอีกคนหนึ่งกล่าวกับ ทีม ชปท.

ผลของความสำเร็จเล็ก ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างทางของการแก้ปัญหาด้วยงานชลประทานท้องถิ่น น่าจะมาจากการเปิดใจรับฟังกันอย่างลึกซึ้ง การไม่ยึดติด ไม่ตัดสิน นำไปสู่สภาวะเปิด และเกิดการเรียนรู้ได้ดี ถึงแม้ในบางช่วงบางตอนของเวที จะมีการถกเถียง แต่สุดท้ายทุกคนก็พึงพอใจกับข้อสรุปของเวที เพราะที่ผ่านมาทุกคนต่างคนต่างทำนา เหมือนถูกจับให้แยกออกจากกัน ทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อนจากประเด็นเรื่องน้ำก็ขยายเป็นเรื่องความสัมพันธ์ที่ลดลงจนนำไปสู่การแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย ขาดน้ำใจไม่ตรีต่อกัน ความขัดแย้งบานปลายขึ้นเรื่อย ๆ ส่งผลถึงชุมชนสังคมไม่เข้มแข็งในที่สุด

นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการเรียนรู้ร่วมกันผ่านงานชลประทานเพื่อท้องถิ่นของการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งกลุ่มผู้ใช้น้ำเริ่มเรียนรู้และเชื่อมั่นว่าพลังกลุ่มที่มีอยู่ในชุมชนสามารถแก้ไขปัญหได้ด้วยตนเอง รู้จักที่จะพึ่งพาซึ่งกันและกันก่อน หากประเด็นใดที่เกินความสามารถจึงขอรับการสนับสนุนจากภาครัฐต่อไป

ชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่ ยังมีอีกหลายความสำเร็จที่จะมานำเสนอ แม้งานวิจัยยังไม่สิ้นสุด แต่ชุมชนเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงสู่สิ่งที่ดีกว่า โปรดติดตามต่อเรื่อย ๆ เพราะรูปแบบการจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมในคลอง c-95 ทั้งระบบเป็นอย่างไร? ยังเป็นโจทย์ที่นักวิจัยชาวบ้านกำลังค้นหาคำตอบอยู่....

ความเชื่อกับความเป็นเหตุเป็นผล

สุจินต์ หลิมโตประเสริฐ

ผู้รู้กล่าวว่า “เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” เป็นหลักที่ใช้อธิบายถึงความเชื่อเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ไม่มีสิ่งใดปรากฏขึ้นหรือสูญหายไปโดยลำพังตัวมันเองได้ และเรื่องราวที่จะนำมาเล่าครั้งนี้เป็นกรณีตัวอย่างของคำกล่าวจากผู้รู้ข้างต้น

ย้อนกลับไปเมื่อสี่สิบกว่าปี กรมชลประทานจัดหางบประมาณมาก่อสร้างระบบจัดรูปที่ดิน¹ ให้กับชุมชนบ้านใหม่ ตำบลวัดขวาง อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร โดยการสร้างคลองซอย² (ซี 95) เข้าพื้นที่ทำนาของเกษตรกร ซึ่งต้องฝังท่อคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 80 เซนติเมตรรับน้ำมาจากคลองสาขาใหญ่³ (ซี 1) อีกทอดหนึ่ง ซึ่งมีเรื่องเล่ากันในชุมชนว่าตอนฝังท่อเป็นช่วงประมาณทุ่มกว่าๆ (ทำงานล่วงเวลา) แสงสว่างไม่เพียงพอทำให้การฝังท่ออยู่ในระดับที่สูงเกินไปจากที่แบบกำหนด และมีคนงานคนหนึ่งมาบอกชาวบ้านว่าหลวงเร่งแต่งงาน ส่วนเงินค่าแรงคนงานไม่เห็นแรงเบิก ทำให้งานออกมาไม่ดี นอกจากนั้นระดับท่อช่วงกลาง ๆ ก็โก่งขึ้น ทั้งหมดนี้จึงเป็นผลทำให้น้ำไหลเข้าคลองซอย (ซี 95) ไม่เพียงพอต่อการทำนา มาจนถึงปัจจุบัน เกิดการแย่งน้ำ ก่อมือเบรกร่องให้ชลประทานปล่อยน้ำมาก ๆ จนละเลยความปลอดภัยต่อตัวคลอง หากปล่อยน้ำเกินระดับวิกฤต ความเชื่อทั้ง 2 ประเด็นยังคงวนเวียนกลับมาทุกครั้งที่เปิดเวทีทำงานวิจัยท้องถิ่น

จนกระทั่งกลางเดือนธันวาคมปีที่แล้ว (2550) ทีมชลประทานท้องถิ่นอยากตอบโจทย์ทั้ง 2

ข้อ จึงชวนทีมชลประทานพื้นที่⁴ และทีมจัดการงานวิจัยลงไปสำรวจข้อมูลกันในพื้นที่บริเวณคันคลองซอย (ซี 95) ซึ่งเป็นช่วงรอบเวรหยุดส่งน้ำพอดี ทำให้สามารถลงไปเก็บข้อมูลภายในท่อที่ฝังไว้เมื่อสี่สิบกว่าปีได้ และทีมชลประทานท้องถิ่นเป็นผู้เก็บข้อมูลเองทั้งหมดพบว่าระดับท่อที่ฝังไว้แล้วโก่งช่วงกลางนั้นเพียง 3 เซนติเมตร ไม่ส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำที่

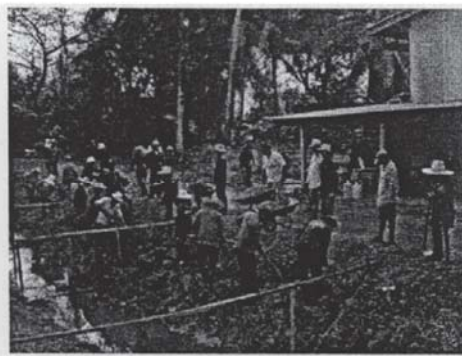
ไหลเข้าท่อแต่อย่างใด ความเชื่อในประเด็นนี้จึงคลี่คลาย

ลงด้วยข้อมูลที่เป็นจริง ซึ่งตรวจวัดด้วยเครื่องมือวัดระดับแบบสายขางของชาวบ้านเอง และเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือเพราะผู้ตรวจวัดเป็นคนในชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถด้านช่างไม้ เมื่อคืนข้อมูลให้ชุมชนในเวที ทุกคนจึงยอมรับด้วยหลักความเป็นเหตุเป็นผลหรือที่มาที่ไปความเชื่อเดิมได้

สภาพปัญหาน้ำไหลเข้าคลองซอย (ซี 95) ไม่เพียงพอจากสาเหตุของการฝังท่อโค้งช่วงกลางจึงคัดออกไป เหลือประเด็นฝังท่อไว้สูงหรือไม่ ซึ่งจะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม (ขอเล่ารายละเอียดในบทความครั้งต่อไป) แต่ทีมชลประทานพื้นที่ได้ชวนทีมชลประทานท้องถิ่นพูดคุยถึงสาเหตุอื่น ๆ มีอีกหรือไม่อย่างไร สุดท้ายก็ตั้งข้อสังเกตร่วมกันว่าทำไมน้ำที่ไหลเข้าคลองซอย (ซี 95) ช่วงต้นน้ำจึงปริมาณจะล้นคันคลอง แต่ช่วงกลางและปลายคลอง ระดับน้ำเหลือครึ่งคลอง? จึงเกิดโจทย์วิจัยเล็ก ๆ ช้อนขึ้นระหว่างทางของงานวิจัย สิ่งแรกที่จะตอบโจทย์วิจัยเล็ก ๆ นี้ได้ ก็ต้องเก็บรวบรวมข้อมูลไม่ด่วนสรุปว่าน่าจะเกิดจากสิ่งนั้นสิ่งนี้

ทีมชลประทานท้องถิ่นจึงนัดลงพื้นที่สำรวจสภาพคลองช่วงต้น โดยนำไม้แบบมาต่อเป็นรูปคลองให้มีขนาดกว้างขวางตามที่ออกแบบไว้แล้วไปวางในคลองซอย (ซี 95) ห่างกันทุกระยะ 5-10 เมตร ทำให้พบว่าขนาดคลองที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมีขนาดแคบกว่าไม้แบบที่ต่อเป็นรูปคลองข้างละ 20 - 40 เซนติเมตร ตลอดความยาวคลองในช่วงต้นประมาณหนึ่งกิโลเมตร ทีม

ให้จ้างรถแบ็คโฮ เพราะขุดด้วยแรงคนไม่ไหว และไม่มีเวลาดึงทำมาหากิน

ชลประทานท้องถิ่นจึงนำข้อมูลมาเปิดเวทีพูดคุยเพื่อร่วมกันคิดและหาแนวทางจัดการกันเองอย่างไร มติที่ประชุมให้เชิญชวนชาวบ้านที่ใช้น้ำจากคลองซอยสายนี้ทั้งหมดออกไปขุดลอกร่วมกันซึ่งได้ผลเกินคาด เพราะชาวบ้านให้ความร่วมมือถึง 80 กว่า คน ในเช้าวันรุ่งขึ้น ทุกคนเตรียมจอบ พลั่ว บั้งก็ รถยนต์คันมาพร้อมและเริ่มงานทันทีตลอดทั้งวันขุดลอกไปได้ถึง 100 กว่า เมตร จากนั้นก็กลับมาหาหรือว่าที่เหลือตลอดคลอง(ประมาณ 3 กิโลเมตร)จะทำอย่างไร ทุกคนบอก

3

ทีมชลประทานท้องถิ่นและชาวบ้านได้จัดวาง
บทบาทหน้าที่ เพื่อให้การขุดลอกคลองซอย(ซี่95)ครั้ง

ใหญ่นี้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ ตั้งแต่คนคุมเวลารถแบ็คโฮทำงาน ใคร
ทำหน้าที่เก็บเงิน ควบคุมการขุดให้ได้ตามไม้แบบ เป็นต้น โดยมีทีม
ชลประทานพื้นที่เป็นผู้เกี่ยวข้อง จนกระทั่งงานแล้วเสร็จจึงทดลองปล่อย
น้ำเข้าคลองพบว่าน้ำไหลสะดวก และใช้เวลาไม่นานก็ไหลถึงปลาย
คลองซอยได้ จนชาวบ้านบางคนบอกว่าอย่างนี้ไม่ต้อง ทรุดท่อ'ที่
ประตูปากคลองซอยให้ค่าก็ได้ การตอบโคงจากความสำเร็จเดิมจึง
คลี่คลายไปได้ด้วยการค้นหาคำตอบของคนในชุมชนเอง

ผลของการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบมีส่วนร่วม การนำข้อมูลไปหารือในเวทีประชาคม และ
การตัดสินใจร่วมกันบนฐานข้อมูลที่ได้นำมาไปสู่การแก้ไขปัญหาได้อย่างมีพลังในครั้งนี้ บ่งบอก
ถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่ยึดหลักความเป็นเหตุเป็นผลกันมากขึ้น ใช้ข้อมูลเพื่อการตัดสินใจมากกว่า
ใช้อารมณ์ความต้องการ พลังทางปัญญาของชุมชนบ้านใหม่ค่อย ๆ เบ่งบาน เข้มแข็งขึ้นเรื่อย ๆ จน
ทำลายความเชื่อเดิม ๆ ที่ฝังอยู่ในชุมชนมานานลงไปได้ นี่เป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของคนในชุมชน
เลขที่เคียว

1. ระบบกระจายน้ำจากคลองสายใหญ่หรือคลองซอยด้วยคันตุน้ำลงสู่ที่นาทุกแปลงของเกษตรกร
2. เป็นคลองชลประทานชนิดหนึ่งที่แยกขุดออกมาจากคลองชลประทานที่มีขนาดใหญ่กว่า
3. เป็นคลองชลประทานชนิดหนึ่งที่มีขนาดใหญ่ซึ่งขุดจากด้านหน้าฝายหรือเขื่อนทดน้ำ
4. เจ้าหน้าที่กรมชลประทานที่ปฏิบัติงานอยู่ในชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้เกี่ยวข้องนักวิจัยชาวบ้าน
5. เจ้าหน้าที่ชลประทานที่ปฏิบัติงานอยู่ส่วนกลาง(สถาบันพัฒนาการชลประทาน)ทำหน้าที่ประสานงานวิจัย
6. ไม้เนื้ออ่อนที่มีขนาดหน้าตัด 1×2 นิ้ว นำมาคือเป็นรูปคลองหรือสี่เหลี่ยมคางหมู ที่มีขนาดก้นคลองและความลึกคลอง
ความที่ออกแบบไว้
7. การยกระดับท่อน้ำให้ต่ำกว่าเดิมโดยการขุดผิวถนนลาดลงไป จนถึงท่อคอนกรีตและยกท่อน้ำขึ้นเพื่อขุดดินที่วางท่อน้ำให้ต่ำกว่า
อีกแล้วจึงนำท่อน้ำที่ขุดขึ้นกลับไปวางใหม่
8. เป็นท่อน้ำรับน้ำจากคลองสายใหญ่ที่ขุดคันคลองแล้วฝังท่อคอนกรีตเพื่อเป็นตัวเชื่อมนำน้ำจากคลองสายใหญ่สู่คลองซอย

ศักยภาพที่ซุกซ่อนอยู่ในชุมชน

สุจินต์ หลิมโคประเสริฐ

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาภาครัฐมักเป็นผู้คิดให้ทำให้ ส่วนประชาชนก็มีหน้าที่รอรับสิ่ง
ที่เจ้าหน้าที่นำมาให้จนเป็นความเคยชินที่ฝังแน่นยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ภาคประชาชนจึงเกิด
ความอ่อนแอทั้งพลังทางปัญญาและพลังกลุ่ม ไม่สามารถรวมตัวกันเพื่อรองรับการถ่ายโอนงานจาก
ภาครัฐมาบริหารจัดการเองได้ทันกับการปฏิรูประบบราชการที่ต้องลดขนาดลง เนื่องจากขาดการ
เตรียมความพร้อมให้กับภาคประชาชนเสมือนการสร้างตึกสูงหรือเขื่อนขนาดใหญ่บนฐานอันอ่อน
ชวบ.....แล้วอนาคตของประเทศชาติจะเป็นเช่นไร หากปล่อยไปตามขาลากรรมเช่นนี้ ?

แต่ยังมีอีกหลายร้อยชุมชนที่ไม่ยอมนิ่งเฉยได้ลุกขึ้นมาจัดการชีวิตตนเองอย่างน่า
ภาคภูมิใจบนฐานทรัพยากรในชุมชน และการพึ่งพาอาศัยกัน ชุมชนบ้านใหม่เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างได้
เข้าร่วมจัดการชุมชนโดยมีเจ้าหน้าที่จากกรมชลประทาน (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบว จ.
พิจิตร) มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกระบวนการคิด การตั้งคำถาม การหาข้อมูล การวิเคราะห์
สังเคราะห์ข้อมูลที่สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาได้โดยชุมชน เพื่อคนในชุมชนจนเกิดความเชื่อมั่น
ในพลังกลุ่มที่ซุกซ่อนอยู่.....นี่ก็เป็นอีกความสำเร็จเล็กๆ ของงานวิจัยชลประทานเพื่อท้องถิ่น

ในเช้าวันที่ 6 พฤศจิกายน 2550
ภายหลังที่ผ่านการทำเวทีเองของทีมวิจัย
ชาวบ้าน (ชลประทานท้องถิ่น) มาเกือบ 6 เดือน
ทุกคนในทีมเริ่มเชื่อมั่นมากขึ้น แต่ไฉนเช้า
วันนี้หลายคนในทีมรู้สึกหวั่น ๆ กับสิ่งที่อาจ
เกิดขึ้นในเวที นั้นเป็นเพราะชาวบ้านที่มาร่วม
เวทีเป็นคนจากหมู่บ้านอื่น อาจจะพูดคุยกันยาก
และเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันไม่คิด แต่ทีม

ชลประทานท้องถิ่นได้ นำกติกาการพูดคุยแบบมีส่วน
ร่วม มานำเสนอก่อนเปิดเวทีว่าให้รับฟังทุกความคิด
เห็น ไม่ตัดสินความคิดนั้นว่าผิดหรือถูก เพราะทุกคน
ในเวทีนี้ไม่มีใครเก่งกว่าใคร ไม่มีใครรู้มากกว่าใคร
ทุกคนล้วนเก่งกันคนละอย่างสองอย่าง ใครอยากพูด
ให้ยกมือ ไม่พูดแทรกขณะที่คนอื่นกำลังพูดอยู่ ทำให้
เวทีในวันนั้นผ่านไปด้วยดี

ข้อสรุปของเวทีในวันนั้นกลุ่มชาวบ้านอยากให้เปิดประตูปากก¹ ใหม่ เพราะจุดเดิมอยู่ต่ำไม่สามารถคั้นน้ำเข้าแปลงนาได้ส่วนค่าใช้จ่ายจะหารกันเองภายในกลุ่ม และได้นักออกไปดูพื้นที่จริงเพื่อกำหนดจุดที่จะเปิดใหม่ในเช้าวันต่อมา แต่การสร้างประตูรับน้ำ

ใหม่ครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มชาวบ้านอีก 3 กลุ่มเดิม เพราะจุดที่จะสร้างอยู่ใกล้กันมากเกรงว่าน้ำจะไม่พอใช้ ทีมชลประทานท้องถิ่นจึงนัดชาวบ้านทั้ง 4 กลุ่มมาหารือในเวทีอีกครั้ง แต่ไม่สามารถหาข้อสรุปจากเวทีครั้งนี้ เพราะทุกคนมาด้วยเป้าหมายที่ต่างกันจึงเกิดการถกเถียง แต่สุดท้ายก็มาลงที่ประตูปากคลองซอ² ซึ่งวางท่อไว้สูง

เกินไปน้ำจึงไม่พอใช้ ชาวบ้านทั้ง 4 กลุ่มเชื่อนั่นมา 20 กว่าปีแล้ว จึงทำให้บรรดาคนในเวทีลดความตึงเครียดลงได้ระดับหนึ่ง และผู้อาวุโสท่านหนึ่งในทีมชลประทานท้องถิ่น จึงรีบกล่าวปิดเวที เพราะไม่อยากให้คนหมู่บ้านใกล้กันต้องมาทะเลาะเพื่อแย่งน้ำทำนา ปลอบให้ทุกคนกลับไปคิดต่อสักระยะเวลาหนึ่ง การพักเวทีเช่นนี้ของผู้อาวุโส นับว่าเป็นจุดเด่นที่ทำให้เกิดการคิดทบทวนของแต่ละคน และเป็นผลที่ดีตามมาในภายหลัง

จากเหตุการณ์ของเวทีชาวบ้าน 4 กลุ่มในวันนั้นทำให้ชาวบ้านกลุ่มที่อยากเปิดประตูใหม่เกิดการรวมตัวกันเองออกไปเก็บข้อมูลเพื่อให้เห็นปัญหาและสาเหตุที่น้ำไหลไปไม่ถึงปลายทุ่งนได้ ข้อสรุปและนำไปสู่การแก้ปัญหาภายในกลุ่มด้วยการจ้างรถแบ็คโฮมาขุดลอกและช่วยกันตัดโค่นต้นไม้ใหญ่จนเตียนโล่ง ส่วนประตูก็ใช้ของเก่าไปก่อนผลปรากฏว่าน้ำไหลถึงปลายทุ่งได้อย่างสะดวกรวดเร็วจนชาวบ้านในกลุ่มก็พอใจ เพราะหลายสิบปีมานี้ไม่เคยเห็นน้ำไหลมาถึงเลข

ชุมชนแห่งการเรียนรู้

สุจินต์ หลิมโตประเสริฐ

Sujin_limtop@hotmail.com

จากฉบับที่ 4 ผมได้เกริ่นถึงการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วมกรณีที่บ้านสงสัข และเชื่อว่าท่อปากคลองซอยซี 95 ฝังไว้สูงเกินไปจึงทำให้น้ำไหลเข้าคลองมีปริมาณที่น้อย ไม่เพียงพอต่อความต้องการนั้น ฉบับนี้จึงนำมาเขียนขยายความให้เห็นถึงความเป็นนักสังเกตการณ์และนักตั้งคำถามของชาวบ้านใหม่นั้น ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างไรบ้าง

จนใกล้ความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เข้าไปทุกขณะ

การพูดคุยกันในทีมวิจัยชาวบ้านระยะหลัง ๆ คนเริ่มลดลงเรื่อย ๆ แต่ปัญหานี้ก็สามารถสร้างการเรียนรู้ได้ จึงเกิดคำถามในวงสนทนาว่าทางทีมรู้สึกอย่างไรต่อการเข้ามาทำงานวิจัยตลอดปีครั้งที่ผ่านมานี้? ท่านหนึ่งตอบว่า “น้ำไม่ค่อยกวน มันเริ่มใสแล้ว สมาชิกเริ่มจางหายไป” อีกท่านหนึ่งเสริมว่า “การเข้าเวทียังมีความรู้สึกเหมือนมาเรียนหนังสือ งานเดินซ้ำ ทำให้เหมือนกับว่ายังแก้ปัญหาไม่ได้” ดึงสำเร็จฯ หัวหน้าทีมวิจัยกล่าวว่า “ถ้าเรานิ่ง ชาวบ้านก็จะนิ่งตามเรา ทีม ชปท. เคลื่อนที่ชาวบ้านก็ตามเรา สรุปว่าเขารอ ชปท. นั่นเอง” หลาย ๆ คำตอบนี้วิเคราะห์ได้ว่า ชาวบ้านเริ่มเห็นความสำคัญของทีม ชปท. มากขึ้น แทนที่จะรอพึ่งแต่ชลประทานเช่นแต่ก่อน

ดึงสำเร็จฯ กล่าวเสริมถึงกรณีผลงานว่า “ที่จริงแล้วผลงานของทีม ชปท. ก็มีมาก เช่น การปรับปรุงถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อด้วยเศษหิน เศษปูน จากการทบทวนโรงเรียน และสถานีอนามัย การสนับสนุนจากนายก อบต. ให้ดูกรังมาลงบนถนนทางลำเลียงในไร่นาทั้ง 9 สาย และการพัฒนาขุดลอกคู

ส่งน้ำโดยสมาชิกในแต่ละฤดู ซึ่งเห็นเป็นรูปธรรมแล้ว” แต่ทำไมคนในหมู่บ้านจึงคิดว่าผลงานยังไม่พอ วงสนทนาเริ่มแตกประเด็นทั้งในแนวที่ลึกและกว้างมากขึ้น ๆ จนกระทั่งค้นพบคำตอบถึงจุดร่วมของคนทั้งชุมชนที่รอมานาน 20 ปีแล้วว่า “ถ้าอยากให้ชาวบ้านแก้ปัญหาของตนเอง ชลประทานต้องทรุดต่อ ซึ่งเป็นต้นเหตุของน้ำไม่พอใช้ก่อน ไม่เช่นนั้นจะหาความร่วมมือจากชาวบ้านได้ยาก มาความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อทีม ชปท. จะกลับคืนทันที”

ทีมชลประทานพื้นที่จึงตั้งคำถามต่อ “การทรุดต่อนั้นจะส่งผลกระทบต่อคลองซอยข้างเคียงอย่างไร เช่น คลองซอยมี 94, 96, และ 97 ส่วนเหตุผลความจำเป็นของการทรุดต่อเป็นอย่างไร ถ้าจะทรุด ๆ ลงเท่าไร” ด้วยชุดคำถามนี้จึงเกิดการพูดคุยเพื่อค้นหาคำตอบ แต่ข้อมูล

ในเวทีไม่มากพอจึงนำออกไปในสนาม เพื่อศึกษาพื้นที่ให้รอบด้าน และได้ร่วมกันวางแผนการเก็บข้อมูลประกอบด้วยความลึกของระดับน้ำในคลองสายใหญ่ (ซี 1) ถึงระดับธรณีของประตูรับน้ำปากคลองซอย (ซี 94, ซี 95, ซี 96 และ ซี 97) วัดขนาดของท่อและจุดปริมาณน้ำที่ไหลเข้าคลองซึ่งเขียนประกาศไว้ที่คันคลอง ตลอดจนการดูสภาพอุทกสงน้ำ ทุระบายน้ำ และสภาพทั่วไป ๆ ของ 9 สายที่เป็นขอบเขตงานวิจัยในครั้งนี้

คลอง โดยใช้นิ้วหัวแม่มือกะระยะไว้ จากนั้นก็นำไม้ลวกขึ้นมาวัดระยะจากปลายด้านล่างจนถึงจุดที่

เข้ว้นรุ่งขึ้นทีม ชปท. ได้จัดเตรียมไม้ลวกและคลิบสายวัดระยะนำขึ้นรถบรรทุก ไปด้วยเมื่อถึงประตูปากคลองซี 95 ทีมชปท. ก็เริ่มลงมือวัดระดับน้ำโดยใช้ไม้ลวกซึ่งยาวประมาณ 2 เมตรกว่า ๆ ปักลงไปที่ธรณีทอ ส่วนปลายอีกด้านหนึ่งก็ทาบกับระดับน้ำสูงสุดที่เห็นเป็นคราบติดอยู่กับผนังคอนกรีตของประตูปาก

ห้วแม่มือจับไว้ ก็จะได้ความลึกของระดับน้ำในคลองถึงธรณีท่อ ลุงสำเร็จฯ ห้วหน้าทีมวิจัยเป็นผู้จดบันทึกร่วมกับทีม ชปท.อีกหลาย ๆ คน จากนั้นก็ไปบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับขนาดท่อ และปริมาณน้ำที่ปิดประกาศไว้ในบริเวณใกล้เคียง กระทำเช่นนี้ไปจนครบทั้ง 3 คลองที่เหลือ แต่มีสิ่งหนึ่งที่ทีม ชปท.ได้เรียนรู้เพิ่มก็คือฝึกการอ่านระดับน้ำจากเสาปูนวัดระดับน้ำ (Staff gage) ปักแบบถาวรอยู่ในคลองสายใหญ่ (ซี 1) เพราะคุณสุชาติฯ หนึ่งในทีม ชปท.สงสัยว่าเสาปูนวัดระดับมีไว้ทำไม ทีมชลประทานพื้นที่จึงสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับงานชลประทานถึงวิธีการอ่านระดับจนหลายคนในทีม ชปท.สามารถ

อ่านระดับได้ และยังทราบอีกว่าหากระดับน้ำที่ส่งเข้าคลองมาถึงขีดสีแดงบนเสาปูนวัดระดับน้ำ แสดงว่าถึงขีดอันตรายควรแจ้งเตือนให้เจ้าหน้าที่ชลประทานทราบทันที มิฉะนั้นน้ำอาจล้นคันคลองสร้างความเสียหายต่อทรัพย์สินทางราชการได้ หลายคนบอกว่าขับรถไปนาผ่านทุกวันแต่ไม่รู้ประโยชน์ของเสาวัดระดับน้ำ จึงยินดีที่จะเป็นเครือข่ายเฝ้าระวังให้เพราะอยู่ใกล้หมู่บ้านอยู่แล้ว

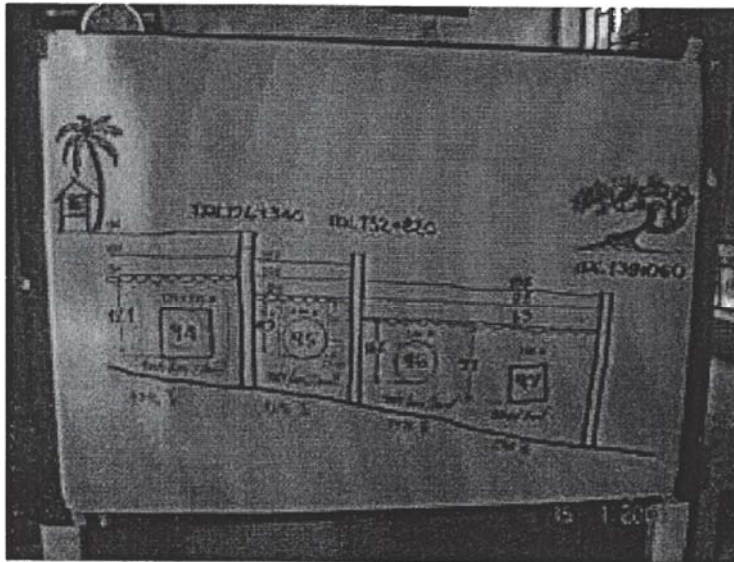
จากนั้นลุงเอี่ยมชวนไปดูน้ำในแต่ละคูส่งน้ำต่อจนครบ 9 แยก หลายคนเริ่มบ่นว่าหิวเพราะเกือบบ่ายโมงแล้วจึงกลับเข้ามาที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อรับประทานอาหารร่วมกัน

ช่วงบ่ายทีม ชปท.นำข้อมูลที่ได้นำเสนอเป็นแบบรูปภาพ เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ๆ โดยคุณสุชาติฯ อธิบายว่าระดับน้ำที่ปากคลองซอยซี 96 อยู่สูงสุดคือ 1.62 เมตร รองลงมา ซี 94, ซี 95 และ ซี 97 ที่ระดับ 1.21, 0.93, และ 0.71 เมตร ตามลำดับ แสดงว่าระดับธรณีท่อที่ฝังไว้ของคลอง ซี 95 อยู่สูงกว่า ซี 96 และ ซี 94 แต่ต่ำกว่าคลอง ซี 97

“เห็นข้อมูลอย่างนี้แล้วอยากให้ทรุดท่อมาก ๆ เลย” หนึ่งในทีมวิจัยบอกเพื่อน ๆ สมาชิก แต่อีกคนเสนอความคิดที่แตกต่างว่า “ถ้าทรุดประตูมาก ๆ คนในคลองซอยอื่น ๆ อยากทรุดตามหรือไม่ และคลองจะรับแรงน้ำที่ไหลเข้าไว้หรือเปล่า” เวทีมีการถกเถียงกัน บางครั้งก็ใช้อารมณ์ บางครั้งก็มีเหตุผลสลับสับเปลี่ยน ระหว่างสงบนิ่งและร้อนแรง สุดท้ายก็สรุปว่าจะทรุดท่อและเพิ่ม

ขนาดท่อด้วย โดยกำหนดไว้ 4 ทางเลือก คือ ท่อ 60 เซนติเมตร โดยไม่เปลี่ยนขนาดท่อ ทางเลือกที่ 2,3 และ 4 ให้ท่อลง 20,30 และ 40 เซนติเมตรตามลำดับ พร้อมทั้งเปลี่ยนขนาดท่อให้ใหญ่ขึ้นเป็น 1 เมตร ด้วย โดยชลประทานจะคำนวณด้านความปลอดภัยของคลองก่อน แล้วจะนำผลที่ได้พร้อม

ข้อมูลอีก

ชุด ได้แก่ ปริมาณน้ำที่ไหลเข้าคลอง จำนวนพื้นที่ทำนาในแต่ละคลองซอย และขนาดคลองซอยมาหาวิธีใหม่ในวันต่อไป

สัปดาห์ต่อมาในระหว่างที่รอผลการคำนวณด้านความปลอดภัยที่มชปท.ตั้งข้อสังเกตว่าทำไม

น้ำในคลองช่วงกิโลเมตรแรกจึงมากจนจะล้นคันคลอง แต่ช่วงกลางและปลายคลองน้ำกลับมีระดับลดลงเหลือไม่ถึงครึ่งคลอง? จากข้อสังเกตนี้จึงนำไปสู่การเก็บข้อมูลเชิงลึกของทิม ชปท. ตามที่เล่าไว้ในบทความฉบับที่ 4 เรื่องความเชื่อกับความเป็นเหตุเป็นผล และสุดท้ายเรื่องการท่อดึงก็คลี่คลายด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ของทิมวิชมันเอง การกำหนดทางเลือกทั้ง 4 จึงยกเลิกไปโดยปริยาย

การเตรียมกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อรองรับการบริหารจัดการน้ำแบบชุมชน มีส่วนร่วมด้วยเครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research) หรือชลประทานท้องถิ่น (ชปท.) นับว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่เหมาะสมกับกรอบประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 2 เพื่อปรับปรุงรูปแบบการทำงานเชิงบูรณาการและแสวงหาความร่วมมือ

ทุกภาคส่วนของการพัฒนาระบบราชการไทย ปี 2551 – 2555 ของสำนักงาน ก.พ.ร. เพราะการลดขนาดภาครัฐให้เล็กลง แต่พื้นที่รับผิดชอบกลับเพิ่มขึ้น ดังนั้นเครื่องมือดังกล่าวจึงสามารถสร้างความร่วมมือกับประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับภูมิภาค

และระดับจังหวัด เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เข้าใจซึ่งกันและมากขึ้น เกิดระบบคุณค่าของความร่วมมือในกลุ่ม เกิดการยอมรับทัศนคติที่แตกต่าง คนทุกคนสามารถเรียนรู้ระหว่างกันก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมที่เข้มแข็ง ชุมชนบ้านใหม่ของจังหวัดพิจิตร จึงเป็นอีกความหวังหนึ่งที่เติบโตเรียนรู้ ปรับเปลี่ยนแนวคิดและพฤติกรรมของการพึ่งตนเองได้ในที่สุด จนกลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่น่าภาคภูมิใจต่อไป

ใครได้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ?

สุจินต์ หลิมโตประเสริฐ

SUJIN_LIMTOP @ hotmail .com

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กล่าวว่า “.....งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานที่แปลกใหม่ในวงการวิชาการ ซึ่งเริ่มจากคำถามหลักเพียงคำถามเดียว คือ ทำอย่างไรจะให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัย?” คำถามนี้เป็นคำถามที่ยิ่งใหญ่มาก แล้วท่านผู้อ่านคิดอย่างไรกับคำถามดังกล่าวบ้าง

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่างานวิจัยบ้านเราที่น่าสนใจมีมากมายแต่เสียค่าที่ไม่ได้นำผลวิจัยไปสู่การแก้ปัญหาจริง ส่วนใหญ่มักตีพิมพ์ในเอกสารวิชาการ หรือเก็บไว้ในห้องสมุดเท่านั้น บางท่านวิจัยเพื่อให้เรียนจบ เช่น ตัวผู้เขียนเอง และคนที่วิจัยได้ต้องจบปริญญาโท ปริญญาเอก เท่านั้น ซึ่งมีงานวิจัยของสถาบันวิจัยสาธารณสุขของผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบสุขภาพภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (พงษ์เทพ สุธีรวุฒิ) ท่านได้แบ่งนักวิจัยในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งคือ เก่งเลิศ ทุนหนา งานหนัก มักไม่สอนวิจัยเพื่อเงิน อีกกลุ่มอยู่ปานกลาง กลุ่มต่ำสุด มักไม่ค่อยมีงาน เวลาจะวิจัยต้องไม่พึ่งพึ่งเขา แสดงให้เห็นว่าแม้ในมหาวิทยาลัยก็ถูกแยกชนชั้นทางการวิจัย แล้วชาวบ้านเป็นใครจะไม่ถูกมองจากนักวิชาการทั้งหลายบ้างหรือ แต่ด้วยความมุ่งมั่นของ สกว. ตลอด 10 ปี ที่ผ่านมา ทำให้งานวิจัยชาวบ้านได้รับการยอมรับจากนักวิชาการมากขึ้น บางผลงานสามารถผลักดันเป็นหลักสูตรเปิดสอนระดับปริญญาตรี และระดับนานาชาติกันทีเดียว

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในแวดวงงานวิจัยดังกล่าว จึงทำให้เกิดงานวิจัยรูปแบบใหม่ขึ้นเพื่อตอบโจทย์ที่ว่า ทำอย่างไรจะให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัย และสถาบันพัฒนาการชลประทานได้นำงานวิจัยดังกล่าวเข้ามาในกรมชลประทาน เพื่อมุ่งหวังจะพัฒนากลุ่มผู้ใช้น้ำเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และเข้ามาบริหารจัดการน้ำแทนอัตราค่าล้งภาครัฐที่ลดลงทุกปี ด้วยนโยบายปรับขนาดให้เล็กกระทัดรัดและให้ข้าราชการสวมบทบาทใหม่เป็นเพียงพี่เลี้ยงหรือที่ปรึกษาเท่านั้น ไม่ได้คิดให้ทำเหมือนในอดีตโดยทดลองนำร่องที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบัว กับชุมชนบ้านใหม่ ตำบลวัดขวาง อำเภอโพทะเล จ.พิจิตร ซึ่งรวมตัวกันเป็นกลุ่มบริหารคลองชี 95 ร่วมกันทำวิจัยในแนวคิดใหม่มาเกือบจะครบ 2 ปีแล้ว และผลของการทำงานวิจัยนี้ชาวบ้านได้อะไรจากงานวิจัยบ้าง ลองค้นหาคำตอบจากงานเขียนของนักวิจัยชาวบ้านบางท่านดังนี้

นายสะท้อน อ่วมประเสริฐ

“ผมทำงานในส่วนนี้เพื่อคนที่อยู่ท้ายคลองยังไม่ได้รับน้ำ เขาไม่มีโอกาสเหมือนคนที่อยู่ต้นน้ำ เมื่อก่อนจะมีงานวิจัย คนทำน้ำกับคนต้นน้ำจะไม่พูดคุยกัน เพราะคนทำน้ำคิดว่าคนต้นน้ำเห็นแก่ตัว น้ำผ่านมาก็เอาหมด แต่ปัจจุบันมีบรรยากาศที่ดีต่อกันมาก”

นายกิติ ยงยี่

“ที่ผมต้องมาทำงานวิจัยก็เพราะว่า 3-4 ปีมานี้ รู้สึกว่าหมู่บ้านเราเริ่มแตกแยก แบ่งพรรคแบ่งพวก ผมเห็นลูกเอ็นกับลูกเอ๋มาทำงานนี้ ผมจึงต้องมาช่วยด้วยความเต็มใจผมเข้าประชุมใหม่ ๆ ก็ไม่เข้าใจคำถามของอาจารย์ แต่พอจับประเด็นเรื่องน้ำ นา หนี่ ก็เริ่มมีเป้าหมายที่จะทำงาน”

น.ส.บุญนาก กันสุข

“.....ที่มาของโครงการวิจัย คือการรวมตัวของชาวบ้าน ม. 6 ต.โพทะเล จ.พิจิตร ที่มองเห็นปัญหาในชุมชนตรงกันว่าชาวบ้านยังขาดแนวคิดของการพึ่งพาตนเองในชุมชน และยังชินกับการพึ่งพาจากภาครัฐ จึงทำให้ชุมชนไม่เข้มแข็ง ยกตัวอย่างสมาชิกผู้ใช้น้ำในคลองซี 95 แต่ละแฉกยังขาดความสามัคคี เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมอยู่แบบตัวใครตัวมัน ผู้ใช้น้ำได้รับน้ำแบบไม่ทั่วถึง บางแปลงได้รับน้ำดี แต่บางแปลงไม่ได้รับน้ำเลยก็มี เป็นปัญหาที่แก้ไม่ได้มานานหลายปี จึงได้

มีการรวมตัวกันขึ้นมาเพื่อช่วยแก้ปัญหาโดยไม่มีใครได้คำตอบแทนใด ๆ เลย ทำด้วยใจและเสียสละกันทุกคนเพื่ออยากจะให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นจะได้พึ่งตนเองได้.....”

นายเอ็ม อยู่รอด

“.....ผมนายเอ็ม อยู่รอด.....ปัจจุบันอายุ 70 กว่าแล้ว แต่ก็ยังมีใจอยากจะทำงานเกี่ยวกับเป็นงานเรื่องพัฒนา งานชุมชนส่วนรวม เป็นงานใหญ่ ๆ ในหมู่บ้านอย่างนี้ตลอดไปอีกจนกว่าจะทำไมไหว เพราะไม่มีแรงจะทำจนหมดลมหายใจ ถ้ายังมีแรงอยู่อย่างนี้ผมขอสู้ในเรื่องงานพัฒนาอย่างไม่ถอย การเป็นอาสาสมัครรับทำงานพัฒนา ผม เรื่องอะไรก็ได้ที่ทำดีช่วยชุมชนดี เราเป็นนักพัฒนา เราทำได้ทั้งนั้น ถ้าเป็นเรื่องดีนั้นเราทำที่ไหนตรงไหนทำได้ตลอดเวลา.....พวกเรา ชปท.งานทุก ๆ อย่าง เพื่อประโยชน์ของชุมชนและประเทศชาติเรา พร้อมรับอยู่แล้ว.....”

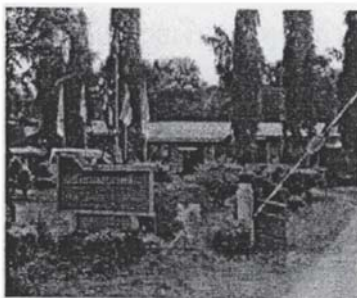
นายทองสุข รอดประดิษฐ์

“.....หาแนวทางแก้ไข ความเดือดร้อนของชุมชนใน หมู่บ้าน คนที่รักหมู่บ้านจริงใจเท่านั้นที่ทำได้ เพราะว่า เรา เสียสละขนาดนี้ไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับทุกคน.....”

นายสุทิน อ่วมประเสริฐ

“.....เมื่อก่อนเขาแบมือของจนเคยตัว ปัญหาเกิดก็ร้องจาก หน่วยงานภาครัฐ ซึ่งภาครัฐบางครั้งเข้ามาแก้ก็แก้ได้ไม่ตรงจุด ถ้าแก้ กันเองก็ไม่มองถึงผลกระทบว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ เราต้องมาปลูก จิตสำนึกให้เขามองถึงปัญหาและสาเหตุให้ลึกซึ่งว่าปัญหามันคืออะไร สาเหตุมาจากไหน เมื่อค้นหาได้ก็ต้องพบแนวทางแก้ไข การที่ เกษตรกรสามารถค้นหาปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขได้ ผมมั่นใจ ว่าเขาต้องภูมิใจในสิ่งที่เขาคิดได้ แก้ไขได้ สิ่งนี้แหละจะทำให้เขาดูแล บริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป เมื่อวันนั้นมาถึงพวกเราทีม ชปท.คงจะยืน มองเกษตรกรอยู่กันแบบเข้มแข็งเช่นแต่ก่อน ถึงวันนั้นจะอยู่อีกไกลแสนไกล พวกเราก็จะเฝ้ารอ..... จนกว่าจะถึงวันนั้น”

จากคำพูดของ 6 ท่าน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านเริ่มเกิดแนวคิดใหม่ในการพึ่งตนเองหรือพึ่งซึ่งกันและกันก่อนที่จะไปร้องขอจากภาครัฐ สิ่งใดที่ช่วยกันแก้ไขได้ก็ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ตลอดระยะเวลา 2 ปี ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในชุมชนหลายอย่าง เช่น คนในชุมชนเริ่มมีอาชีพสับที่ติดต่อกันมากขึ้น (สะท้อน อ่วมประเสริฐ) จากเดิมเริ่มแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวก (กิติ ขงยี่) ชาวบ้านเริ่มคิดเป็น ทำเป็น เกิดจิตสำนึกรักหมู่บ้าน รักชุมชนตัวเองมากขึ้น (สุทิน อ่วมประเสริฐ) ทั้งหลายทั้งปวงนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากชาวบ้านยังต่างคนต่างอยู่ แต่ด้วยงานวิจัยแบบใหม่ที่เน้นกระบวนการจึงทำให้ชาวบ้านมารวมตัวหันหน้าพูดคุยกันมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ ก็เริ่มคลี่คลายในที่สุด

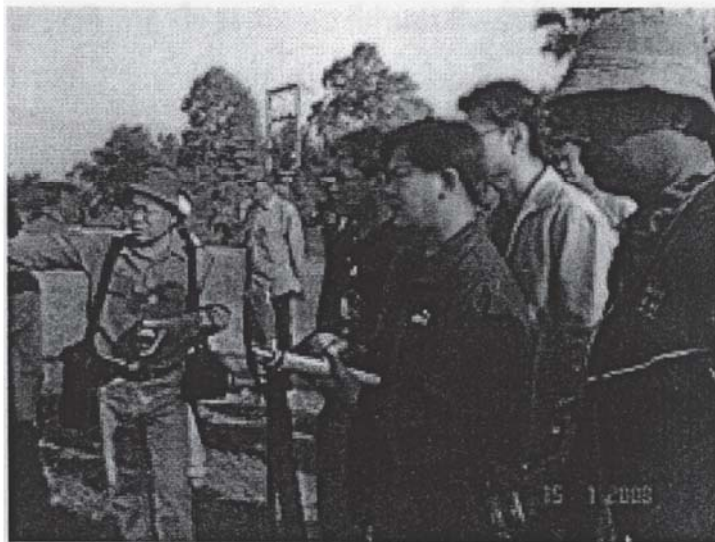
นอกจากชุมชนจะได้ประโยชน์จากงานวิจัยดังกล่าวแล้ว โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบัว ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ สังกัดสำนักชลประทานเขตที่ 3 (ภาคเหนือตอนล่าง) ยังได้รับผลทั้งรูปธรรมและนามธรรมหลายประการ “.....อยากจะบอกว่ามันเป็นงานที่ยากเย็น แต่พอถึงช่วงสุดท้ายมันจะเกิดเป็นสุขขึ้น เพราะได้เห็นความแน่นแฟ้นระหว่างทีมชลประทานท้องถิ่น เห็นความเป็นพวกเดียวกันกับชลประทาน เพราะจากปัญหาเรื่องน้ำไม่พอก็ไม่มีการก่อก๊อปปี้เหมือนที่ผ่านมา แต่กลับค่อย ๆ พุด ค่อย ๆ จากัน รับฟังเหตุผลกันมากขึ้น เห็นความจริงใจของชาวบ้าน การเสียสละเวลาทำไร่ ทำนามาร่วมกัน แก้ปัญหา ชลประทานทำงานราบรื่นขึ้น.....”

นายสุรินทร์ ทรัพย์สกุล (อดีตหัวหน้าฝ่ายส่งน้ำและบำรุงรักษาโครงการท่าบัว) กล่าวไว้ในเวทีเสวนา เรื่อง จุดเปลี่ยนงานชลประทาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทีมชลประทานท้องถิ่นสามารถแบ่งเบาภาระของชลประทานได้ ส่วนหนึ่งโดยเฉพาะการร่วมแรงร่วมใจขุดลอกคลองซี 95 ตลอดจนคูส่งน้ำ และระบายน้ำ สามารถแก้ปัญหาการส่งน้ำและระบายน้ำลงได้ระดับหนึ่ง

นอกจากนั้นทางหน่วยงานท้องถิ่น เช่น อบต.วัดขวาง เห็นว่าหมู่บ้านนี้เข้มแข็งก็สนับสนุน
ลูกรังบนถนนทางลำเลียง ทั้ง 9 แฉก ทำให้การขนผลผลิตออกสู่ถนนใหญ่ได้สะดวกรวดเร็วขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงที่ดีที่
เกิดขึ้นในชุมชนหรือในกลุ่ม
บริหารการใช้น้ำชลประทาน
คลองซี 95 ในวันนี้ไม่สามารถ
ซื้อขายได้ด้วยเงิน แต่ทุกอย่าง
ล้วนมาจากเหตุปัจจัยหลายอย่าง
ประกอบกัน เริ่มจากคนที่มีจิต
สาธารณะ การให้โอกาสของ
หน่วยงานภาครัฐและแหล่งทุน
วิจัยจาก สกว. สถานการณ์
ความขัดแย้งที่เป็นตัวกระตุ้นเร้า

ให้ชาวบ้านมาร่วมตัวกัน ความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน บริบททั้งหลายนี้ส่งผลให้เกิดสิ่งดี ๆ
ขึ้นวันนี้ได้ หากชุมชนใกล้เคียงเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนบ้านใหม่ แนวคิดการพึ่งตนเองก็
จะค่อย ๆ ขยายจากจุดเล็ก ๆ แผ่กว้างออกไปจากหมู่บ้านสู่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และทุก
จังหวัด ประเทศชาติจะเข้มแข็งได้ต้องเริ่มจากฐานรากที่มั่นคงในระดับหมู่บ้านก่อน โดยมีเจ้าหน้าที่
ภาครัฐเป็นพี่เลี้ยง (กระบวนกร) ยืนอยู่ในระยะห่างที่พอเหมาะ ไม่ใกล้มากจนชาวบ้านคิดเองทำเอง
ไม่ได้ หรือปล่อยให้ชาวบ้านยืนอยู่อย่างโดดเดี่ยวขาดความมั่นใจที่จะแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง เพราะ
ภาครัฐอยู่ห่างเกินไป

หากเจ้าหน้าที่ชลประทานปรับบทบาทจากผู้ชี้แนะ (วิทยากร) เป็น กระบวนกรได้อย่างมีสติ
รู้เท่าทัน และสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมได้อย่างต่อเนื่อง ไม่วันใดก็วันหนึ่งท่านอาจ
ได้รับสิ่งดี ๆ ตอบแทนอย่างคาดไม่ถึงบ้างก็ได้.....ใครจะไปรู้

จุดเปลี่ยนของ ชปท.

สุจินต์ หลิมโคประเสริฐ

“เราก็ต้องทำกันต่อไป” ที่สุทิน พุดถึงกรณีที่คุณสุรินทร์ ทรัพย์สกุล ต้องย้ายไปรับตำแหน่งใหม่ที่สูงขึ้น ในเวทีเสวนาที่หอประชุมชุมชนฯ กำภู เมื่อ 14 มีนาคม ที่ผ่านมา ซึ่งครั้งนั้นยังเป็นเพียงข่าวว่าจะย้าย แต่เมื่อต้องไปจริง ๆ ก็เกิดความสั่นไหวในกลุ่ม ชปท. อย่างมากเหมือนกัน

ตลอดเวลา 2 ปี ที่คุณสุรินทร์ ทรัพย์สกุล ได้ร่วมคิด ร่วมทำ กับชาวบ้าน (กลุ่มบริหารคลองชี 95) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพการทำนา ส่งผลถึงสิ่งดี ๆ หลายอย่างเกิดขึ้นระหว่างกระบวนการมีส่วนร่วมตามบทความต่าง ๆ ที่รายงานไปก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความผูกพันที่มีต่อกันเริ่มมัดเกลียวแน่นขึ้นทุกวัน ๆ ทีม

ชปท. มั่นใจวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ มากขึ้น ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านผู้นำทั้งในหมู่บ้านตนเอง และใกล้เคียง สร้างชื่อเสียงถึงระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และผู้บริหารระดับสูงของกรมชลประทาน จนเริ่มเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนอื่น ๆ ทั้งในจังหวัดและต่างถิ่น และแล้วก็มาถึงจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญเมื่อคุณสุรินทร์ต้องย้ายจริง ๆ โดยคุณสหส ไก่แก้ว มาทำหน้าที่แทน ส่งผลให้ความไม่ชัดเจน ไม่มั่นใจว่าจะเดินงานกันต่อหรือไม่อย่างไร คนใหม่เป็นใคร ไม่รู้จักมาก่อน เขาจะคิดอย่างไรกับการทำงานของทีม ชปท. เริ่มเกิดคำถามต่าง ๆ ขึ้นในใจมากมาย นำไปสู่การนัดทีม ชปท. มาปรึกษาหารือกัน โดยมีทีมจัดการของสถาบันฯ ต้อง เข้าพื้นที่ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้จากกรณีศึกษานี้ในเวลาต่อมา

การพูดคุยในวันนั้นได้เรียนรู้ ผอ.โครงการฯ ท่าบัว คุณวิศาล วสุนธาราพร และ คุณสหส ไก่แก้ว มาร่วมกันหารือกับทีม ชปท. (13 คน) ด้วย โดยที่สุทินได้เล่าถึงงานชลประทานท้องถิ่นที่ผ่านมามาว่าทำอะไรกันบ้าง จากนั้นลุงเอ็มได้สอบถาม ผอ.ว่า “คิดอย่างไรกับการทำงานของทีม ชปท.? ผอ.กล่าวว่า “อยากให้กลุ่มผู้นำทุก ๆ กลุ่มสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมเช่นเดียวกับทีม ชปท.บ้านใหม่” เพราะชาวบ้านต้องถูกขืนมาทำกันเอง บริหารจัดการน้ำกันเอง ถึงจะตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้เต็มร้อย และอีกอย่างกรมชลประทานมีคนน้อยลงทุกปี ไม่ได้มีการบรรจุทดแทนคนเก่าที่เกษียณอายุราชการไป ซึ่งแนวทางแก้ปัญหาในรูปแบบของ สกว. และ ชปท. คือ อยากให้ชาวบ้านดูแลกันเอง จัดการน้ำกันเอง อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยเหลือตัวเองได้ เพราะทุกอย่างเป็นของชาวบ้าน ไม่ใช่ของชลประทาน

เราต้องช่วย ๆ กัน ตอนนี้ก็อนุญาตให้ใช้บ้านพักชลประทานที่ปากคลองชี 95 เป็นที่ทำการกลุ่มชั่วคราว เพราะเมื่อมีคณะกรรมการจะได้เห็นสภาพคลองชัดเจนขึ้น”

หลายคนในทีม ชปท.รับฟังแล้วก็ปลื้มใจจนลุงเอี่ยมพูดเสริมว่า “รู้สึกดีใจและมีกำลังใจดีที่จะทำงานนี้ต่อไป” ส่วนฝ่ายส่งน้ำคนใหม่ก็กล่าวว่า “ผมจะสานงานนี้ต่อ และจะนำทีม ชปท. ให้เป็นกลุ่มตัวอย่างแก่กลุ่มผู้ใช้น้ำอื่น ๆ ต่อไปด้วย ช่วงนี้มารับงานใหม่ขอศึกษาสภาพพื้นที่ก่อน”

จากนั้น ผอ.โครงการฯ ได้สอบถามทีม ชปท. ว่า “ทีมยังเข้มแข็งอยู่ไหม เพราะทำงานโดยไม่ได้เงินเดือน แล้วต้องมาทำงานเพื่อส่วนรวม”

ผู้ใหญ่บ้าน (นายเอี่ยม อ่วม ประเสริฐ) กล่าวว่า “หลังจากมีทีม ชปท.แล้ว ชาวบ้านเริ่มรู้จักตัวเอง รู้จักแจกส่งน้ำ รู้จักคลองชี 95 ชัดมากขึ้น และทีมยังเหนียวแน่นอยู่เหมือนเดิม”

ลุงเอี่ยม ขยายเพิ่มว่า “ช่วงนี้ข้าวราคาดี ขยันทำนากัน และพวกเราทำนาไม่พร้อมกัน บางคนว่าง บางคนไม่ว่าง แต่ก็ต้องให้เขาเอาดินก่อน (ให้ข้าวขึ้นดินก่อน) แล้วจึงมาทำงาน ชปท. ได้ สรุปว่าพวกเรายังรวมตัวกันดี ความเข้มแข็งไม่ใช่แค่การมาหรือ ไม่มาประชุม แต่พวกเราใจยังผูกพันกันอยู่ และพร้อมที่จะลุยงานต่อได้”

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (นางฉลาฯ) กล่าวเสริมว่า “ทีม ชปท. นี่เป็นกลุ่มที่เสียสละและเป็นจุดเด่นของตำบลวัดขวาง เพราะนอกจากกลุ่มสตรีแล้ว เรายังมีกลุ่ม ชปท. นี่แหละ เพราะเดี๋ยวนี้คนนอกหมู่บ้านรู้จักทีม ชปท. กันหมด ทีม ชปท.ของเราคงแล้ว น้ำคือหัวใจของตำบลวัดขวาง แต่ทรัพยากรของที่นี่คือ ชปท.”

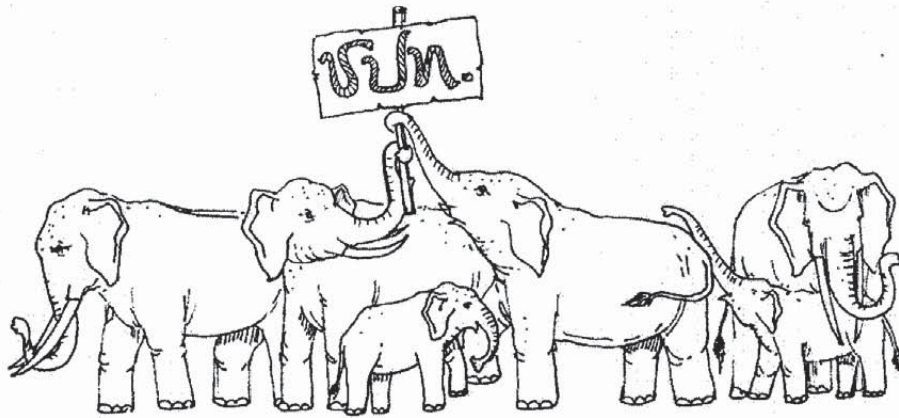
พี่เขว้เล่าว่า “ตอนนี้ชาวบ้านเขาเห็นเรา เขาไม่เรียกชื่อเรา แต่เขากลับเรียกว่า ชปท. แล้วถามว่าเมื่อไหร่จะมา หรือ ไม่ก็จะถามว่าปีหน้าเมื่อไร หรือถ้ามีปัญหาเรื่องน้ำเกิดขึ้น เขาจะมาถามเราทันที สรุปว่าทีม ชปท.ตอนนี้เหมือนเป็นเจ้าหน้าที่ชลประทานไปแล้ว”

การคลีคลายความคับข้องใจกรณีหัวหน้าฝ่ายคนเดิมย้ายในวันนี้ แม้จะเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่ดี แต่หนทางยังอีกยาวไกล เพื่อให้กลุ่มสามารถบริหารจัดการน้ำโดยชุมชนกันเอง สุดท้าย ผอ.ได้ให้ข้อคิดที่ดีไว้ในเวทีวันนั้นว่า “กลุ่ม ชปท. นี่เข้มแข็งดี ช่วยเหลือซึ่งกันและกันมาก เพราะที่เห็นมาส่วนใหญ่ชาวบ้านมักได้เสียขัดแย้งกันเสมอ ในการประชุมทุกครั้ง แต่กับกลุ่มนี้มีการรับฟังกันดี มีความกล้าที่จะทดลองทำ แต่ก็ห่วงว่าทีม ชปท. จะท้อ จะถอย เสียก่อน เพราะถ้าพูดถึงการจัดการน้ำแล้วดูเหมือนเรายังไม่ถึง ซึ่ง

อาจจะต้องมีการต่อยอดให้เกิดเป็นกองทุนน้ำ หรือสหกรณ์ผู้ใช้น้ำขึ้น และชลประทานเป็นแค่พี่เลี้ยง จึงฝากความหวังตรงนี้ไว้กับทีม ชปท. ด้วย”

การเปลี่ยนพี่เลี้ยงนักวิจัยในระหว่างงานกำลังเดินอยู่ย่อมส่งผลต่อสภาพจิตใจของชาวบ้าน ซึ่งเป็นโจทย์ของทีมจัดการที่ต้องเข้ามาช่วยเหลือ โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่คนใหม่กับทีมวิจัยชาวบ้าน ตั้งแต่แนวคิดของงานชปท. กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม และผลที่จะเกิดขึ้นในระหว่างทางของงานวิจัย วันนี้พูดคุยกันแล้วก็ต้องติดตามไปเรื่อยๆ

การสร้างกลุ่มผู้ใช้น้ำให้เข้มแข็งมิใช่เป็นเพียงการจัดตั้งกลุ่มให้เกิดขึ้นเท่านั้น จุดสำคัญอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติจริง(Interactive Learning Thorough Action)ของสมาชิกเพื่อการเข้าใจตนเอง เข้าใจกลุ่ม เข้าใจชุมชน และเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทั้งในและนอกชุมชนต่างหากที่จะทำให้อำนาจของชุมชนเติบโตอย่างมีพัฒนาการ เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจนร้อยรัดเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งได้ ดังนั้นไม่ว่ากลุ่มจะเกิดวิกฤตหรือโอกาสใดๆก็สามารถนำมาจัดกระบวนการเรียนรู้สำหรับถอดบทเรียนเพื่อกลุ่มได้เติบโตเรียนรู้ได้เสมอเหมือนเช่นครั้งนี้

"คลี่คลายความขัดแย้ง"

ด้วย ชลประทานท้องถิ่น

ผอ.วิศาล วสุธาราพร

ปัง!... เสียงทุบโต๊ะดังลั่นด้วยกำปั้นมือที่ใหญ่และหนาแสดงให้เห็นถึงการตวาดร่ำทำนามาอย่างยาวนานของหัวหน้าแฉกท่านหนึ่งในเวทีชลประทานท้องถิ่นช่วงปลายวันนั้น พร้อมกับตะโกนเสียงดังตามมา "ออกไปวัดความยาวคอนกรีตคาดในทุ่งได้เลย"

เวทีชาวบ้านที่ไม่ธรรมดา >>>

ระหว่างทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของทีม ชปท.ซึ่งกว่าจะตอบโจทย์ใหญ่ที่ว่า "ชุมชนจะร่วมบริหารจัดการน้ำอย่างไร? เพื่อให้สมาชิกเกิดความพึงพอใจ เป็นธรรมและยั่งยืน" ได้นั้นต้องเกิดโจทย์เล็ก ๆ ขึ้นระหว่างทาง แต่ก็ทำให้ทีม ชปท.เกิดการเรียนรู้ได้ตลอดเวลา เวทีวันนั้นก็เช่นกันตามเป้าหมายเวทีที่วางไว้เดิม

จะเริ่มต้นงานวิจัยระยะที่ 2 ด้วยการเชิญหัวหน้าแฉกส่งน้ำมาหาหรือเรื่องข้อมูลการใช้ น้ำของสมาชิกแต่ละท่าน แต่หัวหน้าแฉกท่านหนึ่งเกิดความไม่พอใจที่ถูกตัดปริมาณคอนกรีตคาดคู่แล้วนำไปให้แฉกอื่น ซึ่งมีสมาชิกเป็นหนึ่งในทีมชปท.ด้วยโดยพลการ ทำให้ความยาวคอนกรีตคาดสั้นกว่าที่ควรจะเป็นถึงร้อยกว่าเมตร บรรยายกาศจึงเริ่มมันตึง

ทีมชลท.บ้านใหม่จึงปรับเป้าหมาย
เวทีทันทีโดยให้มีการพูดคุยเรื่องโครงการ
คานาคอนกรีตแบบชุมชนมีส่วนร่วมด้าน
แรงงานด้วยการให้หัวหน้าแฉกท่านนั้นได้เล่า
ถึงความเป็นมาของปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเต็ม
ที่ว่า “สมาชิกนอกแฉกทำแฉกผมพังแล้ว ผม
ทำงานด้วยความตั้งใจและจริงใจ ใครจะ
เกลียดจะฆ่าผมไม่กลัว วันนี้ผมมาคนเดียว
ถูกแฉกผมพอรู้ว่าจะคานาก็เก็บเงินค่าแรงได้
ทันที แต่มีการเลือกปฏิบัติมาตัดปริมาณ
คานาคอนกรีตของผมโดยพลการ ผมข้องใจมาก
ตั้งทีม ชปท. ขึ้นมาเพื่อชาวบ้านหรือเพื่อ
ชปท. กันแน่?” อารมณ์เวทีเริ่มตึงเครียด
เพิ่มขึ้น ทีม ชปท. และทีมชลประทานในพื้นที่
ยังคงนั่งเฝ้าจับตามอง “แล้วอีกอย่างหนึ่งคือ
น้ำสายของผมยาวกว่ากลับได้ปริมาณ
คานาคอนกรีตน้อยกว่าอีกคนหนึ่งซึ่งสั้นกว่าทำไม
เป็นอย่างนั้น อธิบายมา ถ้าอธิบายไม่ได้ผม
ขอลาออก” เริ่มมีการโต้เถียงกันขึ้น
โดยเฉพาะในประเด็นหลัง ทีมชลประทาน
พื้นที่พยายามอธิบายด้วยหลักการถอดงาน
จากแบบมาตรฐานว่า ขนาดกันคูและความ

ที่อำนาจ

สูงคูในสายของหัวหน้า
แฉกเล็กกว่าทำให้
ปริมาณคานาคอนกรีตน้อย
ถึงแม้คูจะยาวกว่าแต่ก็
ไม่มาก โดยที่อำนาจ
(ทีม ชปท.) ช่วยขยายความด้วยภาษา
ชาวบ้าน จนเวลาล่วงเลยเกือบชั่วโมง แต่ก็
อธิบายได้ไม่ชัด จนนำไปสู่การทุบโต๊ะและทำ

ให้ออกไปวัดขนาดคูในทุ่งหลายครั้งหลายหน
ถ้ามั่นใจว่ามีคูส่งน้ำสายของหัวหน้าแฉกนั้น
เล็กกว่า สุดท้ายเจ้าหน้าที่ชลประทานและ
หัวหน้าแฉกจึงออกจากเวทีไปตามช่างที่
ทำงานนี้มาเข้าเวทีด้วยเพื่อให้การวัดครั้งนี้
ยุติธรรมกับทุกฝ่าย ช่วงพักนี้จึงเป็นช่วง
สำคัญที่ทีม ชปท. ได้มาหาหารือกันใหม่และ
สร้างความเข้าใจด้านข้อมูลได้ชัดเจนมากขึ้น
เมื่อหัวหน้าแฉกท่านนั้นกลับมาที่อำนาจได้
ลุกขึ้นอธิบายว่า “ที่แรกผมคิดว่าขนาดคูเล็ก
กว่า แต่ของจริงที่คานาในทุ่งมันใหญ่กว่าแบบ
ที่ชลประทานตั้งประมาณการไว้จึงทำให้คานา
ได้ความยาวลดลง ผมเข้าใจผิดเอง ผมขอ
โทษด้วย” หัวหน้าแฉกท่านนั้นนั่งเฝ้าจับตามอง
แสดงว่าเริ่มพอใจคำชี้แจงนั้นและกล่าวขึ้น
ว่า “เมื่อไม่เห็นพุดอย่างนี้” อารมณ์เวทีเริ่ม
เย็นลงระดับหนึ่ง

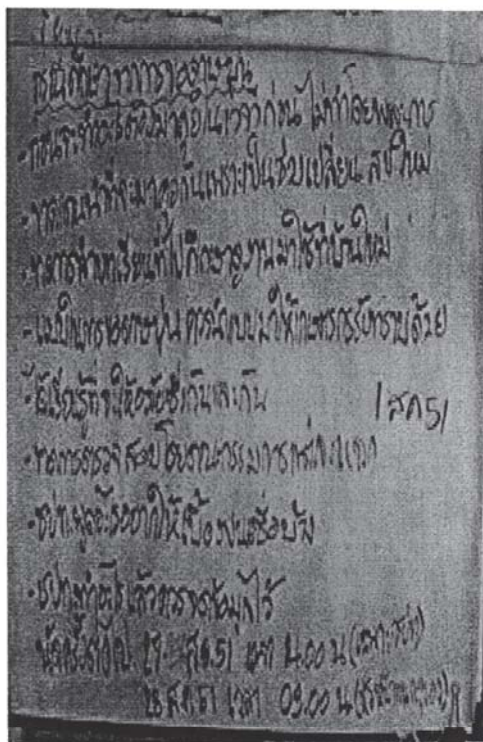
ส่วนในประเด็นแรกเจ้าหน้าที่
ชลประทานลุกขึ้น กล่าว
ว่า “ผมก็ต้องขอโทษ
เช่นกันที่ตัดปริมาณ
คานาคอนกรีตของพี่ไปโดย
ไม่ได้บอกกล่าวก่อน
เนื่องจากเห็นอีกแฉก
หนึ่งเขาเดือดร้อนมาก” จบคำกล่าวขอโทษ
หัวหน้าแฉกท่านนั้นเริ่มพูดด้วยน้ำเสียงที่
ปกติขึ้นทำให้ทุกคนในเวทีเบาใจว่าปัญหาได้
คลี่คลายจนน่าพอใจด้วยกันทุกฝ่าย

ที่ปาน

ถอดบทเรียนเวที (After Action Review : AAR) >>>

เมื่อบรรยายภาคเริ่มเข้าสู่สภาวะผ่อนคลายและพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกันแล้ว ทีมจัดการจึงถอดบทเรียนที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ จากคำถามง่าย ๆ ว่า ทุกคนได้เรียนรู้ อะไรบ้างในเวทีวันนี้?

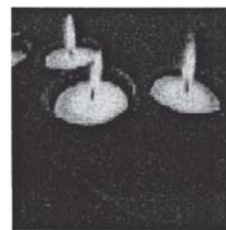

เจ้าหน้าที่ชลประทานบอกว่า "ในครั้งต่อไปถ้าจะทำอะไร จะเอาของใครไป ต้องปรึกษาเจ้าของเขาก่อน ผมถือวิสาสะมากไป เพราะ ฝน.อนุญาตมาเราเลยโยกย้ายไปช่วยคนอื่น แต่กลับเป็นผลร้ายกับตัวเราเอง ครั้งหน้าจะปรับโดยการเปิดเวทีก่อนไม่ทำโดยพลการ" ทีม ชปท. ท่านหนึ่งกล่าว "ช่วงนี้เป็นช่วง

ศาส์ ไก่แก้ว

เปลี่ยน ฝน. ทำให้ขาดแกนนำที่จะชักชวนชาวบ้านมาพูดคุยกัน ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น ส่วน ฝน.ใหม่ก็ยังไม่คุ้นเคยกัน" หัวหน้าแผนกท่านนั้นกล่าวว่า "ทีม ชปท.ไปดูงานที่บ้านสามขามาแล้ว ไม่ได้นำบทเรียนที่ได้นั้นมาใช้ที่บ้านใหม่ โดยเฉพาะการสืบทอดคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาทำงานต่อจากทีมนี้เหมือนจุดเทียนเล่มแรกแล้วไม่มีเทียนเล่มต่อไป จนเทียนที่จุดไว้ใกล้จะหมดและไฟกำลังจะลามไปไหม้พื้นแล้ว"

พี่อานาจบอกว่า "เกิดการเรียนรู้ที่จะให้อภัยซึ่งกันและกัน" ประเด็นนี้มีความสำคัญ ทีมจัดการฯจึงถามหัวหน้าแผนกท่านนั้นว่า คิดอย่างไรกับการให้อภัยกันตามที่พี่อานาจากล่าวมา หัวหน้าแผนกเปล่งด้วยน้ำเสียงเบามากและสั้นๆในลำคอแต่ทุกคนในเวทีรับรู้ได้ว่าไม่ติดใจแล้ว บรรยายภาคผ่อนคลายเป็นกันเองเริ่มเห็นรอยยิ้มให้กันมากขึ้นซึ่งทุกคนได้เรียนรู้ว่าการทำงานเป็นทีมย่อมต้องเกิดการกระทบกระทั่งกัน หรือความขัดแย้งกันเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ในกรณีเช่นครั้งนี้เราได้เห็นวิธีการคลี่คลายที่ทีม ชปท.ทำไว้อย่างได้ผลดังนี้

1. การให้เวลาหัวหน้าแผนกได้พูดได้ระบายความอัดอั้น โดยการรับ

- ฟังอย่างสงบ ได้เสียงให้น้อย
ที่สุดหรือในบางโอกาสเท่านั้น
2. ทำประเด็นความขัดแย้งหรือ
ข้อมูลให้ชัดในช่วงที่หัวหน้าแจก
ออกจากเวทีไปตามข้าง โดยทีม
จัดการช่วยเสริมข้อมูลให้เข้าใจ
ตรงกัน
 3. ระมัดระวังไม่ให้ประเด็นใหม่ ๆ
เกิดขึ้นในระหว่างที่พยายาม
คลี่คลายปัญหาเพื่อมิให้เกิด
กรณีแบบลิงแก้แห กล่าวคือยิ่ง
แก้ก็ยิ่งเกิดปมปัญหาใหม่ๆ

คำขอที่ยิ่งใหญ่ >>>

ในประเด็นการขอโทษ พระไพศาล
วิสาโล ได้เขียนบทความชื่อเรื่อง “คำขอที่
ยิ่งใหญ่” อยากนำมาบอกกล่าวเผื่อจะเป็น
ประโยชน์ ความตอนหนึ่งว่า “มีคำไม่กี่คำที่
สามารถเยียวยาจิตใจของผู้สูญเสียและ
เจ็บปวดได้ หนึ่งในนั้นคือคำขอโทษ แต่ทุก
วันนี้คำขอโทษกลับเป็นคำที่ผู้คนเปล่ง
ออกมาได้ยากที่สุด คนจำนวนไม่น้อยกลัวว่า
การขอโทษเป็นการเปิดเผยจุดอ่อนของตน
และเปิดช่องให้ผู้อื่นเล่นงานตนได้....แต่ใช่
หรือไม่ว่าการกระทำเช่นนั้นกลับทำให้ความ
ขัดแย้งลุกลามมากขึ้น เพราะยั่วยุให้อีกฝ่าย
ทำการตอบโต้หรือกดดันด้วยวิธีที่รุนแรงขึ้น
จนอาจลงเอยด้วยความเสียหายของทั้งสอง
ฝ่าย

...ทุกวันนี้เราใช้ “หัว” กันมาก
เกินไป จึงนึกถึงแต่ผลได้กับผลเสีย เราใช้

4. ให้ชาวบ้านได้สื่อสารกันด้วย
ภาษาง่าย ๆ โดยเฉพาะการเชิญ
คนที่หัวหน้าแจกเชื่อถือเข้า
มาร่วมในเวทีด้วย(คุณสุชาติฯ)
เพื่อเป็นสื่อกลางการพูดคุย
5. การกล่าวคำขอโทษจาก
เจ้าหน้าที่ชลประทานและทีม
ชปท.ช่วยดับอารมณ์ร้อนในเวที
ลงได้อย่างมาก การคลี่คลาย
ครั้งนี้จึงสำเร็จลงได้ส่วนหนึ่งมา
จากคำว่า ขอโทษ

“ใจ” กันน้อยลงจึงไม่รู้ถึงความรู้สึกของผู้
ที่เจ็บปวดจากการกระทำของเรา

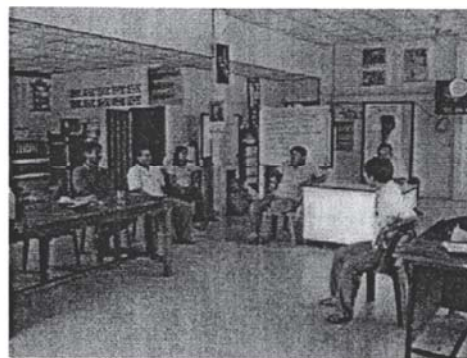

....การขอโทษอาจทำให้เรารู้สึกเสีย
หน้า แต่แท้จริงแล้วตัวที่เสียหน้านั้นคือกิเลส
มารต่างหาก เมื่อเราขอโทษสิ่งที่จะเสียไปคือ
อหังการของอัตตา แต่สิ่งที่เราจะได้นั้นมี
คุณค่ามหาศาล นอกจากมิตรภาพแล้ว เรา
ยังฟื้นฟูความเป็นมนุษย์และความรู้สึกผิดชอบ
ชั่วดีให้กลับคืนมา....ไม่มีการขออะไรที่
ยิ่งใหญ่กว่าการขอโทษ เพราะเป็นการขอที่
ไม่ได้ออกมาจากจิตที่เห็นแก่ตัว แต่มาจาก

จิตที่มีมโนธรรมสำนึกรู้สึกรู้สากับความทุกข์
ของเพื่อนมนุษย์ และอ่อนน้อมถ่อมตน ไร้
อหังการ เป็นการขอที่ไม่ทำให้อีกฝ่ายรู้สึก
สูญเสียเลยแม้แต่น้อย....การรู้จักขอโทษช่วย
ให้เราคืนดีและอยู่ร่วมกันอย่างสันติ....."

การเอ่ยปากขอโทษก่อนของ
เจ้าหน้าที่ภาครัฐและทีมชปท.แสดงให้เห็น
ถึงความเป็นผู้มีวัฒนธรรมและเป็นผู้ที่
เข้มแข็งกว่าเพราะกล้ารับผิดชอบและกล้าลด
ความเป็นตัวตนลง เวทีวันนี้จึงคลี่คลายลง
ได้ส่วนหนึ่งเพราะผู้มีอำนาจรู้จักขอโทษ
ผู้ด้อยอำนาจ ในบ้านเมืองเราหาก

นายกรัฐมนตรีรู้จักขอโทษประชาชน
หมอรู้จักขอโทษคนไข้ เจ้าอาวาสรู้จักขอ
โทษลูกวัด เจ้านายรู้จักขอโทษลูกน้อง
พ่อแม่รู้จักขอโทษลูก สังคมไทยคงน่าอยู่
และมีความสุขมากกว่านี้

บทสรุป >>>

ในวันนี้ทีมชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่นับวันยิ่งเข้มแข็งขึ้นด้วยโจทย์ใหม่ ๆ ที่ผ่านเข้า
มาให้ฝึกปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในกรณีคลี่คลายความขัดแย้งในเวทีนี้ จึงเป็น
คำตอบของการสร้างกลุ่มผู้นำให้เข้มแข็งได้ส่วนหนึ่ง ซึ่งหมู่บ้านทุกหมู่บ้านจะเข้มแข็งได้
ย่อมขึ้นอยู่กับกลุ่มต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน ตำบลทุกตำบลจะเข้มแข็งได้คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน ทุก
จังหวัดจะเข้มแข็งได้คำตอบก็อยู่ที่ตำบลซึ่งมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น(อปท.)เป็นกลไกการ
พัฒนา หากชลประทานร่วมมือกับอปท.สร้างกระบวนการให้ชุมชนและหน่วยงานภาครัฐได้มา
เรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่างๆที่ชุมชนสนใจ เราเชื่อว่าอีก 7,000 กว่าตำบลทั่วประเทศก็จะเข้มแข็ง
ได้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน(Interactive Learning Through Action)จึงเป็นคำตอบที่จะ
ทำให้กลุ่มเข้มแข็ง หมู่บ้านเข้มแข็ง ตำบลเข้มแข็ง และประเทศชาติเข้มแข็งได้

สุจินต์ หลิมโตประเสริฐ

หัวหน้าทีมจัดการงานชลประทานท้องถิ่น

สถาบันพัฒนาการชลประทาน นนทบุรี

Email : sujin_limtop@hotmail.com

อำนาจนิยมกับกระบวนการเรียนรู้ (๑)

นพ.ทวีศักดิ์ นพเกษร เขียนไว้ในหนังสือวิชาการกระบวนการกับวิกฤตเกษตรกรรม

ตอนหนึ่งว่า “สังคมไทยเป็นสังคมในระบบอำนาจนิยม-อุปถัมภ์และการจัดลำดับชั้นทางสัมพันธภาพ จึงให้

ความสำคัญกับสัมพันธภาพของบุคคล (ไผ่สัมพันธ) เพื่อการพึ่งพิงให้ได้ผลประโยชน์และการยอมรับทางสังคมมากกว่าการให้ความสำคัญกับหลักการและเหตุผล ไม่กล้าตั้งคำถามเพื่อถกเถียงด้วยเหตุผลและประสบการณ์แบบซึ่งหน้าในที่ประชุม ทั้ง ๆ ที่การตั้งคำถามเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการเรียนรู้”

สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ระบบอำนาจนิยม

ระบบอำนาจนิยมถูกหล่อหลอมมาตั้งแต่ระดับครอบครัว ทุกคนคงปฏิเสธไม่ได้ว่าพ่อแม่ได้เลี้ยงเรามาแบบระบบอุปถัมภ์มากกว่าที่จะใช้การเรียนรู้ ดังนั้น

ลูก ๆ จึงต้องฟังพ่อแม่ (ห้ามเถียง) เมื่อโตขึ้นมาเข้าสู่ระบบ

การศึกษาคุณครูส่วนใหญ่ก็ใช้อำนาจผ่านการให้คะแนนกับไม่เรีวเป็นเครื่องมือตัดสินว่าเด็กคนไหนเรียนดีหรือเป็นเด็กเกเรไม่ได้ฝึกให้เด็กได้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยคุณครูทำหน้าที่เพียงผู้เอื้ออำนวยให้เกิดบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ร่วมกันของเด็กมากกว่าการเน้นแต่เนื้อหาในตำราและการท่องจำ ซึ่งเกิดขึ้นทั้งในระดับประถม มัธยม สูงขึ้นไปจนถึงระดับมหาวิทยาลัย

เมื่อจบออกมาทำงานโดยเฉพาะในระบบราชการ ต้องพบกับผู้บังคับบัญชาที่มีแนวคิดการทำงานแบบแนวตั้ง ในลักษณะการสั่ง ชี้แนะและชี้แนะ คนผู้นั้นก็สั่งสมประสบการณ์แบบอำนาจนิยมต่อไปอีก วิธีคิดของเขาหรือของคนไทยจึงถูกขบวนการกล่อมเกลามาทางสังคมมาเช่นนี้จนยากที่จะเปลี่ยนแปลงและได้ก่อตัวเป็นโครงสร้างทั้งระบบของสังคมไทยที่ให้ความสำคัญกับเรื่องอำนาจและระบบอุปถัมภ์

ผลที่เกิดขึ้นกับประชาชน ผู้ได้บังคับบัญชา ลูกหรือลูกศิษย์ตามรายงานของจิตแพทย์และนักจิตวิทยาหลายท่านกล่าวไว้คล้ายกัน นั่นคือทุกคนมีหน้าที่รอคอยการตัดสินใจจากภาครัฐ เจ้านาย พ่อแม่ หรือครูบาอาจารย์เท่านั้น เพราะไม่ถูกฝึกให้คิดเอง ทำเอง ถึงเวลาเดือดร้อนก็แบมือขอรับการช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว ศักยภาพอันมากมายถูกซ่อนเร้น จนกลายเป็นความคุ้นชินว่า เราไม่ฉลาดพอ คิดเองไม่เป็น ไม่

ชอบคิด คิดแล้ว
ปวดหัว จึงทำให้
ขาดความเชื่อมั่น
ในศักยภาพของ
ตัวเองหรือพลัง
กลุ่ม นับว่าเป็นการ

สูญเสียพลังปัญญาของประเทศเป็นอย่างมาก

นอกจากนั้นในการทำงานก็ทำเพียงแต่ให้
เจ้านายรับรู้ก็พอ เพราะเขาเป็นผู้ให้คุณค่าให้โทษ การ
ประจบเจ้านายจึงเกิดขึ้นได้ง่าย ไม่ใส่ใจคนในที่
ทำงานเดียวกัน ความสัมพันธ์ของคนในหน่วยงาน
ลดลงเพราะต่างคนต่างอยู่ ส่งผลให้เกิดความไม่
ไว้วางใจกัน จึงเป็นจุดเปราะบางที่อาจเกิดความ

ขัดแย้งขึ้นในองค์กรได้ เพราะทุกคนพยายาม
ปกป้องตนเองจากการถูกตำหนิ จึงชอบที่จะโยน
ความคิดให้ผู้อื่น คิดแต่แง่ลบอยู่ตลอดเวลาทำให้
เกิดโรคเครียดบนทอนสุขภาพทั้งกายและใจ
ทำงานไม่มีความสุข แบ่งพรรคแบ่งพวก ไม่เกิด
การเรียนรู้ กลายเป็นองค์กรที่แข็งแกร่งแต่ไม่
แข็งแรง ในที่สุดก็กลับมาทำลายประสิทธิภาพใน
การทำงานขององค์กร แต่ผลดีของระบบอำนาจ
นิยมสามารถแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าได้รวดเร็วใน
ระดับหนึ่ง(แต่ปัญหาเดิมก็วกกลับมาอีก)

กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

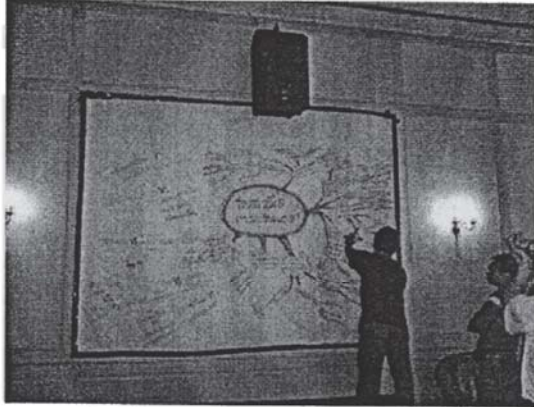

ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาแบบยั่งยืนที่เกิดขึ้น
ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน สถานศึกษา
หน่วยงานต้องใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วน
ร่วม(Interactive Learning Thorough Action) ของ
ทุกคนเป็นคำตอบที่จะฟื้นฟูสถาบันต่างๆเหล่านั้น
ได้ เพราะสังคมทุกวันนี้สลับซับซ้อนเกินกว่าที่
ผู้นำคนใดคนหนึ่งจะตัดสินใจเพียงคนเดียวเพื่อ
แก้ปัญหาได้ หากต้องอาศัยการร่วมกันคิดของทุก
คนในครอบครัว ชุมชน องค์กร หน่วยงานทั้งรัฐ
และเอกชน เพื่อให้มองเห็นในหลาหมิติแบบองค์
รวมอันจะนำไปสู่วิธีการแก้ปัญหาหลายๆทางเลือก
แล้วร่วมกันตัดสินใจว่าจะนำทางเลือกใดไป
ทดลองปฏิบัติ จากนั้นก็นำสิ่งที่ได้ปฏิบัติไปแล้วมา
ถอดบทเรียนว่าสิ่งใดทำได้ดี ควรทำต่อให้มาก
หรือสิ่งใดควรปรับและปรับอย่างไร เพื่อเป็น
ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงเก็บรวบรวมไว้ทุก
ครั้งที่เกิดการปฏิบัติใหม่สะสมไปไม่สิ้นสุด

แต่ด้วยโครงสร้างของสังคมไทยดังกล่าว
มาแล้ว ทำให้ผู้ที่อยู่ในครอบครัว ชุมชน องค์กร
สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ จัดกระบวนการ
เรียนรู้ไม่ได้ด้วยตนเอง จำเป็นต้องใช้คนกลางทำ
หน้าที่ผู้เอื้ออำนวยให้เกิดบรรยากาศของการเรียนรู้

ชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่(ท่าบัว) พิจิตร ฉบับที่ 9 ประจำเดือน กันยายน 2551

แบบมีส่วนร่วมมีใช้เวทีชี้แนะหรือชี้แนะ เราเรียกคน
กลางนั้นว่า กระบวนกร (Facilitator) ในเคื่อนหน้า

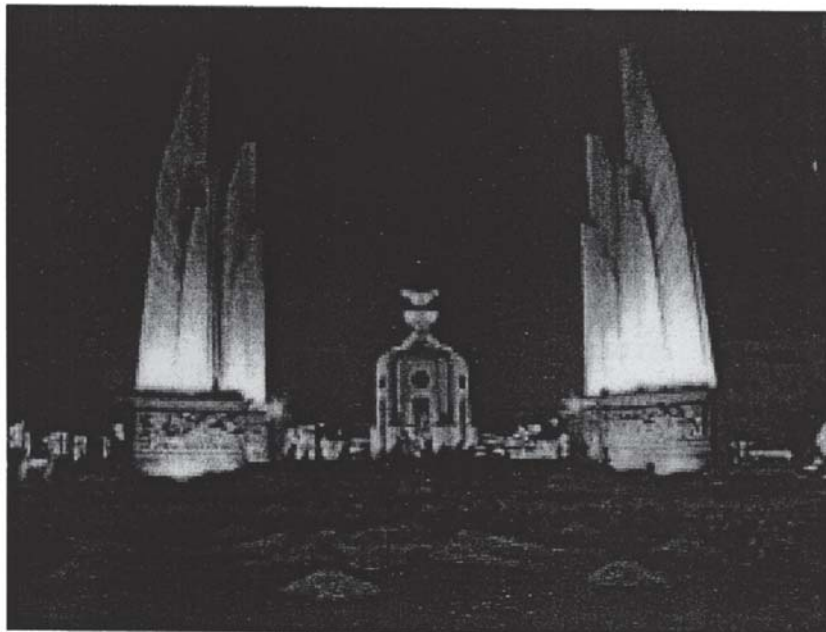
ผมจะเขียนถึงบทบาท คุณสมบัติของกระบวนกร
ควรเป็นอย่างไรบ้าง รวมทั้งองค์ประกอบของ
กระบวนกรเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม คุณค่าและ
ประโยชน์ของการเรียนรู้แบบนี้เป็นอย่างไ รชุมชน
องค์กรต้นแบบเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมแล้วหรือยัง?

คนเราทุกคนล้วนมีหัวใจประชาธิปไตย
เพื่อสร้างการเรียนรู้ และหัวใจเผด็จการเพื่อใช้
อำนาจเหมือนกัน มีใช้ว่าคนๆนี้ต้องเป็นเผด็จการ
หรือประชาธิปไตยเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง แต่
กาลเทศะต่างหากที่เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เราต้อง
ปรับตัวอย่างไรให้เหมาะกับยุคสมัย สถานที่ และ
บุคคลเพราะผลที่เกิดขึ้นจากทั้งสองลักษณะก็มีทั้ง
แง่บวกและลบ สุดท้ายแต่ตัวท่านที่จะเลือกใช้
อำนาจเหนือหรืออำนาจร่วมเท่านั้น

สุจินต์ หล่มโตประเสริฐ

สถาบันพัฒนาการชลประทาน

Sujin_limtop@hotmail.com

อำนาจนิยมกระบวนการเรียนรู้ (2)

จากบทความเดือนที่ผ่านมา ผู้เขียนได้กล่าวถึงผลกระทบจากการใช้อำนาจของพ่อ แม่ ครู อาจารย์ ผู้บังคับบัญชา และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ที่ส่งผลให้ผู้ถูกใช้อำนาจเกิดความรู้สึกเช่นไร และผลสุดท้ายทำให้ครอบครัว ชุมชน หน่วยงาน ประเทศชาติอ่อนแอลงอย่างไร และได้เสนอทางออกของวิกฤตทุกระดับด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมไปแล้วนั้น ฉบับนี้อาจนำเสนอให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้มีใช้เรื่องซากอย่างที่หลายๆคนเข้าใจ หากทดลองทำดูท่านจะรู้สึกเหมือนชกภูเขาออกจากอก ซึ่งผู้เขียนเคยผ่านความรู้สึกนั้นมาแล้วช่วงที่ทำหน้าที่หัวหน้าโครงการฯ

อุปสรรคทางวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้คือ การไม่กล้าตั้งคำถาม ฯ พ่อ แม่ ครู อาจารย์ เจ้านาย และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ทั้ง ๆ ที่ในใจคิดคัดค้านไม่เห็นด้วย ไม่เข้าใจ แต่ก็นิ่งเฉย ดูเหมือนยอมรับแต่เมื่อถึงเวลาดำเนินงานจริง ๆ กลับไม่เข้าร่วมหรือร่วมอย่างเสียไม่ได้ ด้วยพฤติกรรมดังกล่าวจึงถูกกล่าวหาว่าขาดความรับผิดชอบ เชื่อถือไม่ได้

ดังนั้น จึงต้องพึ่งคนกลางเข้ามาช่วยจัดการให้ทุกคนในชุมชน หน่วยงาน หรือแม้แต่ในครอบครัว ได้มาพบปะแลกเปลี่ยน

ประสบการณ์เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ด้วยเทคนิคและกระบวนการต่าง ๆ ที่จะทำให้ทุกคนเกิดการคิดที่เป็นระบบแบบเชื่อมโยง รับฟังกันมากขึ้น มีอิสระทางความคิดและสามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันอย่างตรงไปตรงมา รวมทั้งร่วมกันสร้างบรรยากาศแห่งมิตรภาพ ความร่วมมือร่วมใจ และร่วมกันขจัดอุปสรรคทางวัฒนธรรมให้เบาบางลง

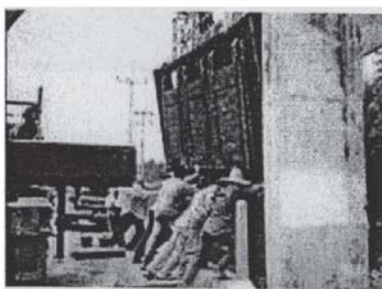
หลอมให้เกิดการหนุนเสริมซึ่งกันและกัน จนเกิดเป็นพลังของกลุ่มอย่างเป็นเอกภาพ เพื่อทำงานไปสู่เป้าหมายร่วมกันของชุมชน

ภาครัฐที่สร้างกระบวนการเรียนรู้เช่น คุณสุรินทร์ ทรัพย์สกุล กล่าวว่า “ผมจะไม่ทำงานคนเดียวอีกต่อไปแล้ว” และเลิกความคิดเดิมที่ว่าคนอื่นทำไม่ได้ต้องเราเท่านั้นที่จะทำได้ ภายหลังที่คลุกคลีกับชุมชนอยู่หลายปีและเห็นพลังของชุมชนนั้นมีคุณค่ามากจนสามารถขับเคลื่อนงานที่ยากลำบากเป็นเรื่องง่าย ๆ ได้ และบางช่วงเวลายังสามารถสร้างความไม่เข้าใจกันให้กลับกลายเป็นมิตรภาพเกิดขึ้น คุณสุรินทร์ฯ กล่าวเสริมอีกว่า ตั้งแต่ใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมรู้สึกทำงานมีความสุขมากขึ้น ไม่เครียด “เบาไปเยอะ”

ชุมชนเข้มแข็งเกิดทุกภูมิภาคด้วยการเรียนรู้ร่วมกัน

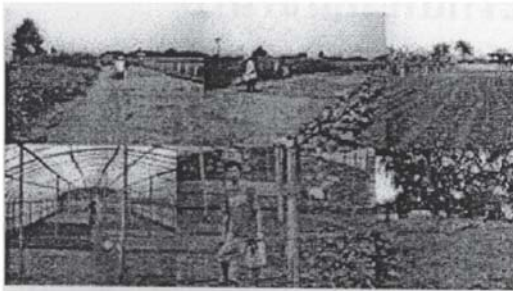
การนำกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมไปใช้ของภาครัฐ ภาคเอกชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนได้สร้างชุมชนต่าง ๆ ให้สามารถลุกขึ้นยืนได้ด้วยตนเองหลายร้อยหลายพันชุมชนแล้วขณะนี้เป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐได้อย่างมาก ขอนำมาเสนอ 5 ชุมชนตัวอย่างดังนี้

1. ชุมชนแพรกหนามแดง (สมุทรสงคราม) สามารถนำภูมิปัญญาของบรรพบุรุษมาคิดต่อขอสร้างบ้านประตุน้ำแบบใหม่เรียกว่า บ้านหับ-เผย ที่สามารถลดความขัดแย้งของคนฝั่งน้ำจืดและน้ำเค็มลงได้

2. ชุมชนคอนแครง (สุรินทร์) รวมตัวกันเองจัดตั้งเป็นกลุ่มผู้เลี้ยงโค-กระบือจนพัฒนาโคแม่พันธุ์ จัดทำแปลงหญ้าระดับครัวเรือนและสามารถนำเสนอผลวิจัยถึงกรมปศุสัตว์

3. ชุมชนบ้านขุนยวม (แม่ฮ่องสอน) ทดลองทำเกษตรปลอดสารพิษด้วยสารจุลินทรีย์ธรรมชาติ จนเชื่อมร้อยเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ สามารถสร้างกระแสการใช้ปุ๋ยชีวภาพและจุลินทรีย์ท้องถิ่นในระดับอำเภอ

4. ชุมชนกะปิเยาะห์ (ปัตตานี) จัดตั้งกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์ และเครื่องแต่งกายมุสลิมขึ้นเองถึง 255 ราย เพื่อส่งออกไปขายยังประเทศซาอุดีอาระเบีย ในพิธีฮัจญ์ นับว่าเป็นประวัติศาสตร์ของเมืองไทยในการส่งออกโดยชาวบ้าน

5. ชุมชนเปร็ดใน (ตราด) ได้ร่วมกันกำหนดแนวทางอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืนของคนในและนอกหมู่บ้านเปร็ดใน ซึ่งเดิมต่างก็โทษว่าอีกฝ่ายเป็นผู้ทำให้ชายฝั่งป่าชายเลนพัง แต่สุดท้ายสามารถกำหนดแนวทางได้อย่างคลี่คลาย

ความสำเร็จของชุมชนต่าง ๆ เกิดจากหลายเหตุปัจจัย บางส่วนเกิดจากกระบวนการที่เข้าไปเป็นที่เลื่องให้ชุมชน ฉบับหน้าผู้เขียนจะขยายความให้เห็นถึงบทบาทของผู้ที่ทำหน้าที่กระบวนการ และองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม..... แล้วพบกันใหม่(ตอนจบ)ในเดือนหน้าครับ

สุจินต์ หลิมโคประเสริฐ

Sujin_limtop@hotmail.com

แนะนำ www.vijai.org

อำนาจนิยมกับกระบวนการเรียนรู้ (จบ)

จากบทความเดือนกันยายน และ ตุลาคม ได้กล่าวถึงระบบอำนาจนิยมส่งผลต่อผู้ใช้ อำนาจอย่างไรและเสนอวิธีแก้ด้วยกระบวนการ เรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของทุกคนในครอบครัว ชุมชน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งจะทำให้ ปัญหาได้รับการแก้ไข โดยพลังของคนทั้งหมดที่ เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันซึ่งจะเกิดประโยชน์ และคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน หน่วยงาน เกิด มิตรภาพและศักยภาพที่นำมาใช้อย่างเต็มเปี่ยม สามารถเพิ่มผลิตภาพ และลดต้นทุนการผลิตดัง ตัวอย่างชุมชนเข้มแข็งต่างๆที่กล่าวไว้ในบทความ เดือนที่แล้วซึ่งผู้ที่เอื้ออยู่เบื้องหลังผู้หนึ่ง คือ กระบวนกร (Facilitator)

เสรี พงศ์พิศ (2546) ระบุถึงหน่วยงาน และบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ต้องปรับบทบาทของ ตนเองจากการไปบอกไปสั่งให้ทำโน่นทำนี่ ทำ โครงการ ทำกิจกรรมต่างๆ เปลี่ยนเป็นกระบวนการ 3 ลักษณะ คือ เป็นผู้ประสานให้เกิดกระบวนการ เรียนรู้ (Facilitator) เป็นตัวเชื่อมให้เกิดการ เปลี่ยนแปลง (Catalyst) และเป็นผู้ประสานให้เกิด เครือข่าย (Networker)

นอกจากนั้น วรวรรณ วาณิชเจริญชัย ได้รวบรวมบทบาทของกระบวนกรจาก Marquardt ไว้ ดังนี้

1. เป็นผู้ประสานงาน (Coordinator) เพื่อติดต่อกับผู้มีส่วนร่วมให้ได้มากที่สุดเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหา

2. เป็นผู้กระตุ้น (Catalyst) ให้เกิดการ เรียนรู้ ผ่านคำถามปลายเปิด คำถาม แดกองค์ประกอบ คำถามสร้างความ ตระหนักรู้ เพื่อตั้งพลังหรือศักยภาพ ของผู้เข้าร่วมให้เห็นถึงปัญหา สาเหตุ เป้าหมาย และ ทางออกร่วมกัน

3. เป็นผู้สังเกตการณ์ (Observer) ในเวที ถึงพฤติกรรมความรู้สึกและวิธีคิดของ ผู้เข้าร่วมเพื่อปรับกระบวนการให้ เหมาะสมอยู่ตลอดเวลา

4. เป็นผู้สร้างบรรยากาศ (Climate Setter) ให้กลุ่มผ่อนคลาย เป็นกันเอง และสร้างความไว้วางใจเพื่อให้เกิด การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ

5. เป็น ผู้ ช ่วย ก ร ส ื่อ ส า ร (Communicator Enabler) ช่วยให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ ความรู้ต่าง ๆ อย่าง เต็มที่เต็มใจและเปิดกว้างที่จะรับฟัง อย่างใคร่ครวญ

6. เป็นพี่เลี้ยงในการเรียนรู้ (Learning Coach) ให้ผู้เข้าร่วมได้เข้าถึงประสบการณ์และวิธีแก้ปัญหา ซึ่งเป็นแหล่งความรู้ฝังลึกที่อยู่ในตัวนำไปสู่การพัฒนาและจัดการตนเองที่ประสบความสำเร็จ

ทวีศักดิ์ นพเกษร (2544) อธิบายถึงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1. ประสบการณ์ (Experience) เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจริง และพัฒนาต่อเนื่องมาเป็นทักษะ และความชำนาญการที่ลดข้อผิดพลาดต่าง ๆ ลงได้พอสมควรแล้ว
2. การสะท้อนหรือการอภิปราย (Reflection/Discussion) เป็นการนำผู้มีประสบการณ์มาร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุย โดย “กระบวนการ” ดังคำถามแบบแตกองค์ประกอบ เพื่อถอด

ประสบการณ์หรือความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ท่ามกลางบรรยากาศสบายๆ เป็นกันเอง เพื่อให้ผู้เล่าเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย มีความสุขและความไว้วางใจที่จะเล่าเกิดการรับฟังกันอย่างลงลึก ไม่ขัดจังหวะของการเล่าหรือใช้อำนาจเหนือกว่าไปตัดสินถูกผิด

3. การสรุปแนวความคิดรวบยอด (Conceptualization) จากเรื่องเล่าของกลุ่มผู้มีประสบการณ์ออกมาอย่างมากมาย “กระบวนการ” จะเป็นผู้รวบรวมเนื้อหาสาระที่เกิดขึ้นจัดเป็นกลุ่มๆ เพื่อสะดวกต่อการนำไปใช้ต่อ ซึ่งความรู้ที่ได้นี้ นพ. วิจารณ์ พานิชเรียกว่า “ความรู้แจ้งชัด” (Explicit Knowledge)
4. การประยุกต์หรือทดลองตามแนวความคิดรวบยอด (Apply / Experiment Concepts) องค์ประกอบสุดท้ายนับว่าสำคัญมาก เพราะจะเป็นการพัฒนาองค์กรคนและงานไปพร้อมๆ กัน โดยบุคลากรได้นำความรู้แจ้งชัดไปสู่การทดลองปฏิบัติจริงในงานประจำที่ทำอยู่ทำให้เกิดทักษะใหม่ที่ผสมผสานระหว่างความรู้ที่มีอยู่เดิมกับความรู้ใหม่และเมื่อนำมาสะท้อน/อภิปรายภายหลังงานเสร็จ

สิ้น ก็จะเกิดเป็นความรู้แจ้งชัดอีกครั้ง เมื่อไปทดลองปฏิบัติใหม่ก็จะได้ประสบการณ์ใหม่หมุนเป็นเกลียวไม่รู้จบ เรียกว่า เกลียวความรู้ (Knowledge Spiral) เกลียวนี้หมุนมากขึ้นเท่าไรองค์กรนั้นจะยิ่งแข็งแกร่งขึ้นเท่านั้น เป็นการพัฒนาองค์กรสู่องค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization:LO) นั่นเอง

นอกจากนั้นงานวิจัยในระดับเซลล์ของรัฐบาลได้ศึกษาถึงการทำงานของเซลล์ในร่างกายว่ามีสองแบบเท่านั้นคือ หนึ่ง - ปกป้องตนเอง สอง - เติบโตและเรียนรู้ ทั้งสองแบบนี้เซลล์ของเรา ไม่สามารถทำพร้อมๆ กันได้ หมายความว่าถ้าเซลล์ของเราเลือกที่จะปกป้องตัวเองก็จะไม่เติบโตเรียนรู้ ถ้าจะเลือกเรียนรู้ก็

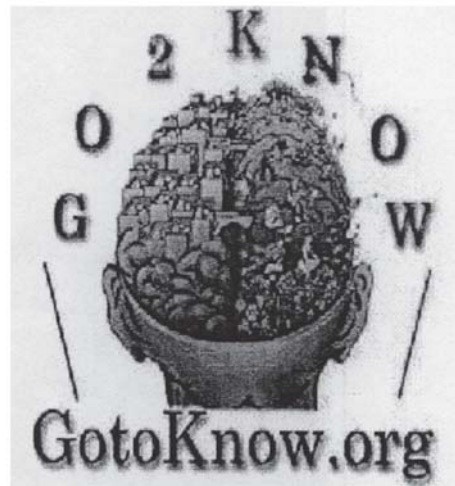

จะต้องไม่ปกป้องตัวเอง เมื่อรู้เช่นนี้แล้ว คุณพ่อ คุณแม่ คุณครู เจ้าหน้าที่ และบุคลากรภาครัฐทั้งหลาย ต้องการให้ลูก ลูก ศิษย์ ลูก นี้ อย

เกษตรกร เติบโตและเรียนรู้ก็ต้องเอื้อบริบทสภาพแบบกันเอง ใช้อำนาจนิยมให้น้อยที่สุด พวกเขา

ทั้งหลายก็จะสามารถเติบโตได้อย่างสมบูรณ์ และเป็นที่พึ่งของตนเองได้ มุ่งสู่ครอบครัวเข้มแข็งหรือชุมชน องค์กรแห่งการเรียนรู้สมดังใจปรารถนาของทุกคน

วิจารณ์ พานิช (2550) กล่าวว่าปัจจัยสำคัญที่ทำลายความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization : LO) คืออำนาจนิยมที่เน้นอำนาจจากแบบรวมศูนย์ การสื่อสารแนวดิ่ง ไม่รับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างของคน มีเป้าหมายลึกลับ แฝงอยู่ ซึ่งตรงกับงานวิจัยของรัฐบาลปี

ดังกล่าว

การทำหน้าที่กระบวนกรของ คุณฉวีวรรณ สร้อยประเสริฐ(ระยอง) และ คุณสุรินทร์ ทรัพย์สกุล(พิจิตร) เจ้าหน้าที่ชลประทานที่ได้นำกระบวนการเรียนรู้เข้าไปเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของประชาชนได้กล่าวคล้ายๆกันว่า “รู้สึกมีความสุขกับการทำงานลักษณะนี้มากกว่าแต่ก่อน” และยังเกิดผลดีหลายอย่าง เช่น ภายในหน่วยงานมีชีวิตชีวา อบอวลไป

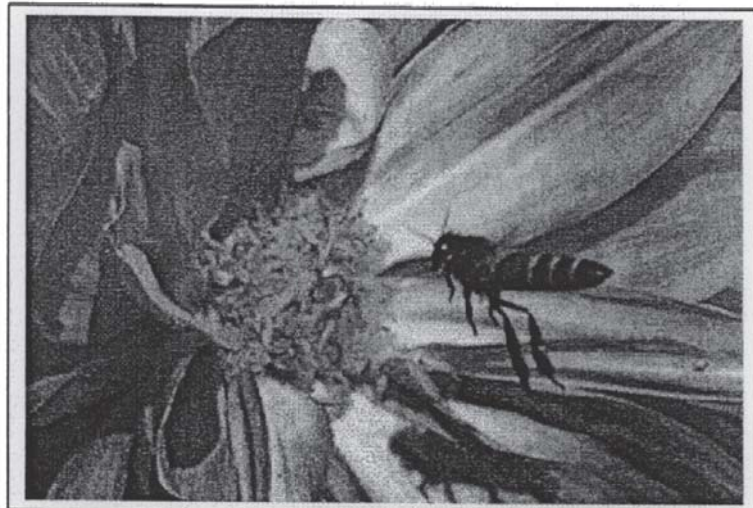
ชลประทานท้องถิ่นบ้านใหม่(ท่าบัว) พิจิตร ฉบับที่ 11 ประจำเดือน พฤศจิกายน 2551

ด้วยความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ความสนุกสนาน
ความภูมิใจ ความรักใคร่สามัคคี โดยเฉพาะด้าน
ความสัมพันธ์ภายในหน่วยงานและระหว่างภาครัฐ
กับประชาชนดีขึ้นมาก

การเป็น “กระบวนกร” ไม่ใช่เรื่องยาก
อย่างที่คิด คุณณัฐวุฒิฯ และ คุณสุรินทร์ฯ หรือ

ใครๆ ก็ทำได้ทุกคน แต่ถามตัวเองก่อนว่าใจเรา
ต้องการไหม? กับการเดินทางบนวิถีแห่งพัฒนา
กลุ่มเกษตรกรสู่การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ด้วย
ชลประทานท้องถิ่นในฐานะ “กระบวนกร”

สุจินต์ หลิมโตประเสริฐ
แนะนำ www.kmi.or.th

บรรณานุกรม

เสรี พงศ์พิศ วิถีคิด วิถีทำ แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพฯ 2546

วรวรรณ วาณิชยเจริญชัย สรุปวิทยากรกระบวนการ(Facilitator) .www.ns.mahidol.ac.th/km/article/facilitator.

Pdf

ทวีศักดิ์ นพเกษร วิทยากรกระบวนการกับวิกฤตเกษตรกร พิษณุโลก 2544

วิจารณ์ พานิช ผู้บริหารองค์กรอัจฉริยะ ฉบับนักปฏิบัติ กรุงเทพฯ 2550